

Lietuvos archeologijos draugija
Lietuvos istorijos institutas
Klaipėdos universitetas

L I E T U V O S

ARCHEOlogija 34

VILNIUS 2009

Redaktorių kolegija:

Dr. Andra Simniškytė (ats. redaktorė)

(Lietuvos istorijos institutas, Vilnius)

Dr. Anna Bitner-Wróblewska

(Valstybinis archeologijos muziejus Varšuvoje, Lenkija)

Prof. dr. Rimantas Jankauskas

(Vilniaus universitetas, Lietuva)

Prof. dr. Eugenijus Jovaiša

(Vilniaus pedagoginis universitetas, Lietuva)

Prof. dr. Vladimir Kulakov

(Rusijos archeologijos institutas, Maskva)

Prof. dr. Valter Lang

(Tartu universitetas, Estija)

Doc. dr. Algimantas Merkevičius

(Vilniaus universitetas, Lietuva)

Dr. Tomas Ostrauskas

(Lietuvos istorijos institutas, Vilnius)

Dr. Gintautas Rackevičius

(Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“, Vilnius)

Dr. Arnis Rādiņš

(Latvijos nacionalinis istorijos muziejus, Ryga)

Dr. Eugenijus Svetikas

(Lietuvos istorijos institutas, Vilnius)

Doc. dr. Valdemaras Šimėnas

(Lietuvos istorijos institutas, Vilnius)

Dr. Vykintas Vaitkevičius

(Klaipėdos universitetas, Lietuva)

Doc. dr. Ilona Vaškevičiūtė

(Lietuvos istorijos institutas, Vilnius)

Dr. Gintautas Zabiela

(Klaipėdos universitetas, Lietuva)

Dovilė Urbanavičiūtė (ats. sekretorė)

(Lietuvos istorijos institutas, Vilnius)

Žurnalas registruotas: EBSCO Publishing: Central and Eastern European Academic Source
European Reference Index for the Humanities (ERIH)

XIV A.–XV A. PRADŽIOS VILNIAUS MIESTO GYNIBINIAI ĮRENGINIAI

LINAS GIRLEVIČIUS

Straipsnyje rekonstruojami XIV a. antrosios pusės – XV a. pradžios Vilniaus miesto gynybiniai įrenginiai, miesto gynybinė sistema, jos raida. Ši tema dar menkai tyrinėta, apsiribota rašytinių šaltinių, urbanistinės Vilniaus raidos analize. Dabartinio Vilniaus senamiesčio teritorijoje buvusių ankstyvųjų įtvirtinimų rekonstrukcijos pagrindas – naujausi atradimai archeologinių tyrimų metu. Jie leidžia pagrįsti dar XX a. tarpukariu – Antrojo pasaulinio karo metu Vilniaus praeities tyrinėtojų iškeltas hipotezes apie ankstyvojo miesto sandarą, jo pritaikymo gynybai principus.

Reikšminiai žodžiai: gynybinė siena, gynybinis griovys, pylimas, piliakalnis, įtvirtintas rajonas, kryžiuočiai, Vilnius.

The paper reconstructs the development of the fortifications and defensive system in Vilnius from the second half of the 14th century to the early 15th century. This subject has been poorly investigated and is limited to an analysis of the written sources and the urbanistic development of Vilnius. The latest archaeological discoveries are the basis in reconstructing the early fortifications in the territory of present-day Vilnius Old Town. These allow the substantiation of a hypothesis, raised during the interwar period and the Second World War by those investigating the history of Vilnius, concerning the early town's structure and the principles guiding its adaptation for defence.

Keywords: defensive wall, defensive ditch, rampart, hill fort site, fortified area, Vilnius, Teutonic Order.

XIV a.–XV a. pradžia – svarbus Lietuvos valstybės ir Vilniaus istorijos laikotarpis. Tuo metu Vilnius evoliucionavo iš atskirų apgyvendintų rajonų sankaupos į viduramžių miestą, ilgalaikę valstybės sostinę. Aptariamuoju laikotarpiu vyko Lietuvos valstybės kova su Kalavijuočių ir Kryžiuočių ordinais, vidaus kovos. Viduramžių Lietuvoje daug dėmesio skirta karybai, taip pat ir įtvirtinimams statyti. Svarbiausias Lietuvos miestas – Vilnius – turėjo būti stipriai fortifikuotas. Nuoseklių studijų ankstyvieji Vilniaus miesto gynybiniai įtvirtinimai nėra sulaukę. Šio straipsnio tikslas – su ankstesnių ir naujausių tyrimų duomenų pagalba rekonstruoti aptariamojo laikotarpio Aukštutinės ir Žemutinės pilių teritorijai nepriklausiusios, dabartiniame Vilniaus senamiestyje ir istorinių priemiesčių teritorijoje buvusios Vilniaus dalies

gynybinius įtvirtinimus, suformuluoti XIV–XV a. Vilniaus gynybos koncepciją. Šiems tikslams įgyvendinti ypač svarbūs archeologinių tyrinėjimų metu užfiksuoti faktai, identifikuotos gynybinių įtvirtinimų liekanos. Dėl ribotų archeologinių tyrinėjimų apimčių ankstyvuosius miesto įtvirtinimus identifikuoti gana sudėtinga. Todėl, siekiant nustatyti miesto ankstyvąją gynybinę sistemą, jos sudedamųjų dalių parametrus, būtina remtis ir kitų tyrimų duomenimis. Šiuo atžvilgiu išskirtini architektūriniai, urbanistiniai, senosios kartografinės medžiagos tyrimai, kritiškai įvertinti geologiniai duomenys apie šios miesto dalies paleoreljefą.

Rašant šį straipsnį duomenys rinkti iš archeologinių, istorinių, architektūrinių, geologinių tyrinėjimų ataskaitų, saugomų Vilniaus apskrities archyve¹, UAB Projektavimo ir restauravimo ins-

¹ Buvę Paminklų restauravimo-projektavimo instituto fondai.

tituto archyve, Lietuvos istorijos instituto rankraštyne. Naudotasi rašytiniais šaltiniais, įvairia literatūra, autoriaus asmeniniame archyve bei UAB Archeologijos projektų centro „Antiqua“ archyve esančia ikonografinė bei rašytine medžiaga, tyrėjų žodine informacija.

ISTORIOGRAFIJA

Sovietinėje lietuviškojoje istoriografijoje XIV a. Vilniaus miesto gynybinius įtvirtinimus, gynybinę sistemą, analizuodamas rašytinius šaltinius, tyrinėjo istorikas Romas Batūra (Batūra, 1964). Pagrindiniai straipsnio, paremto istorinių šaltinių analize, teiginiai yra šie: XIV a. Vilniaus mieste iš viso buvę vienas ar du mediniai įtvirtinimų aptvarai, vietomis turintys ir mūrinių konstrukcijų, kurie XIV a. pab. kryžiuočių antpuolių metu buvo sunaikinti; vakarinė miesto dalis jau iki 1377 m. buvo sutvirtinta pylimu su medinėmis sienomis bei mūro įtvirtinimais, kurių kryžiuočiams nepavyko užimti ir 1383 m.; 1377 m. Vygando Marburgiečio aprašytasis mūšis vyko rytinėje miesto dalyje, kuri jo metu buvo sudeginta; 1390 m. kryžiuočių puolimo metu gynybinius įtvirtinimus sudegino patys miesto gynėjai, pasitraukę į pilių teritoriją; nauji miesto įtvirtinimai pastatyti tik XVI a. pradžioje.

Dabartinio Kalnų parko teritorijoje buvusios ankstyvojo Vilniaus miesto dalies ir Kreivosios pilies įtvirtinimus iki šiol detaliausiai yra nagrinėjęs archeologas Vytautas Daugudis (Daugudis, 1994). Rekonstruota Plikojo kalno piliakalnio įtvirtinimų raida, iškelta hipotezė, kad Vilniaus miesto formavimosi laikotarpiu pagrindinis buvo būtent šis piliakalnis.

Ankstyvojo Vilniaus raidos klausimai tirti archeologų Kęstučio Katalyno ir Gedimino Vaitkevičiaus (Katalynas, Vaitkevičius, 1995). Straipsnyje „Vilniaus miesto raida XIV–XVII amžiais“ gana glaustai apžvelgti rašytiniai šaltiniai ir dalies ankstesnių tyrinėtojų darbai, skirti ankstyvojo Vilniaus raidai ir atskirų objektų (tarp jų ir gynybinių) lokalizavimui. Dabartinėje Vilniaus senamiesčio te-

ritorijoje išskirti XIV a. apgyvendinti rajonai: 1) vakarinė Senamiesčio dalis, 2) rajonas Universiteto g. aplinkoje, 3) Bernardinų bažnyčios ir vienuolyno aplinka, 4) „rusų galas“ rytinėje Senamiesčio dalyje, 5) pietrytinė Senamiesčio dalis, apimanti teritoriją nuo Savičiaus g. iki Šv. Dvasios cerkvės (Katalynas, Vaitkevičius, 1995, 31–32). Teigiama, kad tuo metu į pietus nuo Žemutinės pilies buvusi Vilniaus dalis priminė paskirų gyvenviečių konglomeratą (Katalynas, Vaitkevičius, 1995, 32). Iškelta hipotezė, kad 1387 m. Jogailos privilegijoje Vilniaus vyskupijai minimas pylimas buvo tarp Šv. Mikalojaus bažnyčios ir Kačergos, galbūt ant upelio kranto (Katalynas, Vaitkevičius, 1995, 28). Tolimesnė miesto plėtra atsekama su archeologijos duomenų pagalba – iki XV a. antrosios pusės šio laikotarpio radimvietės užpildo XIV a. buvusius tuščius (negyvenamus) plotus (Katalynas, Vaitkevičius, 1995, 32).

Kiek pakoreguotas Vilniaus miesto raidos XIII–XV a. modelis pateikiamas K. Katalyno ir G. Vaitkevičiaus straipsnyje „Vilniaus plėtra iki XV amžiaus“ (Katalynas, Vaitkevičius, 2001). Čia miesto raidą taip pat siekiama pagrįsti archeologinių radinių (daugiausia – keramikos dirbinių) analize ir jos kartografavimu Vilniaus miesto teritorijoje. Miesto formavimosi branduoliu laikoma pilių teritorija ir Altarijos kalvynas (Katalynas, Vaitkevičius, 2001, 69). Pagal archeologų pateikiamą modelį ankstyviausia Vilniaus apgyvendinta vieta – Pilies kalnas ir jo papėdėje buvusios dvi sausos vietos: terasa kalno šiaurinėje papėdėje, kur vėliau pastatytas Senasis arsenalas, ir galbūt smėlingas iškyšulys į pietvakarius nuo kalno dabartinės Arkikatedros bazilikos link (Katalynas, Vaitkevičius, 2001, 68–69). Teigiama, kad šiaurinėje Pilies kalno papėdėje buvusi gyvenvietė plėtėsi į šiaurės rytus Plikojo kalno link, mat šioje vietoje esanti naujoji Vilnios vaga, autorių nuomone, buvo iškasta XIV a. viduryje ar trečiame ketvirtyje. Būtent tuo laikotarpiu miestas formuotas pritaikant jį gynybai: Pilies kalno papėdėje buvęs Žemutinis miestas perkirstas mūrine

gyn
tin
200
nyb
tor
pai
XI
ma
(Ka
teri
tis
lus:
rajo
ties
nuo
72).
apgy
timi
dinė
(Kat
M
lyno
ros
sudar
ir Kr
vietės
mesio
gyven
įtvirti
pirmo
įkurta
ir Live
venvi
vo sav
110).
pusėje
čių žie
to plėt
vietose

² Ti
³ Pl
ankstyva

gynybine siena, rytinė Žemutinio miesto dalis įtvirtinta aštrikuolių tvora (Katalynas, Vaitkevičius, 2001, 70–71). Rašytiniuose šaltiniuose minimus gynybinius įtvirtinimus Senamiesčio teritorijoje autoriai mano buvus skirtus prieš lengvosioms pajėgoms atremti arba trumpalaikei gynybai. XIV a. apgyvendintas Altarijos kalvynas, kur, kaip manoma, buvusi Kreivoji pilis, sudeginta 1390 m. (Katalynas, Vaitkevičius, 2001, 71). Senamiesčio teritorijoje gyvenvietės-priemiesčiai pradėjo kurtis XIV a. Autoriai išskiria 4 apgyvendintus areaus: 1) „Rusų miestą“ – Latako, Rusų, Bokšto g. rajone; 2) „Vokiečių/Lotynų miestą“; 3) rajoną ties Šv. Ignoto g.; 4) teritoriją tarp Bernardinų vienuolyno ir Pilies g. (Katalynas, Vaitkevičius, 2001, 72). XIV a. pab.–XV a. pirmojoje pusėje prasidėjo apgyvendintų rajonų plėtra Rotušės aikštės kryptimi; XV a. apgyvendintos teritorijos, nuo pagrindinės miesto dalies atskirtos gamtinių kliūčių (Katalynas, Vaitkevičius, 2001, 74).

Naujausioje Vilniaus raidai skirtoje K. Katalyno monografijoje rekonstruojamas Vilniaus plėtros modelis. Teigiama, kad XIV a. pr. Vilnių sudarė dvi apgyvendintos teritorijos Pilies kalno ir Kreivojo piliakalnio aplinkoje. XIV a. gyvenvietės sparčiai plėtėsi. Plėtros metu daugiausia dėmesio skirta saugumui. Šalia Pilies kalno buvusi gyvenvietė XIV a. viduryje apjuosta mūriniais įtvirtinimais, iškasta nauja Vilnios vaga. XIV a. pirmojoje pusėje prie kelių iš Rusios sankryžos įkurta stačiatikių gyvenvietė. Prie kelių iš Prūsijos ir Livonijos sankryžos XIV a. įkurta katalikų gyvenvietė. XIV a. šalia svarbiausių kelių susiformavo savarankiškos gyvenvietės (Katalynas, 2006, 110). Teigiama, kad XIV a. pab.–XV a. pirmojoje pusėje kairiajame Vilnios krante, natūralių kliūčių žiedo juosiamoje erdvėje vyko ekstensyvi miesto plėtra – buvo kuriamasi patogiausiose laisvose vietose ir pamažu užpildomi neapgyvendinti plo-

tai. XV a. viduryje ar antrojoje pusėje miestas iš atskirų gyvenviečių konglomerato tapo daugmaž vientisu masyvu su centru Rotušės aikštėje. XV a. į rytus bei šiaurės vakarus nuo miesto branduolio, už natūralaus kliūčių ruožo, atsirado naujai apstatytos teritorijos. Viena jų – Užupis – manoma, buvo pirmasis Vilniaus priemiestis (Katalynas, 2006, 111). Darbe rekonstruojama ankstyvojo miesto struktūra, dabartinėje Senamiesčio teritorijoje apibrėžtos hipotetinės ankstyvųjų gyvenviečių ribos, rekonstruojamos kelių trasos, aptariami ankstyvųjų turgaviečių lokalizavimo klausimai. Trumpai apžvelgiama ir istoriniuose šaltiniuose minimų gynybinių įtvirtinimų tyrimo problematika. K. Katalynui nepavykė nei lokalizuoti XIV a. pab. dabartiniame Senamiestyje ir Kalnų parke buvusių įtvirtinimų, nei nustatyti jų pobūdžio (Katalynas, 2006, 49), tik spėjama, kad T. Kosciuškos g. 3 aptiktos medinės konstrukcijos galėjo būti gynybinės paskirties (Katalynas, 2006, 37). Aptardamas miesto plėtrą XV a., K. Katalynas daro išvadą, kad miestas iki XVI a. pradžios nebuvo įtvirtintas² (Katalynas, 2006, 77).

Kritiškai apie K. Katalyno ir G. Vaitkevičiaus straipsniuose išsakytus teiginius ir hipotezes atsiliepė Jūratė Markevičienė, nagrinėjanti prof. Marjano Moreliovskio neišleistos knygos „Užupis – seniausias Vilnius“ išlikusiose dalyse užfiksuotus tyrimo duomenis (Markevičienė, 2002). Iki Antrojo pasaulinio karo ir jo metu Vilniuje dirbęs lenkų mokslininkas tyrinėjo ankstyvąjį Vilnių. Dalis jo ir jo vadovaujamo kolektyvo darbų liko nespausdinti. Ankstyvojo Vilniaus struktūra ir gynybinės sistemos ypatumai bene geriausiai atskleisti anksčiau paminėtoje neišleistoje knygoje bei M. Moreliovskiui vadovaujant 1940–1942 m. sudaryto rekonstrukcinio plano „Vilnius prieš 1655 metus“ paaiškinimuose (Morelowski, 1940–1942š)³. M. Moreliovskio ir J. Markevičienės

² Tikriausiai turima omenyje situacija XV a. antrojoje pusėje.

³ Planas yra suvestinio pobūdžio, jame panaudota, susisteminta didelė dalis iki II pasaulinio karo turėtų duomenų apie ankstyvąjį Vilnių. Po karo į plano paaiškinime iškeltas faktais pagrįstas hipotezės dėmesį atkreipė tik nedaugelis tyrinėtojų.

darbuose rekonstruojamas ankstyvasis miesto fizinės sandaros bei jo gynybinės sistemos modelis iš esmės skiriasi nuo ankstyvojo miesto modelių, pateikiamų po Antrojo pasaulinio karo rašiusių lietuvių architektų, urbanistų ir archeologų darbuose⁴.

Pagrindiniai M. Moreliovskio teiginiai apie miestą ir jo gynybinę sistemą iki gynybinės sienos pastatymo: ankstyvasis miestas fizine prasme buvo atskirtas nuo pilių; ankstyvajame mieste vyravo rytų–vakarų ašis; miestą sudarė atskiros įtvirtintos dalys, kurioms būdingi plane ovalo formos gynybiniai įrenginiai; ribotas įeigų į ankstyvojo miesto teritoriją skaičius, jos įrengtos gynybai patogiose vietose; bent dalį tokių įeigų į miestą nuo XIV a. pab. saugojo totoriai, arti ankstyvųjų gynybinių įrenginių būta totorių gyvenviečių; miesto gynybinė sistema ir miesto sandara iš esmės pasikeitė pastačius mūrinę miesto gynybinę sieną. Tada miestas fiziškai buvo sujungtas su pilių teritorija. M. Moreliovskio darbai – itin reikšmingi siekiant kiek kitaip pažvelgti į ankstyvojo miesto sandarą bei detaliau rekonstruoti jo gynybinę sistemą.

ANKSTYVOJO Miesto SANDARA, JO RYŠYS SU PILIMI-REZIDENCIJA

Norint suvokti, kokio dydžio ankstyvojo Vilniaus teritoriją saugojo gynybiniai įtvirtinimai, būtina aptarti straipsnyje nagrinėjamo laikotarpio urbanistinę Vilniaus sandarą. Tyrimų rezultatais patvirtinta, kad ankstyviausia Vilniaus apgyvendinimo vieta yra Pilies kalno piliakalnis. Jame nenutrūkstamai gyventa nuo pirmųjų amžių iki XVII a. (Vaitkevičius, 2000, 176–177; Katalynas, Vaitkevičius, 2001, 68). Pastarojo meto tyrinėjimai suteikė naujų duomenų Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje esančiam kultūriniam sluoksniui

datuoti, šios Vilniaus dalies istorinių laikų raidai atskleisti. Patvirtinta, kad Pilies kalno pietvakarinėje papėdėje buvusiam kyšulyje būta I tūkst. antrosios pusės gyvenvietės (Striška, 2006, 162–163), II tūkst. pradžios gyvenvietę manoma buvus Pilies kalno šiaurinėje papėdėje (Kitkauskas, 1989, 180–181). XIII a. Pilies kalne stovėjo medinė pilis, kurios pylimo liekanas 1938–1939 m. tyrinėjo A. Ketlinska, 1982 m. – A. Lisanka, G. Vaitkevičius ir S. Lasavickas (Kitkauskas, 1989, 67, 187). Kada čia pastatyta mūrinė pilis, tiksliai nenustatyta, tikėtina, kad tai įvyko jau XIV a. pirmojoje pusėje (Kitkauskas, 1989, 192). Kitų tyrinėtojų nuomone, 1981–1982 m. tyrimai byloja, kad Pilies kalne iš karto buvo statomi mišraus tipo – plytų ir akmenų mūro bei medžio – įtvirtinimai, todėl pilies statyba datuojama XIV a. pab. G. Zabielos nuomone, medinės pilies šiame piliakalnyje iki pastatant mišrią mūro ir medžio pilį nebuvo (Zabiela, 2001, 33–35).

Archeologinės medienos pavyzdžių dendrochronologinė analizė leidžia teigti, kad Pilies kalno šiaurinėje papėdėje mediniai pastatai stovėjo bent jau nuo XIII a. antrosios pusės – nedidelis pastatėlis iš apatinio kultūrinio sluoksnio horizonto datuotas 1259 m. (Striška, 2007, 179). Ankstyviausi medienos pavyzdžiai iš Pilies kalno vakarinėje papėdėje 2002 m. tirto ploto 4⁵ datuoti XIII a. septintuoju dešimtmečiu, ankstyviausi mediniai statiniai, kurių liekanos aptiktos šiame plote, datuoti XIII a. devintuoju dešimtmečiu (Pukienė, 2007, 191, 193). XIII a. gyvenvietės priešingose (šiaurinėje ir pietvakarinėje) Pilies kalno papėdėse skyrė santykinai vėlai (XIV a. viduryje – antrojoje pusėje) pradėta apgyvendinti teritorija į šiaurę nuo vėlesniųjų Valdovų rūmų šiaurinio korpuso. Manoma, kad čia būta upelio arba šaltinio, žemiausiojo dešiniojo Vilnios intako, senvagės (Rackevičius, 2005, 141–142). Nesutariama, ar

⁴ Dėl ribotos straipsnio apimties plačiau ankstyvojo miesto raidos modelių šiame darbe nenagrinėsime, jie kritiškai apžvelgti K. Katalyno, G. Vaitkevičiaus ir J. Markevičienės darbuose.

⁵ Tarp Arkikatedros bazilikos Šv. Kazimiero koplyčios ir Valdovų rūmų pietvakarinio kampo.

⁶ St
mai. Ne
pavadin
⁷ Dr

Pilies kalno papėdės gyvenvietės iki pastatant mūrines gynybines sienas buvo įtvirtintos. Manoma, kad tokių, ankstyvesnių nei mūro įtvirtinimai, liekanų aptikta Senojo arsenalo pastato vietoje (Daugudis, Lisanka, 1982, 45; Kitkauskas, 1989, 181, pav. 187, 198), prie Arkikatedros bazilikos varpinės – buvusio Žemutinės pilies gynybinio bokšto (Kitkauskas, 2001, 155). K. Katalynas neigia buvus tokius įtvirtinimus, kaip vieną argumentų nurodydamas ir tai, kad: „...šio laikotarpio Lietuvos archeologiniuose paminkluose nepastebėta, jog būtų bandyta ilgalaikiai gynybai skirtomis medžio ir žemių fortifikacijomis įtvirtinti didelę teritoriją užimančią žemumos gyvenvietę“ (Katalynas, 2000, 210). Šio straipsnio autoriaus nuomone, iki pastatant mūrinius įtvirtinimus, XIII a. Pilies kalno papėdėse galėjo egzistuoti bent dvi įtvirtintos gyvenvietės – papiliai – šiaurinėje ir pietvakarinėje papėdėse. Šių apgyventų zonų dydį veikiausiai lėmė ne tik paleoreljefo ypatybės – tinkamų gyventi aukštesnių vietų ir vandens telkinių (tuometinių Neries ir Vilnios upių vagų, upelio ar šaltinio vakarinėje Pilies kalno papėdėje) buvimas, bet ir galimybė jas pritaikyti gynybai. Tikslesniam papilių dydžiui apibrėžti, įtvirtinimų parametrams nustatyti šiuo metu dar trūksta duomenų.

XIII a. datuojamas kultūrinio sluoksnio horizontas aptiktas teritorijoje tarp Plikojo kalno ir dabartinės Neries vagos. Manoma, kad tai rodo Pilies kalno šiaurinėje papėdėje buvusios gyvenvietės (Žemutinio miesto) plėtrą šiaurės rytų kryptimi (Katalynas, Vaitkevičius, 2001, 69). Šią gyvenvietę iš šiaurės rytų ribojo sklype T. Kosciuškos g. 3⁶ buvęs upelis ir teritorija, kuri istoriniuose šaltiniuose vadinta „Kreivąja pilimi“. Manoma, kad ankstyvojo Vilniaus miesto dalis dabartiniame Kalnų parke turėjo 3 įtvirtintas dalis⁷: pilį Plikajame kalne, Aukštutinį miestą dabarti-

niame Dainų slėnyje, Plikojo kalno papėdėse buvusias apgyvendintas vietas. Teigiama, kad Žemutinį miestą XIV a. viduryje ar trečiame ketvirtyje perkirto mūrinė Žemutinės pilies siena bei panašiu metu iškasta naujoji Vilnios vaga, rytinė Žemutinio miesto dalis fortifikuota aštrikuolių tvora (Katalynas, Vaitkevičius, 2001, 70). Kita vertus, įvertinus tyrimų T. Kosciuškos g. 1A duomenis, teigiama, kad gyvenvietės, buvusios Pilies kalno šiaurinėje ir Plikojo kalno šiaurinėje papėdėse, nebuvo susijungusios (Katalynas, 2006, 35).

Valdovo rezidencija aptariamuoju laikotarpiu tikriausiai buvo Aukštutinėje pilyje. Pastačius mūrinę Žemutinę pilį reprezentacinė funkcija iš dalies teko jai – veikiausiai mažajam mūrinių įtvirtinimų žiedui (Viduriniajai piliai? – plg. Bogdanowski, 1996, 564) vėlesnių Valdovų rūmų vietoje (Montvilaitė, Ožalas, 2007, 184). Iki 1390 m. Kreivosios pilies sudeginimo pagrindine miesto dalimi laikytina vadinamųjų Žemutinio ir Aukštutinio miesto teritorija. Šio straipsnio autoriaus nuomone, didžiuoju Žemutinės pilies mūrinių įtvirtinimų žiedu XIV a. buvo apjuosta centrinė (rezidenciją aptarnavusi?) Vilniaus *miesto* dalis. Tai, kad Žemutinėje pilyje būta miesto dalies, liudija ir tyrimų metu atskleistas XIV a. šios teritorijos užstatymo pobūdis bei faktas, kad mūru juosiamą teritoriją buvo kertama svarbaus į Kreivąją pilį vedusio kelio su jo atšaka į Aukštutinę pilį. Kelio įrengimas pilies teritorijoje gynybiniu požiūriu būtų neracionalus. Pro mažąjį mūrinių įtvirtinimų žiedą šis kelias praėjo liestine. Kita vertus, 1387 m. Jogailos privilegijose Vilniaus miestui yra aiškiai atskirtos sąvokos „pilis“ ir „miestas“. Privilegijoje Vilniaus vyskupijai aiškiai nurodoma, kad mūrinis pastatas, kuris dovanojamas Vilniaus vyskupui (o jį veikiausiai reiktų sutapatinti su pastatu, buvusiu didžiajame Žemutinės pilies įtvir-

⁶ Straipsnyje vartojami dabartiniai Vilniaus vietovardžiai, gatvių, aikščių, iš dalies – pastatų ir jų ansamblių – pavadinimai. Nesant visuotinai vartojamų dabartinių pavadinimų atskiriems Vilniaus objektams apibūdinti, vartojami jų istoriniai pavadinimai.

⁷ Dr. G. Vaitkevičiaus 2008–03–31 laidoje „Amžių šešėliuose“ per Lietuvos televizijos 2-ąjį kanalą (LTV2) išsakytas požiūris.

tinimų žiede, dabartinės Katedros aikštės vakarinėje dalyje), yra pilies teritorijoje (Lietuvos TSR, 1955, 58). Tai rodo išskirtinę šios miesto dalies padėtį. Tam, kad nekiltų painiavos, šiame darbe miestu vadinama Vilniaus dalis už Žemutinės pilies mūrų. Dauguma XIV a. kompaktiškai apgyvendintų teritorijų šiame darbe vadinamos *rajonais*. Terminas „priemiestis“ nevartojamas todėl, kad nekiltų painiavos aprašant objektus, buvusius istoriniuose Vilniaus priemiesčiuose.

Bent du rajonai nuo XIV a. antrosios pusės turėjo didesnę reikšmę tolimesnei miesto plėtrai. Istoriografijoje susiformavo tradicija Senamiesčio teritorijoje išskirti dvi ankstyvojo miesto dalis: „Rusėnų (rusų, stačiatikių) miestą (galą)“ ir „Vokiečių (lotynų) miestą“⁸. Ankstyviausias istorinių laikų apgyvendinimo židinytis dabartinio Senamiesčio teritorijoje lokalizuojamas rytinėje dalyje ir tapatinamas su Rusėnų miestu. XIV a. pirmąją pusę datuotų radinių aptikta į šiaurės vakarus nuo Latako gatvės (Katalynas, 2006, 53). Spėjamo Vokiečių miesto pakraščiuose, Žemaitijos, Ašmenos ir Vokiečių g. aplinkoje, rasta XIV a. antrosios pusės radinių. Manoma, kad šio rajono centrinėje dalyje galėjo būti gyvenama jau XIV a. pirmojoje pusėje (Katalynas, Vaitkevičius, 2001, 73). Vadinamųjų Rusėnų ir Vokiečių miestų atsiradimą dabartinio Vilniaus senamiesčio teritorijoje veikiausiai reikėtų susieti su Ldk Gedimino valdymo laikotarpiu. Šios nuo tuometinio miesto pagrindinės dalies nutolusios gyvenvietės jau pradiniam jų egzistavimo laikotarpyje galėjo būti aptvertos. Kitos dabartinio Senamiesčio vietos, matyt, buvo apgyvendintos tik XIV a. antrojoje pusėje – pabaigoje. Dabartinio Senamiesčio užstatymo raidai, be abejonės, turėjo įtakos 1377 m. gaisras. Nurodoma, kad: „Vilniaus miestas buvo sudegintas, išskyrus trečią dalį“ (Marburgietis, 1999, 156). J. Dlugošo teigimu, 1377 m. Ordino žygio metu sudeginta pusė mies-

to (Vilniaus Žemutinė, 2006, 52). Neaišku, kurios miesto dalys išliko po šio antpuolio. Aprašant 1383 m. įvykius, kovas ant tilto nurodoma, kad (Rusėnų?) miestas sudegė (Marburgietis, 1999, 185). Rašytiniuose šaltiniuose yra žinių, kad 1390 m. miestą sudegino patys miestiečiai, apie tai, kad miestas buvo sudegintas 1391 m., mini J. Dlugošas ir A. Vijūkas-Kojelavičius (Vilniaus Žemutinė, 2006, 57). Tikrieji miesto sunaikinimo mastai XIV a. paskutiniame dešimtmetyje nėra tiksliau nustatyti.

Manoma, kad XIV a. pab. didesnėje Vilniaus senamiesčio teritorijoje jau buvo susiformavę dvi jurisdikos – Hanulo (Vokiečių–lotynų miesto) ir Didžiojo (Rusėnų–stačiatikių miesto) miestų (Maroszek, 1999, 168). Nuo 1387 m. turėjo egzistuoti Vilniaus vyskupijos jurisdika. Autoriaus nuomone, XIV a. antrojoje pusėje dalis Vilniaus senamiesčio šiaurinės teritorijos priklausė pilies (pilininko) jurisdikai (žr. toliau tekste). Vilniaus senamiesčio, kaip gyvenamosios teritorijos, reikšmė ypač išaugo vidaus kovų laikotarpiu 1390 m. sudeginus Aukštutinį miestą – Kreivąją pilį. XIII a. antrojoje pusėje–XV a. pr. Vilnius kito prisitaikdamas prie istorinių aplinkybių. Pokyčiai susiję ne tik su gyventojų skaičiaus didėjimu, bet ir su poreikiu pritaikyti jį gynybai.

Išskirtini du miesto ankstyvosios gynybinės sistemos raidos etapai:

I. Gynybiniai įtvirtinimai įrengti miesto formavimosi, kovų su kryžiuočiais ir vidaus kovų metu – XIV a.–XV a. pr.

II. Vėlesni miesto ir mieste buvę gynybiniai įtvirtinimai įrengti iki miesto gynybinės sienos pastatymo arba statant ją – XV a.–XVI a. pr.

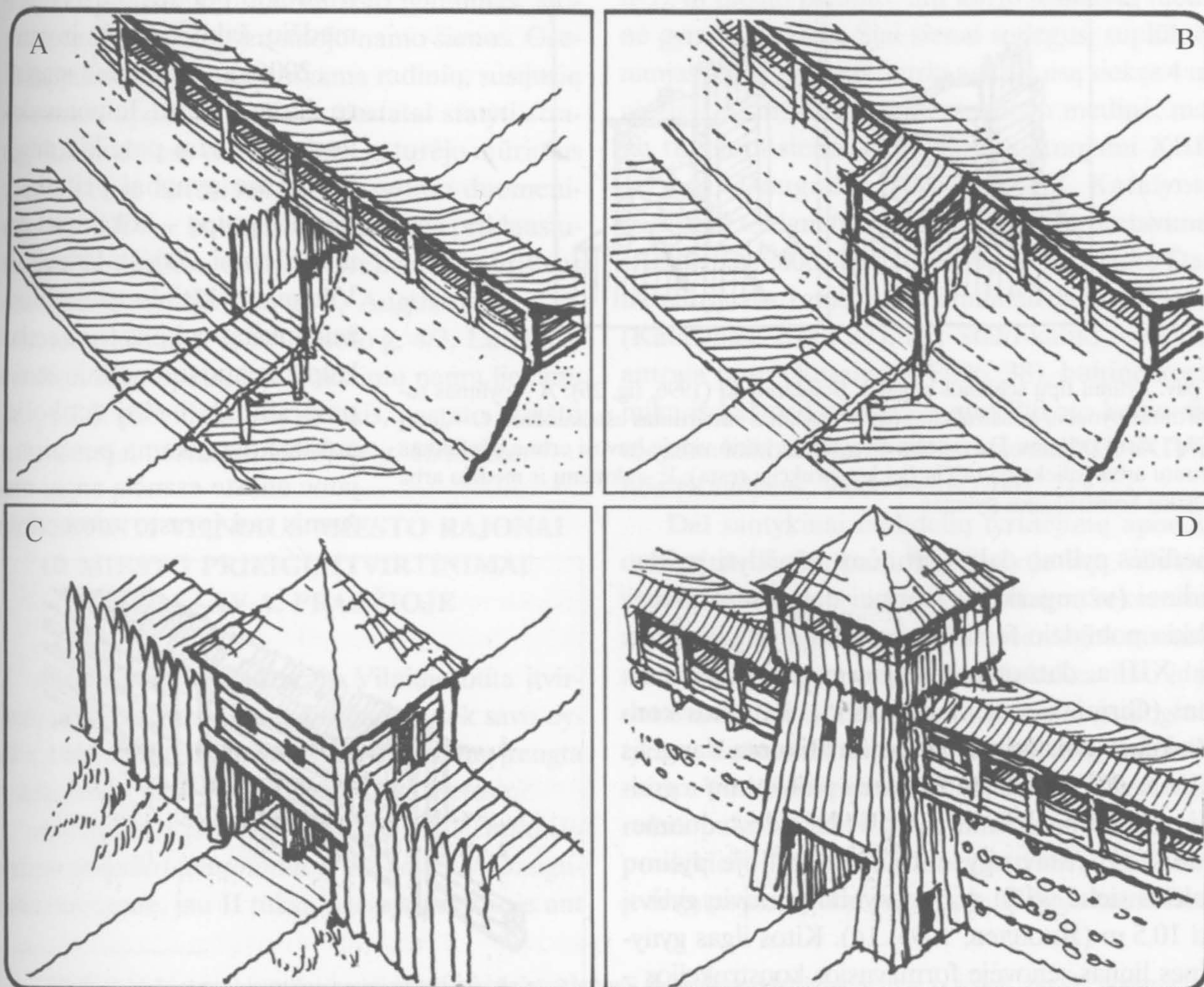
Šis išskyrimas yra sąlyginis, nes ankstesniojo etapo gynybiniai įrenginiai, jų liekanos ir vietos galėjo būti panaudoti vėlesniuose Vilniaus miesto gynybinės sistemos raidos etapuose. Straipsnyje detaliau apžvelgsime I etapo gynybinius įtvirtinimus.

⁸ Straipsnyje sąlyginai vadinamos „Rusėnų miestu“ ir „Vokiečių miestu“.

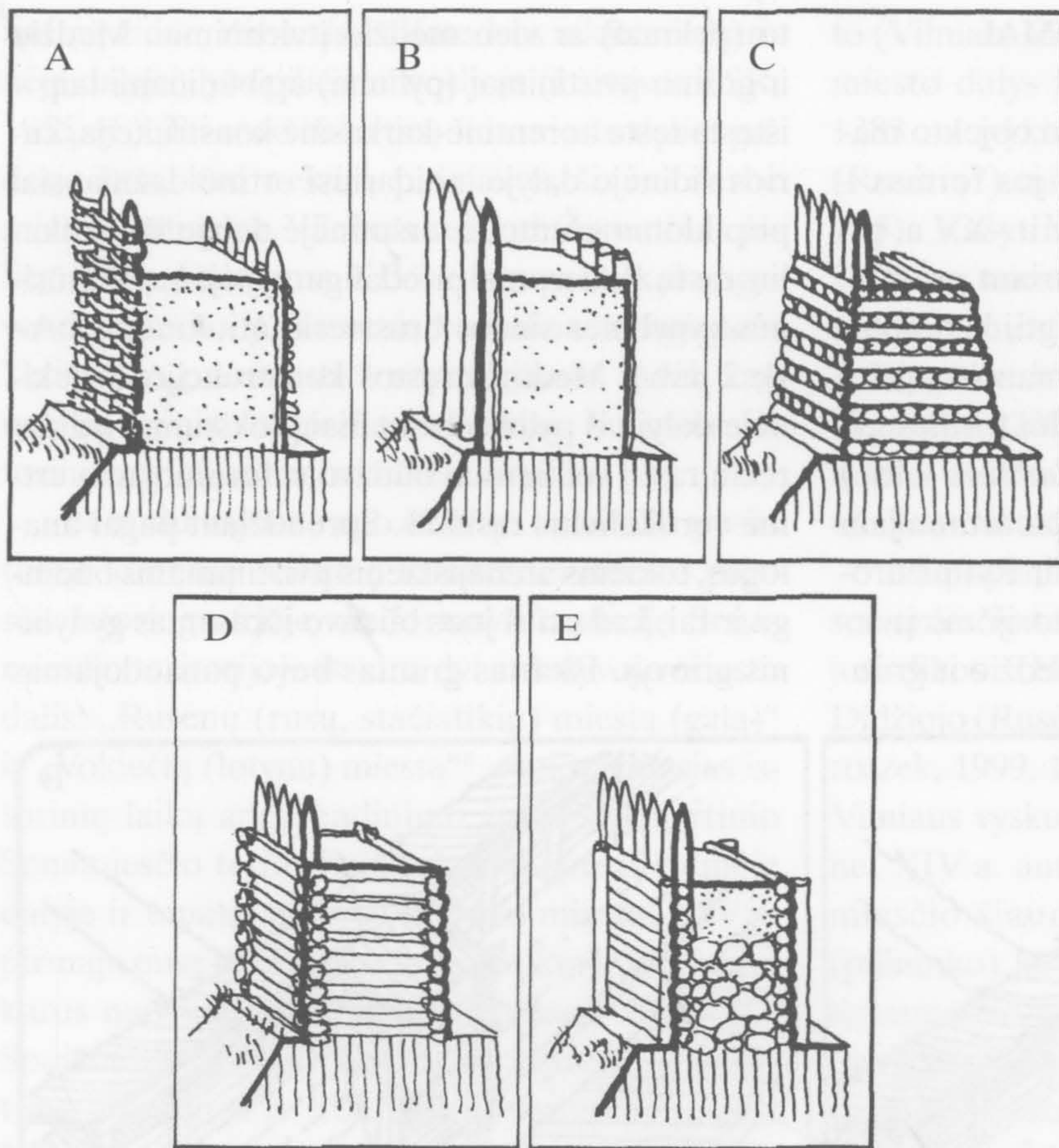
GYNYBINIAI ĮTVIRTINIMAI

Tam, kad įsivaizduotume tiriamo objekto materialią išraišką, turime apibrėžti jos formas – t.y. nustatyti, kokie galėjo būti XIV a.–XV a. pr. Vilniaus gynybiniai įrenginiai. Pritariant prieškarinio tyrinėtojų teiginiams galima teigti, kad aptariamam laikotarpiu Vilniuje būta numanoma prieš kryptimi plėtėjančių artimos ovalui formos gyvenamųjų vietų (*okół* – lenk., *cirkulationes* – lot.) (Markevičienė, 2002, 38). Ovalo arba artima jam forma būdinga viduramžių Vidurio ir Rytų Europos įtvirtinimams. Didesnėms teritorijoms įtvirtinti viduramžiais buvo įrengiami medžio ir grun-

to (pylimai) ar vien medžio įtvirtinimai. Medžio ir grunto įtvirtinimai (pylimai) apibūdinami taip – išžesta rėsta ar rentinė-karkasinė konstrukcija, kurios vidinėje dalyje susidariusi ertmė dažniausiai pripildoma grunto, o viršutinėje dalyje iš vertikalių rąstų padaroma priedanga gynėjams – mūrinės gynybinės sienos brustverio atitikmuo (1:A–B; 2 pav.). Medinės rėstos konstrukcijos priekinėje dalyje iš pylimo frontaliai plokštumai lygiagrečių rąstų veikiausiai būdavo suformuojama ertmė vertikaliems rąstams. Sprendžiant pagal analogus, tokiems archajiškiems įtvirtinimams būdinga ir tai, kad prieš juos būdavo iškasamas gynybinis griovys. Iškastas gruntas buvo panaudojamas

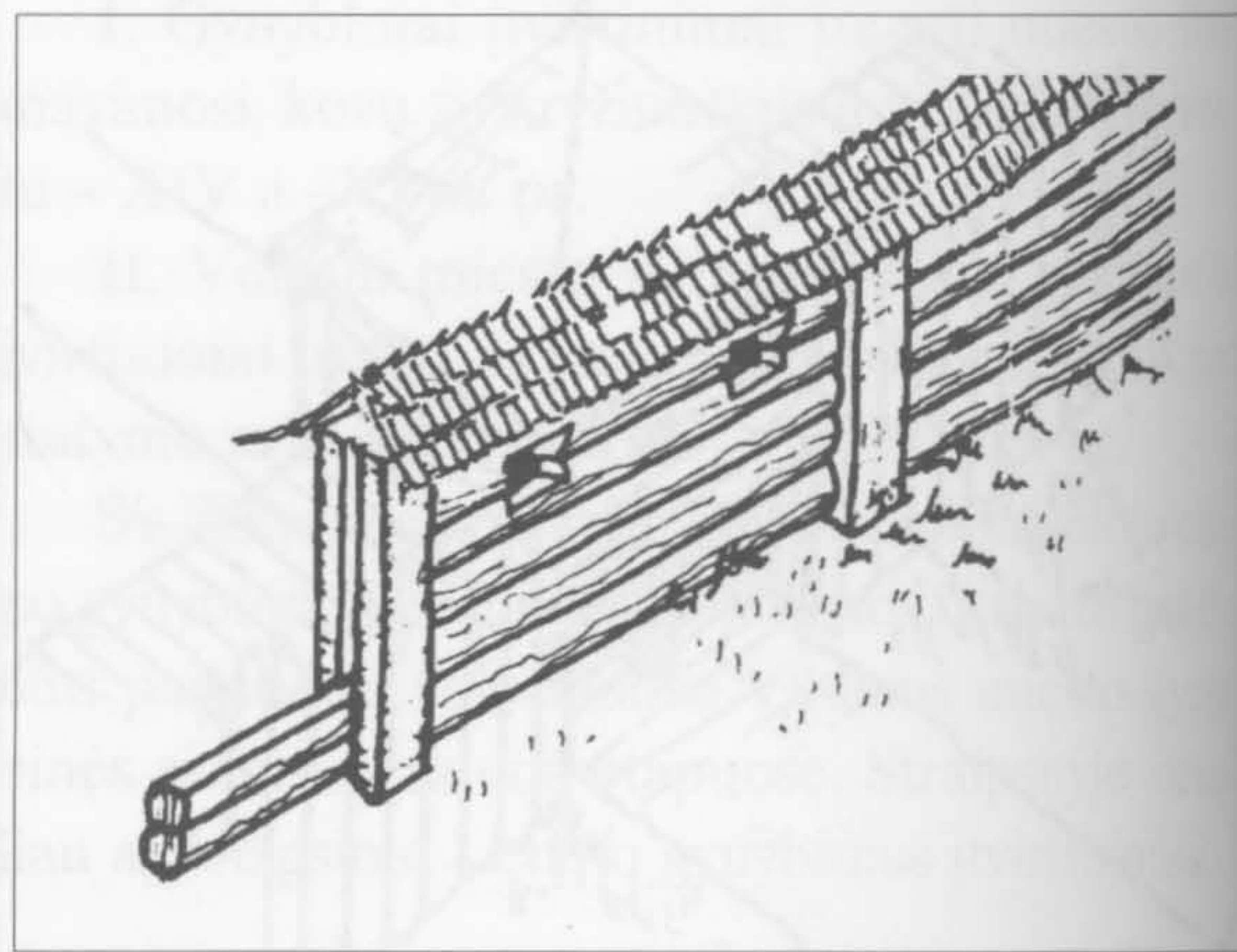

1 pav. Vartų statiniai pylimuose, gynybinėje sienoje (Bogdanowski, 1996, fig. 30).

2 pav. Pylimų tipų schemos pagal J. Bogdanovskį (1996, fig. 26): A – pylimas sutvirtintas pynučių konstrukcijomis; B – pylimas sutvirtintas aštrikuoliais; C – „perrištų“ rąstų pylimas; D – „dėžinis“ pylimas, kurio viduje buvusi ertmė užpildoma gruntu arba paliekama tuščia (jei konstrukcija rėsta); E – akmenų ir medžio arba mišrios konstrukcijos pylimas.

medinės pylimo dalies ertmėms užpildyti, pylimo vidinei (užnugario) ir išorinei daliai suformuoti. Tokio pobūdžio fortifikacijų aptikta ir Lietuvoje. Tai XIII a. datuotas Rėkučių gynybinis įtvirtinimas (Girininkas, Semėnas, 1995). Panašios konstrukcijos įtvirtinimais buvo fortifikuota daugelis XIV a.–XV a. vidurio Lietuvos piliakalnių – greitai pastatomų medinių pilių. V. Jakovlevo duomenimis, rytų slavų gyventojų teritorijoje pylimų aukštis siekė iki 21 m, o gynybinių griovių gylis – iki 10,5 m (Яковлев, 1995, 14). Kitos ilgas gynybines linijas senovėje formavusios konstrukcijos – medinės gynybinės sienos, lenkų fortifikacijos tyrėjų apibūdinamos terminu „*parkan*“ (3 pav.).

3 pav. Medinės gynybinės sienos schematinis piešinys (Bogdanowski, 1996, 539).

Sienose būdavo įrengiamos angos šaudyti arba virš frontalių sienos plokštumos išsikišęs dengtas šaulių takas su angomis (4 pav.). Svarbiausiose gynybinėse vietose, ant susisiektimo trasų, būdavo įrengiami mediniai, mūriniai arba mišrios konstrukcijos gynybiniai bokštai, gynybai pritaikyti vartų statiniai (1 pav.). Kai kuriose Vilniaus senamiesčio vietose XIV a. antrojoje pusėje–XV a. pr. galėjo būti įrengtos ir kitokio pobūdžio užtvartos – medžių, šakų sąvartos ir pan.

2006 m. apgintame magistro darbe Fumito Tomoi mokslinei apyvartai pateikia naują Lietuvoje gynybai pritaikytų statinių grupę – bokštinius namus (Tomo, 2006š). Išskirti šie Vilniaus bokštinių namo bruožai: aukštas cokolis (ne žemiau kaip 2 m nuo tuometinio žemės paviršiaus); į rūšį (cokolinį aukštą) patenkama per pirmajame aukšte esančią angą; mažesnis nei įprasto tuometinio

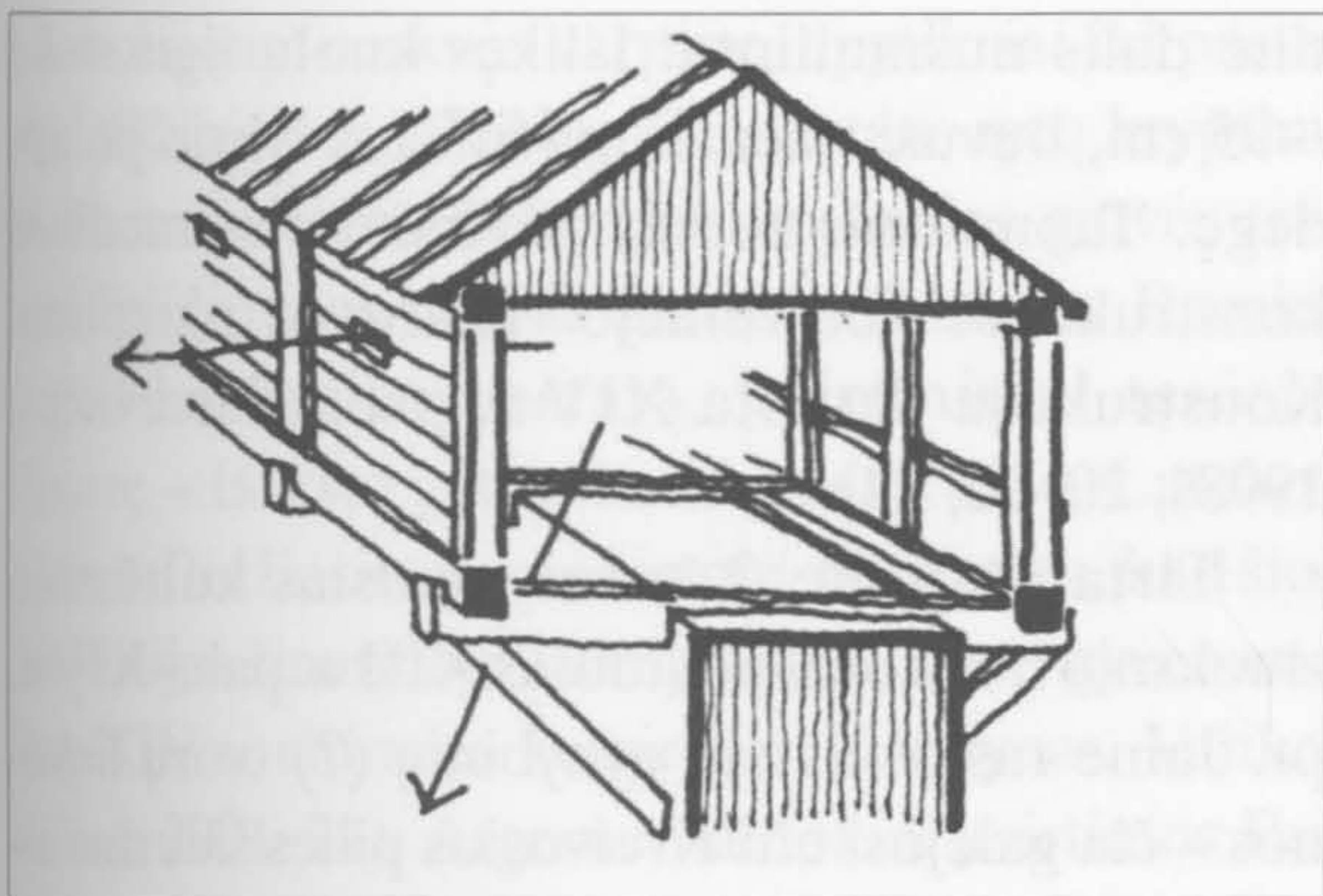
4 pav.
šaudyt

Vilnia
resnė
ta šių
su me
tegišk
aptvar
mis, X
siomi
pastat
J. Bas
2 ir R
yra po
g. 21 v

ITVI
IR

Ap
tintų m
džiu, ti
aukštus
Auk
miesto
džio nu

9 200
skaitytas
gijos ino

4 pav. Šaulių takas ant ankstyvos gynybinės sienos ir ertmės šaudymui (Bogdanowski, 1996, 523).

Vilniaus gyvenamojo namo rūšio įgilinimas; storesnės nei įprasto gyvenamojo namo sienos. Greita šių pastatų dažnai aptinkama radinių, susijusių su metalų apdirbimu. Tokie pastatai statyti strategiškai svarbiose vietose, dalis jų turėjo mūrinius aptvarus. Šio autoriaus atlikto tyrimo duomenimis, XIV–XV a. bokštiniais namams priklausiusiomis laikytinos statinių liekanos, aptiktos pastatuose Antakalnio g. 4, Augustijonų g. 6, J. Basanavičiaus g. 4, Šv. Ignoto g. 4/3, Latako g. 2 ir Rotušėje. Spėta, kad bokštinių namų liekanų yra po LR prezidentūros rūmais, pastato Bokšto g. 21 vietoje, pastato Didžiojoje g. 16 kieme.

ĮTVIRTINTI VILNIAUS MIESTO RAJONAI IR MIESTO PRIEIGŲ ĮTVIRTINIMAI XIV A.–XV A. PRADŽIOJE

Aptariamuoju laikotarpiu Vilniuje būta įtvirtintų miesto teritorijų, kurios skyrėsi tiek savo dydžiu, tiek reljefu. Dauguma tokių įtvirtinimų įrengta aukštumose, dalis – sąlyginai lygiose vietose.

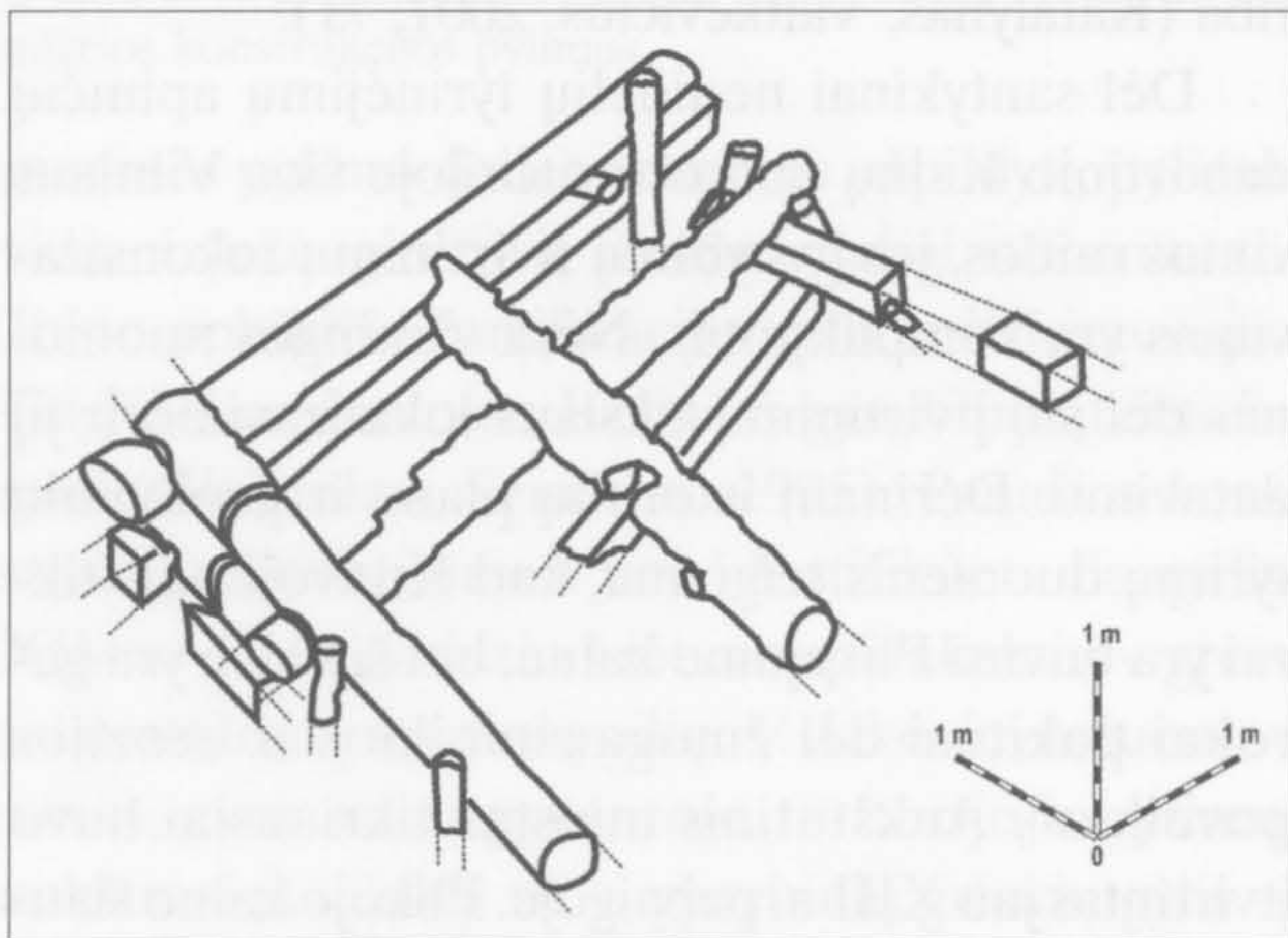
Aukštutinio (Kreivosios pilies) ir Žemutinio miesto (papilio) įtvirtinimai (14:2 pav.). V. Daugudžio nuomone, jau II tūkst. pačioje pradžioje ant

Plikojo kalno stovėjo medinė pilis. Prie jos XIII–XIV a. buvo gana didelis papilys, apėmęs ne tik Plikojo kalno papėdes, bet ir gretimą Bekešo bei Stalo kalnus ir jų aplinką. Spėta, kad papilys buvo įtvirtintas (Daugudis, 1994, 169). Teigta, kad Gedimino kapo kalno piliakalnyje I tūkst.–II tūkst. po Kr. pradžioje būta medinės pilaitės su gerai įtvirtintu papiliu (Daugudis, 1994, 169–170). Manoma, kad Plikasis (Kreivasis, Trijų kryžių) kalnas jau I tūkst. prieš Kr. buvo įtvirtintas 2 m pločio dviguba gynybine siena (Daugudis, 1994, 166–167). Vėliau, II tūkst. po Kr. pradžioje (XII–XIII a.?), piliakalnio aikštelės reljefas performuotas – iš molio suplūktas iki 3 m aukščio ir 12 m pločio pylimas, ant kurio pastatyta medinė gynybinė siena. Šiai sienai sudegus, suplūktas naujas molio pylimas, kurio aukštis esą siekęs 4 m, plotis – 17 m. Ant pylimo pastatyta medinė, moliu tinkuota siena. Įtvirtinimai datuojami XIII–XIV a. (Daugudis, 1994, 168). K. Katalynas nepritarė tokiame tyrimų rezultatų interpretavimui (Katalynas, 2000, 209; 2006, 40). Kalnų parko Dainų slėnyje rasti ankstyviausi radiniai datuoti XIII a. (Katalynas, 2006, 37), ant Stalo kalno – XIV a. antrąją pusę (Katalynas, 2006, 38), buitinė keramika iš kalvos į pietryčius nuo Plikojo kalno datuojama laikotarpiu, ne ankstesniu nei XIII–XIV a. riba (Katalynas, Vaitkevičius, 2001, 71).

Dėl santykinai nedidelių tyrinėjimų apimčių dabartinio Kalnų parko teritorijoje šios Vilniaus vietos raidos, jos gynybinių įtvirtinimų rekonstravimas yra komplikotas. Nėra vieningos nuomonės dėl šių įtvirtinimų tikslaus lokalizavimo ir jų datavimo. Derinant istorinių planų ir geologinių tyrimų duomenis teigiama, kad Kreivoji pilis tikrai yra buvusi Plikajame kalne, bet ši kalva yra gerokai pakitusi dėl žmogaus veiklos ir erozijos poveikio⁹. Aukštutinis miestas tikriausiai buvo įtvirtintas jau XIII a. pabaigoje. Plikojo kalno šiau-

⁹ 2005-09-16 Lietuvos istorikų suvažiavimo sekcijoje „Lietuvos miestai tarpdalykinių tyrimų poliloge“ dr. G. Vaitkevičiaus skaitytas pranešimas apie archeologinę situaciją ir naujus archeologų taikytus tyrimo metodus Altarijos kalvyne „Archeologijos inovacijos miestų tyrimuose“.

rės vakarinėje pašlaitėje, sklype T. Kosciuškos g. 3, aptikta gana gerai išlikusių medinių konstrukcijų (Vaicekuskas, 1996š; Sarcevičius, 1998š; Katalynas, 2006, 35–36), kurias tikriausiai reikėtų susieti su vadinamojo Žemutinio miesto įtvirtinimais. 1995 ir 1997 m. tirtame plote 1 užfiksuotas iki 7 m storio kultūrinis sluoksnis. 2,8–3 m gylyje rasta dviejų apdegusių rėstų pastatų liekanų, aptiktų sluoksnyje su XIV a. pab.–XV a. pr. buitinės keramikos fragmentais. Žemiau medinių statinių liekanų, 3,2–4,6 m gylyje nuo dabartinio paviršiaus, atkasta medinės konstrukcijos dalis. Ji orientuota šiaurės rytų–pietvakarių kryptimi, rėsta iš horizontalių pušinių tašytų ir netašytų 18–38 cm skersmens rąstų, sutvirtintų vertikaliai sukaltais 12–16 cm skersmens kuolais. Rąstų ilgis – daugiau kaip 4,2 m. Išlikę 2–3 rąstų vainikai plane formavo stačiakampes gruntu užpildytas ertmės (5 pav.). Nustatyta, kad į pylimą panašios konstrukcijos dalis žemėja (~20° kampu) pietryčių kryptimi – Plikojo kalno link. Plikojo kalno šiaurės vakarinėje papėdėje būta vandeningos daubos (Vaicekuskas, 1996, 275). Konstrukcija tęsiasi šiaurės kryptimi – čia aptiktos vienoje linijoje sukaltų vertikalių, kiek pasvirusių Neries link kuolų liekanos. Kuolai pagaminti iš skeltinių rąstų, jų apa-

5 pav. Medinių pylimo konstrukcijų liekanų, aptiktų tyrinėjimų T. Kosciuškos g. 3 metu, vaizdas iš rytų (brėžinys L. Girlevičiaus, pagal – Vaicekuskas A., 1996š, brėž. 29. Autorius R. Liutkevičius).

tinė dalis nusmailinta. Išlikęs kuolų ilgis siekė ~95 cm, buvusio žemės paviršiaus lygyje jie apdege. Tuometinis žemės paviršius ties medinės konstrukcijos riba žemėjo vakarų–rytų kryptimi. Konstrukcija datuota XIV a. pab. (Sarcevičius, 1998š, 20–22, 24).

Tirtame plote 2 ankstyviausias kultūrinio sluoksnio horizontas datuotas XIII a. pab.–XIV a. pr. Jame rastos dviejų gynybinių (?) tvorų liekanos – čia galėjusi eiti Kreivosios pilies šiaurinė riba (Sarcevičius, 1998š, 97). Aukščiau buvusiam, XIV a. viduriu–antrąja puse datuotame kultūrinio sluoksnio horizonte aptiktos medinio pastato liekanos. XIV a. pab.–XV a. pr. kultūrinio sluoksnio horizontuose rastos medinio kelio liekanos ir šalia jo buvusioje terasoje suformuotas lentų paklotas. Vėlesniame etape terasa performuota suplūkiant 30 cm storio molio sluoksnį, ant kurio vėl įrengtas lentų paklotas. Spėjama, kad čia galėjo būti įvažiavimas į Kreivąją pilį (Sarcevičius, 1998š, 95). Lentų tvoros liekanos aptiktos ir plote 3 (Sarcevičius, 1998š, 99).

Dėl visų šių konstrukcijų paskirties išsakyta įvairių nuomonių. Plote 1 rasta konstrukcija sieta su Vilnios žiotyse buvusiu uostu (Katalynas, Vaitkevičius, 1995, 31), užfiksuoti daubos kontūrai suteikė pagrindo teiginiams, kad čia būta tvenkinių (Katalynas, Vaitkevičius, 2001, 69–70). Aštrikuolių tvoros galėjo būti skirtos trumpalaikiai gynybai (Vaitkevičius, 2001, 69). Vis dėlto santykinai nedidelės tyrimų apimtys šioje Vilniaus dalyje dar neleidžia rekonstruoti XIII a. pab. (?)–XIV a. gynybinių įrenginių. Čia rastos aštrikuolių tvorų liekanos liudija buvus papilį. Hipotetiškai teigtume, kad gynybinę paskirtį turėjo ir pylimą primenanti konstrukcija.

Įtvirtintoji Rusėnų miesto dalis (14:3 pav.) buvo netaisyklingo ovalo formos, platinančiu pietiniu galu. Į šiaurę nuo Šv. Paraskevijos (Piatnickos) cerkvės – įtvirtintos teritorijos „smaigalys“. Nuo jo į pietus įtvirtintoji dalis tęsiasi Didžiosios g. kairiąja puse, maždaug vėlesniųjų Chodkevičių rūmų fasado linija, per dabartinę Šv. Mikalojaus

(Nikolajaus) cerkvės varpinę, apytikriai iki pastato Didžiojoje g. 22. Nuo šio pastato rytų kryptimi suko numanoma nebeegzistuojančios gatvės trasa. Toliau, juosdami iš pietų Šv. Marijos Raminotojos bažnyčios pastatą, įtvirtinimai tęsėsi į šiaurę – Bokšto gatve iki aikštės Bokšto–Latako–Pilies–Didžiosios g. sankirtoje. Nustatyta, kad šios teritorijos šiaurinėje kaimynystėje buvo gyvenama jau XIV a. antrame ketvirtyje (Katalynas, Vaitkevičius, 2001, 72). Argumentai tokiai įtvirtintos Rusėnų miesto dalies konfigūracijai pagrįsti yra šie:

1. Šv. Paraskevijos cerkvė, kaip manoma, pastatyta 1345 m. (Drėma, 1991, 181). Atkreiptinas dėmesys ir į šios cerkvės orientavimą pasaulio šalių atžvilgiu – jos išilginė ašis pasukta pietvakarių–šiaurės rytų kryptimi, o dauguma krikščioniškų sakralinių pastatų taisyklingai orientuoti vakarų–rytų kryptimi. Kada pastatytas taip orientuotas cerkvės pastatas, patikimų žinių nėra. V. Drėma nurodo, kad pirmoji cerkvė buvo medinė, mūrinė pastatyta vėliau, bet dar XIV a. (Drėma, 1991, 181).

2. Vėlesniu laikotarpiu (XV a.?) cerkvės šventorius iš šiaurės buvo bent iš dalies juosiamas gotikinės sienos su kontraforsais. Šios plane išgaubtos sienos liekanų rasta prie pastato Didžiojoje g. 4 (Chodkevičių rūmų) šiaurinio kampe (Katalynas, 1988š, 12, brėž. 4, 6). Ne vėlesnio nei XV a. mūro aptikta šio pastato rūsyje (Jarmalavičienė, 1974š, 6–8). Cerkvę iš rytų ir šiaurės juosusio įrenginio konfigūraciją dar galime išvelgti pastatų Bokšto g. 1, 3, 5 fasadų linijoje.

3. Medinė Šv. Mikalojaus (Palaikų perkėlimo) cerkvė pastatyta 1340 m. (Drėma, 1991, 178), bet nėra tiksliai žinoma, ar esama cerkvė pastatyta ankstesniosios vietoje. Teigta, kad mūrinę cerkvę šioje vietoje pirmą kartą pastatė Ldk Algirdo žmona Julijona (Добрянский, 1904, 152). Dabartinėje vietoje cerkvė ~1514 m. pastatyta LDK etmono kunigaikščio Konstantino Ostrogiškio iniciatyva, išlikę daug autentiškų XVI a. elementų (Jankevičienė, 2002a, 174–175). Atkreiptinas dėmesys į cerkvės pietvakariniame kampe esančio varpinės

bokšto padėtį pastato išilginės ašies atžvilgiu. Įvertinus šių statinių išilginių ašių neatitikimą galima daryti prielaidą, kad varpinės bokštas gali būti senesnis už XVI a. pr. cerkvės pastatą ir pastatytas ankstesnio gynybinio įrenginio vietoje. Į rytus nuo cerkvės buvusi 1562 m. statyta kalvinistų koplyčia, kurios architektūroje yra gynybinio statinio požymių (Drėma, 1991, 182, pav. 250). Galbūt kalvinistų koplyčios vietoje stovėjęs statinys ankstyvuju laikotarpiu priklausė cerkvei, o cerkvės pastatas orientuotas „senoviškai“ – rytų–vakarų kryptimi, įėjimas į jį buvo iš rytų. Ankstesnysis cerkvės pastatas galėjo būti mažesnis ir neturėti tiesioginio ryšio su dabartinės cerkvės pastato varpinės bokštu.

4. Pastato Didžiojoje g. 16 kiemo gale aptiktos mūrinio XIV(?)–XV a. pastato liekanos. Jis buvo pastatytas šlaite, besileidžiančiame į rytus, stačiakampio ~7×6 m plano, turėjo rūšį ir tikriausiai du antžeminius aukštus. Išliko pirmo aukšto liekanos, antras pastatytas vėliau (Račinskas, 1988š, 7–8). Vakarinė pastato siena akлина. Rytinėje sienoje išlikęs langelis su grotomis ir niša, būta dar vieno ar dviejų langelių. Pastato paskirties ir greta buvusios valdos dydžio nustatyti nepavyko. Spėjama, kad pirmame aukšte buvo sandėlis (Račinskas, 1993š, 1). Šio tikriausiai gynybai pritaikyto pastato sąsajos su rekonstruojamais Rusėnų miesto įtvirtinimais nėra aiškios. Atkreiptinas dėmesys į jo padėtį, angų orientavimą pasaulio šalių atžvilgiu.

5. Nebeegzistuojančios gatvės tarp Rotušės aikštės ir Bokšto g. trasa. Gatvės liekanos užfiksuotos tyrimų metu (Daminaitis, 2002, 180), šiaurinėje jos pusėje būta gotikinio užstatymo (Morelowski, 1940–1942š, 221 paašk.) – tai netiesiogiai leidžia pagrįsti ankstyvą jos susiformavimą.

6. Teritorija į šiaurę nuo neišlikusios gatvės priskirtina Rusėnų miestui. Tyrimų metu aptikta rytų slavams būdingų radinių. Tai medinio, pusiau žeminės tipo pastato liekanos ir žiedelinio auskarų (antsmilkinio) fragmentas (Vainilaitis, 1992,

65). Aptariamam laikotarpiui auskarai tradiciškai laikomi rytų slavų papuošalais¹⁰. Rajono pietvakariniam pakraštyje aptikta XIII–XIV a. datuojama metalinė suveriamą ikona (Katalynas, 2006, 53, pav. 21).

7. Pietvakarinėje įtvirtinto rajono dalyje yra stovėjusi Šv. Kozmo ir Damijono cerkvė. Medinė cerkvė minima nuo 1503 m. (Firkovičius, 1989š, 34). Tikėtina, kad ji buvusi Šv. Marijos Ramintojos bažnyčios vietoje, pastatyta įtvirtinto Rusėnų miesto pakraštyje, kaip ir Šv. Paraskevijos, Šv. Mikalojaus cerkvės.

8. Ankstyviausios, XIV a. (vidurio?), Rusėnų kapinės buvo jau už įtvirtintosios miesto dalies – jos tirtos sklypuose Bokšto g. 6* ir Latako g. 2 / Pilies g. 44 (Zabiela, 1998, 358).

Rusėnų miesto įtvirtintoji dalis XIV a. galėjo būti fortifikuota medine gynybine siena, kurios trasoje būta mūrinių statinių. Ar būtent ši Vilniaus dalis buvo sudeginta 1383 m. kryžiuočių žygio metu, kaip kad teigė M. Balinskis (plg. Katalynas, Vaitkevičius, 1995, 28; Maroszek, 1999, 168), ar teritorija, kur rasta XIV a. pirmosios pusės radinių, buvusi netoliese, – trūksta duomenų. Rusėnų gyvenamoji Vilniaus dalis bent jau XIV a.–XV a. sandūroje tikriausiai buvo gerokai didesnė nei įtvirtintoji. Tokia prielaida grindžiama ankstyvųjų Vilniaus cerkvių (plg. Bumblauskas, 2005, 79) ir XIV a. pirmosios pusės radinių geografija. Tačiau patikimų duomenų apie tai, kad tuo metu būtų įtvirtintas visas Rusėnų miestas ar kitos stačiatikių kompaktiškai apgyvendintos teritorijos, neturime. Vadinamajam Rusėnų miestui XIV a. pab.–XV a. pr. veikiausiai priklausė ir istorinio Užupio priemiesčio teritorija. M. Moreliovskio nuomone, stačiatikiai ankstyvajame Vilniuje gyveno abipus Vilnios, Užupio ir Bokšto g. aplinko-

je (Morelowski, 1940–1942š, Nr. 109 paaišk.). Ankstyviausi Užupyje surasti radiniai datuoti XIV a. (Katalynas, 2006, 47; Kvizikevičius, Sargevičius, 2006, 246), tačiau intensyvių XIV a. kultūrinio sluoksnio horizontų kol kas nepavyko aptikti. Todėl šiuo metu sudėtinga atsakyti, ar tuo metu Užupis buvo įtvirtintas. Buvusiame Užupio bernardinų vienuolyne, netoli Vilnios, daugiau nei 3 m gylyje, atkasta konstrukcija iš vertikalių ~20 cm skersmens rąstų, datuota XVI a. pab.–XVII a. ir traktuota kaip aštrikuolių tvora (Katalynas, 1990š, 22; 2006, 100–101, pav. 36). Bet tai galėjo būti ir drenažo kanalo liekanos. Užupio bernardinų vienuolyne gynybos tikslams pritaikytų statinių būta XVII a. Tai vienuolyno oficina su pusiau apskritu priestatu ir arkada per Vilnią, kuria buvo galima patekti į Bernardinų bažnyčios chorą. Įvertinus šios Vilniaus dalies reljefo ypatybes ir jį kirtusių kelių ankstyvumą (Morelowski, 1940–1942š, 8 paaišk.; Markevičienė, 2002, 36)¹¹ peršasi išvada, kad apsaugoti šią Vilniaus dalį buvo patogiausia įrengiant gynybinę liniją į vakarus nuo Užupio ir Kriuvių g. sankirtos. Pastatas Užupio g. 15 turi vėlyvojo bokštinio namo požymių¹², po Baltramiejaus bažnyčios pastatu yra gotikinio, vėliau rekonstruoto pastato liekanų (Misevičius, 1980ša, 8–9; 1980šb, 10). Abu šie pastatai galėjo atkartoti ankstyvosios gynybinės linijos konfigūraciją. Jos šiaurinę tąsą galima atsekti pėsčiųjų tako nuo Užupio g. Vilnios link kontūre. Tikriausiai būta įtvirtinimų ir Paupio g. aplinkoje. Įrengiant gynybinius įtvirtinimus šioje vietoje buvo galima pasinaudoti palankiomis gynybai reljefo ypatybėmis, – greta yra Vilnios vaga ir status šlaitas.

Įtvirtintoji Vokiečių miesto dalis (14:4 pav.). Šios miesto dalies parametrus apibrėžė jau XX a. tarpukario mokslininkai. M. Moreliovskio nuomone,

¹⁰ Kita vertus, nemažai šių papuošalų rasta XIII a. pab.–XIV a. Kernavės kapinyne, kuris nėra laikomas slavišku (Vėlius, 2005, 54–59, 90).

¹¹ Polocko–Užupio g. trasa eįs kelias buvo vadinamas „Vytauto keliu“, manoma, kad jis buvo svarbus bent nuo Ldk Gedimino laikų – kunigaikštis Algirdas nuo 1320 m. valdė Vitebską.

¹² Architekto R. Zilinsko žodinė informacija.

* Archeologo R. Jonačio žodinė informacija.

Vokiečių miestas buvo įtvirtintas – aptvaro (*okół* – lenk.) būta centrinėje dabartinio Vilniaus senamiesčio dalyje. Viena ovalo formos aptvaro kraštinių buvusi maždaug Šv. Mikalojaus–Žydų g. linijoje, kita – apytikriai šiaurinės Rūdninkų g. atkarpos–Stiklių g. linijoje,ėjusioje Rotušės aikštės viduriu, kur vėliau pastatytos privilegijuotų prekyvių krautuvės (Morelowski, 1940–1942š, 298 paaišk.; Markevičienė, 2002, 38). Remiantis naujausių tyrimų duomenimis galima sukonkretinti įtvirtintosios Vokiečių miesto dalies parametrus. Ankstyviausias kultūrinio sluoksnio horizontas, Ašmenos–Dysnos–Mėsinių g. ribojamame Vilniaus senamiesčio kvartale, datuotas XV a. pirmąja puse (Luchtanienė, 2006a, 251). Dalis radinių (gintaro karoliukai, kaulo ir rago dirbiniai, puošti koncentrinį apskritimų ornamentu, ir kt.), autoriaus nuomone, datuoti XIV a. Kvartale šio laikotarpio sluoksnelis nuo aukščiau glūdėjusio atskirtas smėlio tarpsluoksniu. Ankstyviausio mūrinio pastato liekanos aptiktos vakarinėje kvartalo dalyje, greta Dysnos g. Pastatas datuotas XV a. Šioje Vilniaus vietoje įsikūrę žmonės XIV(?)–XV a. užsiėmė metalo lydimu ir kalvyste (Vainilaitis, 2005, 238). Vadinasi, ji nebuvo įtvirtintos Vokiečių miesto dalies vidinėje dalyje. Dėl gaisrų pavojaus su ugnies panaudojimu susijusias technologijas siekta iškelti už gyvenamosios teritorijos. Šiaurės rytiniame kvartalo kampe tikriausiai būta gynybinio griovio. Tyrimų metu jo tikslesnių parametrų nustatyti nepavyko, bet būtent šioje kvartalo dalyje žemio (?) lygis pasiektas 1–1,5 m giliau nei greta tirtose vietose. Pietinė įtvirtinto rajono riba tęsėsi nuo Šv. Mikalojaus bažnyčios šventoriaus pietinės dalies pastato Ašmenos g. 10 vidurinės dalies ir buvusio pastato Rūdninkų g. 7 link, dar toliau – Rotušės pastato pietrytinio kampe link. XV a. pirmąja puse datuojamo Rotušės pastato šiaurės rytinėje dalyje identifikuotos

XIV a. pab. datuoto bokštinio namo liekanos (Tomoi, 2006š, 18–20).

Įtvirtintosios Vokiečių miesto dalies rytinė riba tikriausiai yra buvusi Rotušės aikštės rytinėje dalyje. Šioje vietoje vėliau (?) pastatyta gynybinė (?) siena, matoma dar 1600 m. T. Makovskio Vilniaus panoramoje. Ten, kur XV a. buvęs druskos pirklių namas (Jonaitis, 2007a, 367), gynybiniai įtvirtinimai darė posūkį XVI a. pastatytosios Prisiškėlimo cerkvės – ribos tarp pastatų Didžiojoje g. 15 ir 17 link. Šios gynybai pritaikytos (?) cerkvės rūsio pietinėje dalyje užfiksuotas senesnis nei cerkvės pastato mūras (Lipakovienė, 1989šb, 4). Archeologinių tyrimų metu nustatyta, kad XIV ar XV a. statytas pastatas buvo artimo kvadrato plano, ~14×15,5 m dydžio. Jo sienų storis siekė ~2 m. Spėjama, kad pastato paskirtis buvo gynybinė (Daminaitis, 1995š, 8–9). Įvairių formatų plytų mūro yra išlikę pastatus Didžiojoje g. 15 ir 17 skiriančioje sienoje. Mūras siekia pastato Didžiojoje g. 15 trečiojo aukšto lygį (Katalynas ir kt., 2000š, 23)¹³.

Rotušės aikštėje XIV a. datuotino intensyvaus kultūrinio sluoksnio neaptikta arba apatinis kultūrinio sluoksnio horizontas nedatuotas (Katalynas, 2006, 67; Jonaitis, 2007a). Pats kultūrinis sluoksnis gana plonas ir tai susiję su šios vietos paskirtimi – Rotušėje rezidavo Magistratas, pirkliams turėjo būti privalu laikytis švaros. Į klausimą, kokia buvo šios aikštės paskirtis iki miestui gaunant Magdeburgo teises – „viešojo erdvė“, susirinkimų vieta ar privati didiko (?) valda, kol kas atsakyti negalima, kaip ir nustatyti ankstyvojo Vokiečių miesto struktūros, po 1387 m. privilegijos suformuoto Magistrato posėdžių vietos.

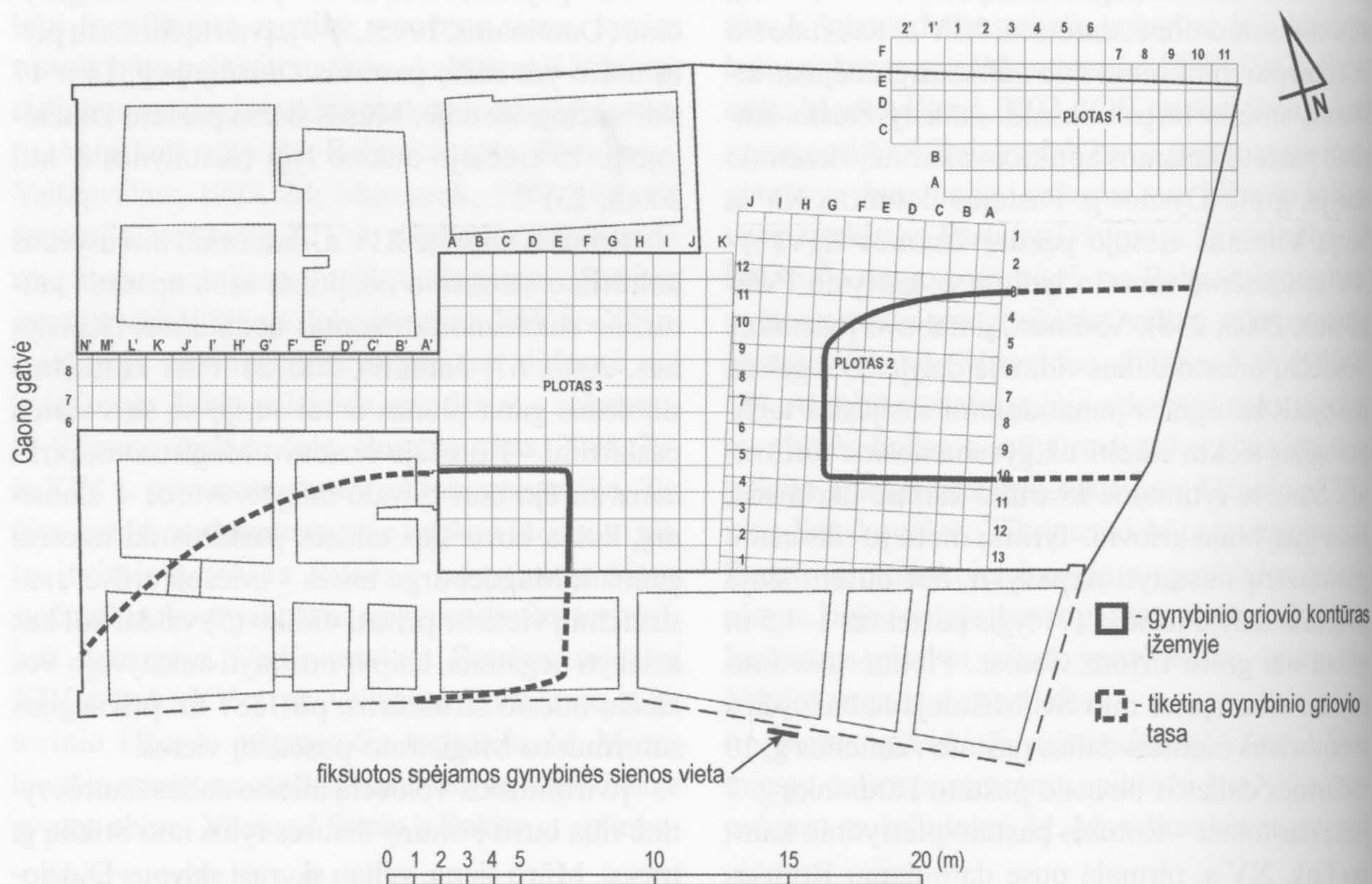
Įtvirtintosios Vokiečių miesto dalies šiaurės rytinė riba buvo į šiaurę–šiaurės rytus nuo Stiklių g. trasos. Mūro siena, vėliau skyrusi sklypus Didžiojoje g. 15 ir 17, galėjo būti gynybinės paskirties,

¹³ S. Lasavicko nuomone, mūras datuotinas tuo pačiu laikotarpiu (XIV a.) kaip ir Aukštutinės pilies mūras (R. Zilinsko žodinė informacija).

jos tikslus datavimas nenustatytas. Mūrinio statinio iš įvairių formatų plytų ir riedulių liekanos aptiktos pastato Stiklių g. 3 kieme. Mūras rištas pilkos spalvos kalkių skiediniu su akmenukais. Mūro plotis – iki 1,5 m. Manoma, kad plytų panaudojimas – antrinis. Po juo užfiksuotos sunykusio medinio rėsto nežinomos paskirties statinio liekanos. Šis panašus į aptiktą tyrimų Gaono g. 8 metu statinys datuotas XV a. pab.–XVI a. Apatiniame kultūrinio sluoksnio horizonte radinių nerasta, ankstyviausi radiniai, rasti aukščiau buvusiuose sluoksniuose, datuoti XV a. (Daminaitis, 1998š, 14–17).

Pastato Gaono g. 8 vidinio kiemo pietrytinės dalies viduryje aptiktas spėjamas gynybinis griovys (6:A, 6:C pav.). Jo plotis – 6–7 m, ilgis iki pietrytinės sklypo ribos – ~14 m. Tirotoje griovio dalyje

užfiksuoti žvyro, molio, pilkos žemės sluoksniai su statybinės keramikos fragmentais, supilti XV–XVI a. Griovio gylis nuo tuometinio žemės paviršiaus ~1,8–2,0 m (Girlevičius, 2003šb; 2004šb). Kita griovio dalis tirta vidinio kiemo vakariniame kampe – dalis jo patenka po pastato vakarine dalimi. Griovys¹⁴ nuo tuometinio žemės paviršiaus įgilintas ~2 m, jo vidinė dalis sutvirtinta medinėmis konstrukcijomis (Girlevičius, 2006š, 11–12), bet kiti jo parametrai tiksliau nenustatyti. Ankstyviausi šios griovio dalies užpilde rasti radiniai datuoti XV a. Tarp griovio atkarpų būta ~8 m tarpo – galbūt čia būta išvažiavimo (6A pav.). Šioje vietoje įtvirtinimai sukosi vakarų kryptimi¹⁵. Gynybinis griovys įkastas į kietą stambaus žvyro su rieduliais sluoksnį. XVI–XIX a. ūkinės duobės iškastos tik iki šio

6A pav. Sklypo Gaono g. 8 tyrinėjimų situacijos planas ir rekonstruojami gynybinio griovio kontūrai, užfiksuotos spėjamos gynybinės sienos vieta. L. Girlevičiaus brėž.

¹⁴ Ataskaitoje vadinamas ūkine duobe.

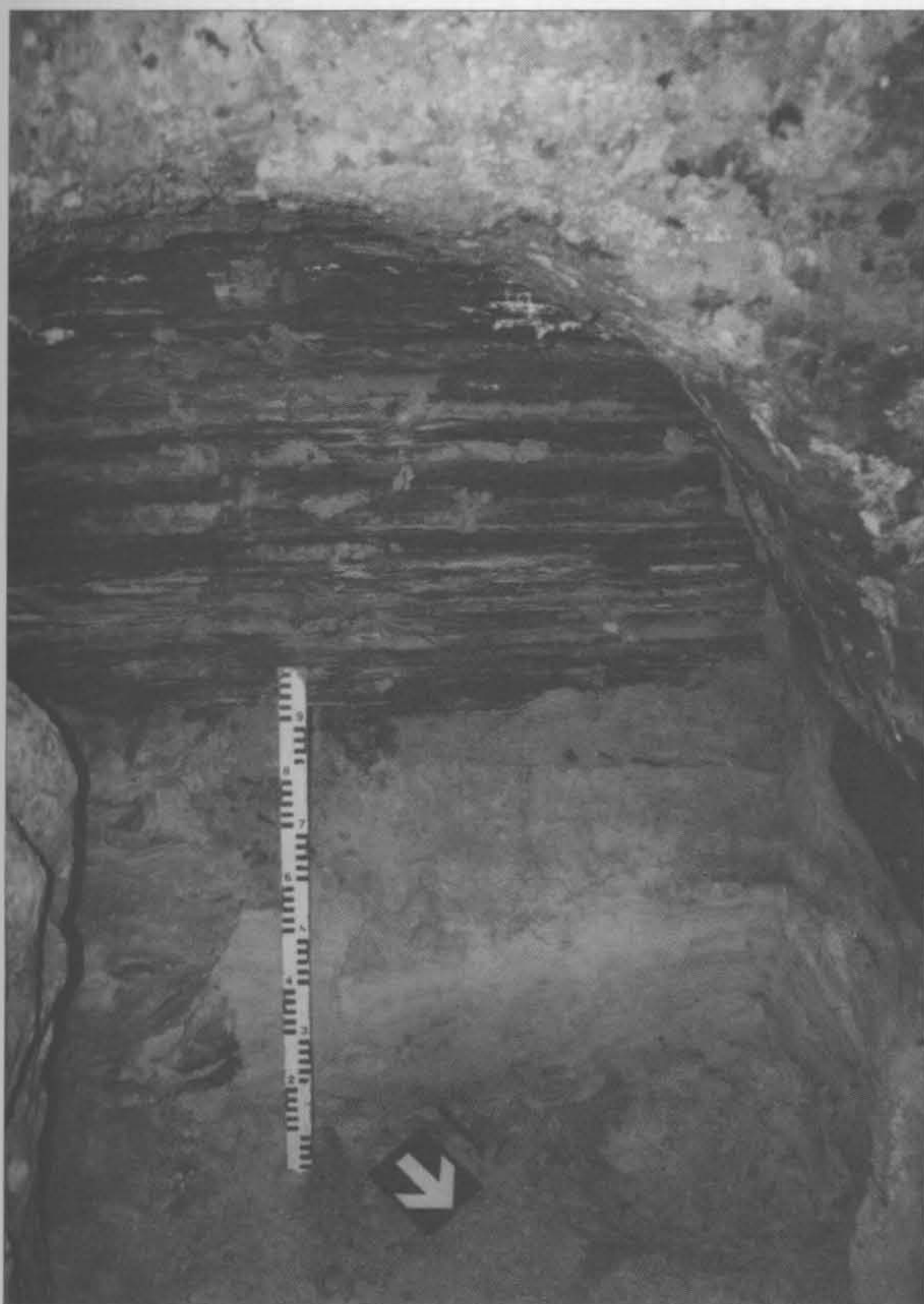
¹⁵ Griovio tąšą šia kryptimi liudija pastato Gaono g. 10 vakarinės dalies antžeminių konstrukcijų nestabilumas.

sluoksnio lygio. XVI a. ant griovio pastatytas mūrinis statinys – išlikęs mūro sienos fragmentas. Tyrimų pastato Gaono g. 8 rytiniame korpuse metu, XIX a. statyto arkinio pamato ertmėje atkasta medinės konstrukcijos iš horizontalių ~20 cm skersmens rąstų, apdrėbtų šlynu, vertikali plokštuma (6B pav.) (Girlevičius, 2004šb, 10, 27, pav. 19–20). Tai galėtų būti Vokiečių miesto įtvirtinimų (pylimo, gynybinės sienos?) liekanos. Rąstams išlikti padėjo šlyno sluoksnis – net iškasus duobę arkiniams pamatams jis apsaugojo rąstus nuo tiesioginio deguonies poveikio.

Spėjama vakarinė–šiaurės vakarinė įtvirtinto Vokiečių miesto riba – Žydų–Šv. Mikalojaus g. trasa – archeologų mažai tyrinėta. Tyrinėjant Žydų g., pastatų Vokiečių g. 7 ir 9 bei Antokolskio g. ri-

bojamą teritoriją rastas 16 cm skersmens akmeninis sviedinys. Tame pat archeologiniame komplekse aptikta ir figūrinių plytų (Bešėnienė, 1978, 37, 55). Čia buvus vakarinę ribą netiesiogiai liudija Šv. Mikalojaus bažnyčios padėtis: ji stovi Vokiečių miesto pakraštyje. Daugelio tyrinėtojų nuomone, tai seniausia Vilniaus miesto bažnyčia. Pirmą kartą ji paminėta 1387 m., bet tikslus jos pastatymo laikas nenustatytas. Dar daug neaiškumų ir bažnyčios architektūrinėje raidoje. Iškelta hipotezė, kad statant seniausiąją mūrinę bažnyčios pastatą, kaip ir Rytprūsių bažnyčiose, priekinėje dalyje buvo numatyta pastatyti bokštą (Purlys, 1993, 34).

Vokiečių miestas tikriausiai buvo įtvirtintas medine gynybine siena, kai kuriose atkarpose galėjo būti

6B pav. Už pastato Gaono g. 8 pietinio korpuso pietinės sienos arkinio pamato atkastos spėjamos Vokiečių miesto šiaurės rytinės dalies medinės gynybinės sienos (pylimo?) fasado liekanos. Vaizdas iš šiaurės rytų. *L. Girlevičiaus nuotr.*

6C pav. Sklype Gaono g. 8 aptikto gynybinio griovio kontūras smėlio įžemyje. Vaizdas iš šiaurės rytų. *L. Girlevičiaus nuotr.*

įrengti pylimai su grioviais prieš juos. Galbūt jau XIV a. šioje miesto dalyje būta mūrinių įtvirtinimų.

Įtvirtintas rajonas Sereikiškėse (14:5 pav.) tikriausiai yra buvęs XV a. įsteigto Bernardinų vienuolyno valdos vietoje. Vienuolyno teritorijos tyrimų metu aptikta XIV a. antrąja puse–pab.–XV a. pr. datuojamų archeologinių radinių (Katalynas, Vaitkevičius, 2001, 71, 73, pav. 4–5; Katalynas, 2006, 40). Netoliese rastas XIII a. datuotinas radinys – stiklinis žiedas (Luchtanienė, 2006b, 291, 359, pav. XCVIII). Argumentai, kuriais galima rekonstruoti įtvirtintą rajoną:

1. Vėlesniojo Bernardinų vienuolyno valdos įtvirtinimas – gynybinių tradicijų tąsa strategiškai svarbioje vietoje.

2. Ankstyvų pastatų orientavimas pasaulio šalių atžvilgiu, gotikinių pastatų paplitimas. Ankstyviausias Bernardinų vienuolyno teritorijoje identifikuotas mūrinis statinys – artimo kvadrato plano pastatas Bernardinų bažnyčios zakristijos vietoje. Jis stačiakampio plano ($\sim 10,5 \times 11,8$ m), išlikęs iki pirmo aukšto viršaus. Rūsysis tikriausiai buvo su mediniu perdengimu, dabar dengiantis rūšį skliautas yra vėlyvesnis. Į jį yra įėjimas iš pirmo aukšto. Pastatas savo parametrais primena bokštinių namą. Manoma, kad jame vienuoliai galėjo laikyti fundavimo lėšas (Valeckas, 1989š, 15). Kaip ir pagrindiniai vėlesniojo vienuolyno korpusai, pastatas pastatytas sausoje vietoje. Mūrinių gotikinių pastatų liekanų aptikta sklype Maironio g. 12, greta kurių užfiksuota ir medinių konstrukcijų liekanų (Gendrėnas, 1980š, 11), galbūt formavusių šiaurės vakarų–pietryčių kryptimi orientuotą konstrukciją. Gotikinio mūrinio užstatymo liekanų aptikta Bernardinų vienuolyno šiaurės rytiniame korpuse (Jučienė, 1973šb, 15–17). Pastarąsias tirtas vietas tikriausiai skyrė užpelkėjusi dauba (plg. Jučienė, 1973šb, 16). Mūrinio, XV a. datuoto, gotikinio pastato liekanų rasta Maironio g. važiuojamojoje dalyje (Lasavickas, Legaitė, 1960š, 16–17). Sklype

Maironio g. 2 aptiktos medinio pastato liekanos (Sarcevičius, 2005b, 220). Remdamiesi šiais duomenimis, kol kas galime apibrėžti tik apytikres įtvirtintos teritorijos ribas.

3. Tikėtina, kad tyrimų metu aptiktos ir XIV a. pab. datuotino pylimo liekanos – iš molio ir riedulių Vilnios senvagės kryptimi nuolaidi konstrukcija, tyrėjų hipotetiškai priskirta XV a. antrosios pusės Bernardinų vienuolyno gynybiniam įrenginiui (Lasavickas, Legaitė, 1960š, 11). Moliu rištų riedulių konstrukcijų liekanų rasta tyrinėjimų Šil-tadaržio g. 4 metu, bet visos jos datuotos XVIII–XIX a., o greta liekanų tirtas kultūrinis sluoksnis – XVII a.–XIX a. pr. (Butėnas, 2006a, 215).

4. Nagrinėjant šios Vilniaus vietos reikšmę bendrame XIV–XV a. miesto kontekste, atkreiptinas dėmesys į Šv. Onos bažnyčios pastatą. Svarbus XV a. pab.–XVI a. pr. statytos Bernardinų bei Šv. Onos bažnyčių išilginių ašių neatitikimo aspektas – Šv. Onos bažnyčia, palyginti su Bernardinų, $\sim 20^\circ$ pasukta į šiaurę (Jankevičienė, 2002b, 43–44). Turint omenyje, kad Bernardinų bažnyčios orientavimas atitiko XVI a. pr., o galbūt ir ankstesnio laikotarpio (XIV a. pab.?) pilies prieigų gynybinės linijos kryptį (žr. toliau tekste), galima kelti hipotezę, kad teisūs buvo autoriai, nurodę ankstyvą Šv. Onos bažnyčios kilmę. Galbūt Šv. Onos bažnyčia, kuri aprašoma Jogailos ir Vytauto įgaliotinių atsakyme dėl sienų nustatymo, atpasakojant 1390 m. įvykius (Vilniaus Žemutinė, 2006, 55), buvo dabartinio bažnyčios pastato vietoje. Kita vertus, Šv. Onos bažnyčia minima 1398 m. dokumente, nurodoma, kad ji buvusi apsupta mūrinių pilies sienų (Kitkauskas, 1989, 14). Naujausiais tyrimais nustatyta, kad Bernardinų vienuolyno pietinio kiemo pietinėje dalyje yra buvęs griovys – kultūrinio sluoksnio storis šiaurinėje kiemo dalyje – 20–50 cm¹⁶, tuo tarpu didesnėje kiemo dalyje užfiksuotas iki 2 m storio kultūrinis sluoksnis (Vainilaitis, 1994š, brėž. 3), kuriame ap-

¹⁶ 2008 m. tyrimų duomenys.

tikta ir XIV a. radinių. Neatmestina prielaida, kad būtent šio – tikėtina, gynybinio – griovio buvimas lėmė bažnyčių statybos vietų parinkimą.

Įtvirtintas rajonas Bokšto–Augustijonų–Šv. Kazimiero g. aplinkoje (14:9 pav.). Manoma, kad ši teritorija į pietus nuo Rusėnų miesto įtvirtintos dalies nepriklausė Rusėnų miestui (Katalynas, 2006, 54). Ankstyviausi radiniai šioje vietoje datuoti XIV a. antrąja puse (Katalynas, Vaitkevičius, 2001, 71, pav. 4) arba XIV a. pab.–XV a. pr. (Katalynas, 2006, 42). Argumentai, leidžiantys pagrįsti tai, kad ši vieta buvo įtvirtinta:

1. Rekonstruojamo rajono šiaurės vakariniam kampe (Augustijonų g. 6) XIV a. pab.–XV a. pr. datuoto medinio užstatymo vietoje XV a. pastatytas bokštinis namas (Tomoi, 2006š, 9–16). Vėliau (XV–XVI a.) šioje dalyje suformuotos įtvirtintos valdos – tai leidžia atsekti gynybinių tradicijų tęstinumą šioje Vilniaus dalyje.

2. Pietrytiniame rajono kampe, kaip manoma, ~XIV a. pab., pastatytas mūrinis namas (Bieksienė, 1984š, 4), spėjama, turintis bokštinio namo požymių (Tomoi, 2006š, 22). Į pietus nuo šio pastato esantis šlaitas yra šaltiniuotas, jame gana aukštai slūgso grūntinis vanduo (Butėnas, 2006b; Katalynas 2006, įdėklas, pav. 1; Žukovskis, 2007šb, 10). Tokios sąlygos nebuvo parankios puolančiajai kariuomenei.

Ši teritorija galėjo būti įtvirtinta pačioje XIV a. pab. ar XV a. pr. Apie jos priklausomybę konkrečiam etnosui ar socialiniam sluoksniui (keliems didikams?) duomenų trūksta.

Įtvirtintas rajonas vadinamajame Auksiniame kalne (tarp Šv. Ignoto–Universiteto–Totorių g.) (14:7 pav.). Istorinių šaltinių tyrimais nustatyta, kad dar XIX a. pr. ši vietovė vadinta Auksiniu kalnu (*Złota góra* – lenk.) (Vileikienė, 1996š, 6). L. Vileikienės nuomone, tai tas pats kalnas, kuris minimas Jogailos privilegijoje Vilniaus vyskupijai. M. Moreliovskis teigė šią Vilniaus vietą nuo seno priklausius didžiajam kunigaikščiui – pastato

Šv. Ignoto g. 12 vietoje buvęs pastatas vadintas „Jogailaičių mūrais“ („*lapidea Jagellonica*“ – lot.) (Morelowski, 1940–1942š, 111 paaišk.). Pastato aplinkoje rasti ankstyviausi radiniai datuoti XV a. (Katalynas, 2006, 69). Kalvos šiaurinė dalis nukasta XIX a. įgyvendinant architekto V. Stasovo parengto generalgubernatoriaus rezidencijos statybos – Naujųjų vyskupų rūmų (dabar LR Prezidento rezidencijos) rekonstrukcijos projektą. Kalvos vakarinėje pašlaitėje reljefas taip pat stipriai performuotas. Čia kultūrinis sluoksnis siekė 5 m storio (Luchtanienė, 2000a, 452). LR Prezidento rezidencijos teritorijoje XIV–XV a. radinių kiekis santykinai nedidelis, tarp jų išskirtini strėlių antgaliai (Luchtanienė, 2000a, 453, pav. 45:1a; 2002b, 166). XIV a. antrąja puse–XV a. datuotinių archeologinių radinių (tarp jų XV a. pirmosios pusės plokštinių koklių) rasta kalvos dalyje prie Dominikonų g. (Katalynas, Vaitkevičius, 2001, 73, pav. 5; Katalynas, 2006, 45, 69). Iki įrengiant naująją Trakų kelio trasą (Šv. Jono–Dominikonų–Trakų g.) šios gyvenamosios vietos pietrytinę ribą veikiausiai formavo senoji Trakų kelio trasa. Manome, kad XIV a.–XV a. pr. ji buvo kiek atokiau į šiaurės vakarus nuo Žydų–Šv. Mikalojaus g. trasos. Vėliau pastatytą sinagogą šis kelias tikriausiai lenkė iš šiaurės vakarų: sinagoga, matyt, statyta už Vilniaus vyskupijai nuo 1387 m. priklausiusios miesto dalies ribų. Ankstyvų gynybinių įtvirtinimų liekanų šioje Vilniaus vietoje tyrimų metu nepavyko identifikuoti. Nors konkretūs šio įtvirtinto rajono parametrai neaiškūs, yra tikimybė, kad XIV a. pab.–XV a. pr. ši vietovė galėjo būti įtvirtinta.

Įtvirtintas rajonas tarp Šv. Ignoto ir Totorių g. (14:6 pav.). Šioje Vilniaus dalyje gynybinių įtvirtinimų tikriausiai būta iki įrengiant įtvirtintas valdas sklypuose Šv. Ignoto g. 6, 8. Kokie tai buvo įtvirtinimai, tiksliau nenustatyta. Greta Šv. Ignoto bažnyčios pastato pietrytinio fasado aptikta¹⁷

¹⁷ 2007 m. tyrimų duomenys.

7 pav. Sklypo Šv. Ignoto g. 6 tyrimų vaizdas su matomu gynybinio griovio dalies kontūru smėlio įžemyje.
L. Girlevičiaus nuotr.

spėjamo gynybinio griovio dalis (7 pav.). Griovys iškastas smėlyje, jo plotis didesnis nei 4 m. Griovys galėjo būti iškastas XIV a., jo užpilde rasta XV a. datuotinių buitinės keramikos fragmentų. Į pietryčius nuo griovio aptiktas beveik lygiagretus bažnyčios pastatui ~110 cm pločio sunykusios gotikinės mūro sienos fragmentas (Gendrenas, 1983š, 25, brėž. 2). Tai tikriausiai yra vėlesnė (XV–XVI a.) įtvirtintą valdą ribojusios aptvarinės sienos fragmentas. Medinių konstrukcijų liekanų užfiksuota sklypo Šv. Ignoto g. 8 vakariniam kampe, sklypo pietvakarinėje dalyje. Manoma, kad tai – trumpalaikių aptvarų ar tvorų liekanos

(Ušinskas, 1985š, 30). Dviejų lygiagrečių rąstų liekanos aptiktos Šv. Ignoto gatvėje tirtame plote. Jų plotis – 45–60 ir 30–40 cm, atstumas tarp rąstų – 60 cm, jie orientuoti pietvakarių–šiaurės rytų kryptimi. Rąstų galai sunaikinti mūrinio namo statybos metu. Į šiaurės vakarus nuo rąstų aptiktos stulpavietės, viena kurių stačiakampė – 50×25 cm (Ušinskas, 1985š, 32). Manoma, kad Šv. Ignoto g. vietoje kelio būta jau XIV a. (Katalynas, 2006, 45). M. Moreliovskio nuomone, ši gynybai patogiai Vilniaus dalis galėjo būti gyvenama jau nuo Ldk Gedimino laikų (Morelowski, 1940–1942š, 111 paaišk.). Archeologinių tyrimų metu rasti ankstyviausi radiniai, datuoti XIV a. pab.–XV a. pr. (Katalynas, 2006, 45). Galbūt jau XIV a. pab.–XV a. pr. šioje Vilniaus vietoje pastatyta mūrinių pastatų – tyrėjų nuomonės šiuo klausimu nesutampa. Architektų nuomone, sklype Šv. Ignoto g. 8 mūriniai pastatai pradėti statyti jau XIV a. pirmojoje pusėje (Lasavickas, Petravičiūtė, 1984š, 6), XIV a. datuotos mūrinio namo liekanos aptiktos šiauriniame sklypo kampe (Lipakovienė, 1989ša).

Įtvirtintas rajonas greta Kėdainių–Trakų g. (14:8 pav.). Ankstyvojo Vilniaus vakarinės dalies gynybinės sistemos elementams ir kelių trasoms lokalizuoti svarbus XIV–XV a. vandens telkinių vakarinėje dabartinio Senamiesčio dalyje įvertinimas¹⁸. Neaišku, ar būta šiuo laikotarpiu istoriniuose planuose žymimos Kačergos upelio atšakos Pylimo g. pietinėje dalyje. Užpelkėjimo pėdsakų aptikta pastato Pylimo g. 52 kiemo šiaurinėje dalyje ir prie šiaurės vakarinės šio pastato dalies¹⁹, drėgnos vietos tikriausiai būta ir teritorijoje, apribotoje Pylimo–Gėlių–Sodų g. (Katalynas, 2006, įdėklas, pav. 1). Bet ar tai yra pakankami duomenys rekonstruoti ankstyvą upelio vagą? Tyrimų Pylimo ir J. Basanavičiaus g. sankryžos vakarinėje dalyje metu 2,7–3,0 m gilyje pasiektas smėlio įže-

¹⁸ Autoriaus nuomone, K. Katalyno sudarytoje schemoje (plg. Katalynas, 2006, įdėklas pav. 1) pažymėtųjų užpelkėjimų ir vandens iškrovų vietų ribos yra hipotetinio pobūdžio.

¹⁹ 2007 m. tyrimų duomenys.

mis (Poška, Girlevičius, 2007, 379–381) be tiesioginio vandens poveikio požymių. Virš žemio buvęs sluoksnis savo struktūra artimas XIV–XV a. datuotiems kultūrinio sluoksnio horizontams, tirtiems sklype Trakų g. 2/24. Upelio veikiausiai būta į rytus nuo šios teritorijos – vidurinėje Pylimo gatvės dalyje. Sklype Pylimo g. 17 žemis nebuvo pasiektas – tyrimai atlikti ankstesnio užstatymo, galbūt miesto gynybinės sienos fosos vietoje (Daminaitis, 2007, 363). Fosa, kurios parametrai nenustatyti, galėjo būti įrengta performavus upelio vagą. Tyrimų, atliktų Vingrių šaltinių aplinkoje metu, nustatyta, kad teritorijoje, ribojamoje Vingrių g. – buvusio „Lietuvos“ kino teatro pietinės dalies – Pylimo g., būta vakarų–rytų kryptimi orientuotos daubos. Jos plotis ~25 m, daubos dugno ir buvusio žemės paviršiaus santykis – ~1,2 m. Ties Pylimo g. gruntinis vanduo slūgso 9 m gylyje (Sarcevičius, Kvizikevičius, 2007, 438–441). Šis faktas leistų pagrįstai suabejoti teiginiais, kad Kačergos upelio atšaka vakarinėje Senamiesčio dalyje, nuo XVI a. pr. statytų gynybinės sienos Aušros (Medininkų) vartų iki iš Vingrių šaltinių tekėjusio upelio buvo natūralios kilmės. Ši upelio atkarpa nepažymėta ir daugelyje istorinių planų – aiškiausiai ji matoma F. Getkanto 1648 m. Vilniaus gynybinių įtvirtinimų plane. Planas sudarytas kariniais tikslais, jame galėjo būti nubraižytas ne upelis, o tuo metu jau egzistavusi fosa. Kačergos upelis XIV–XV a. iš tikrųjų tekėjo nuo Vingrių šaltinių, bet jo egzistavimas minimu laikotarpiu Bazilijonų g. ir Pylimo g. pietinėje dalyje abejotinas.

Istoriniuose šaltiniuose fragmentiškai minimas vandens telkinys (tvenkinys ar ežerėlis) vakarinėje miesto dalyje lokalizuojamas apytikriai buvusio Malkų turgaus vietoje. Pačioje buvusio turgaus teritorijoje²⁰ didesnės apimties archeologiniai ty-

rinėjimai nebuvo atliekami. Pastate Pylimo g. 19 žemis nebuvo pasiektas daugiau nei 2,6 m gylyje²¹, bet tai dar nėra pagrindas teigti, kad čia būta vandens telkinio.

Susumuojant tyrimų duomenis galima teigti, kad šiuo metu patikimai rekonstruoti XIV–XV a. vakarinės Vilniaus senamiesčio dalies hidrologinio tinklo remiantis tyrimų medžiaga dar negalima. Šiaurės rytinėje rekonstruojamo įtvirtinto rajono dalyje atlikti nedidelės apimties tyrimai nėra pakankami platesnėms išvadoms. Tuo tarpu įtvirtinto rajono pietinės dalies kontūrus galima nustatyti remiantis šiais argumentais:

1. „Nelogiška“ vad. Fiurstenhofo Vilniaus miesto plane pažymėtoji Pranciškonų vienuolyno šiaurės vakarinė riba – ji įgaubta į vienuolyno valdos vidų, lyg formuotų ovalo kraštinę.

2. Tiškevičių rūmų pietrytinis korpusas – vėlyvojo bokštinio namo požymių turintis pastatas²². Jo pastatymą XVI a. viduryje šioje vietoje traktuotume kaip ankstyvosios gynybinės sistemos tradicijų tęstinumą – tikėtina, kad čia jau XIV a.–XV a. pr. būta gynybinio įrenginio.

Vakarinę–šiaurės vakarinę įtvirtinto rajono ribą tikriausiai lėmė Kačergos upelio padėtis XIV–XV a. Riba apytiksliai sutapo su XVI a. statytos miesto gynybinės sienos kontūrais. Reikėtų priartinti nuomonei, kad XIV a.–XV a. pr. Trakų g. – naujojo Trakų kelio atkarpos – dar nebuvo (Markevičienė, 2002, 35), ji, matyt, suformuota XV a. antrojoje pusėje. Šiaurinei rekonstruojamo įtvirtinto rajono ribai nustatyti svarbūs ir kiti faktai. Sklype Trakų g. 2/24 užfiksuotos XIV a. rėstos konstrukcijos liekanos ir griovys²³. Pradžioje medinių konstrukcijų žymės nebuvo suvoktos kaip gynybinių objektų liekanos, o aptiktas griovys traktuotas kaip natūralios kilmės. Tačiau peržvelgus tyrimų medžiagą galima teigti, kad čia užfik-

²⁰ Į šiaurės vakarus ir šiaurę nuo Naugarduko–Pylimo gatvių sankirtos.

²¹ 2007 m. tyrimų duomenys.

²² Architekto R. Zilinsko tyrimai ir informacija.

²³ 2002–2005 m. tyrimų duomenys.

8A pav. Sklype Trakų g. 2/24 aptikto gynybinio griovio šiaurės vakarinė dalis ir į ją „smingantys“ kultūrinio sluoksnio horizontai. Vaizdas iš vakarų. L. Girlevičiaus nuotr.

8B pav. Sklype Trakų g. 2/24 smėlio įžemyje užfiksuotos pylimo medinių konstrukcijų žymės, miesto gynybinės sienos liekanos ir XVI a. datuoto mūrinio stulpo liekanos. Vaizdas iš pietų. L. Girlevičiaus nuotr.

suotos įtvirtinimų liekanos (Girlevičius, 2003ša, 92–93, brėž. 21–22; 2004ša, 44, brėž. 5). Ploto 2 šiaurės rytiniame ir ploto 3 pietrytiniame kampuose aptiktas daugiau nei 5 m pločio vakarų–rytų kryptimi orientuotas 1,6 gylis (įžemyje) griovys (8A pav.) buvo gynybinės paskirties. Ki-

kad dabartinio pastato vakarinio korpuso vietoje XIV a. pab.–XV a. pr. būta sodybos. Įžemyje čia aptikta vakarų–rytų kryptimi orientuotos horizontalių lentų tvorelės liekanų (Girlevičius, 2003ša, 80 brėž. 9), ugniaviečių ir kt. žmogaus buitinę veiklą liudijančių artefaktų.

to griovio (?) rytinis pakraštys užfiksuotas ploto 2 šiaurės vakariniame ir ploto 3 pietvakariniame kampuose. Tarp jų buvęs ~5 m pločio tarpas. Į šiaurę nuo griovio užfiksuotos medinių konstrukcijų liekanos. Čia nebuvo gyvenamosios ar gamybinės paskirties patalpų – rąstai suformavo ~1×1 m ir panašaus dydžio ertmės (8B pav.). Medžio ir grunto gynybinis įtvirtinimas gali būti Jogailos privilegijoje Vilniaus vyskupijai minimo pylimo (apie pylimą žr. toliau tekste) dalis, kartu buvęs ir rajono vakarinių įtvirtinimų dalis. Teritorija į pietus nuo griovio užstatyta XV a. pab.–XVI a. pr., XVI a. mūriniais pastatais, dabartinio pastato Trakų g. 2 vakarinį ir rytinį korpusus jungusia mūro siena. Manoma, jog XVI a. čia suformuota įtvirtinta valda. Ploto 4 vakarinėje dalyje smėlio įžemyje užfiksuotos šiaurės–pietų kryptimi orientuotų rąstų žymės (Girlevičius, 2005š, 60, brėž. 9), dabartinio pastato rūšio perkasio užpilde rasti molio tinko gabalai (inv. Nr. 1412–1413). Šie faktai leidžia hipotetiškai teigti, kad ~4 m į pietus nuo gynybinio griovio, XV–XVI a. mūrinio užstatymo šiaurinės dalies (rytinio ir vakarinio pastato korpuso gotikinių rūšių šiaurinių sienų ir jas jungusios sienos) vietoje būta gynybinių įtvirtinimų. Šioje vietoje galėjo būti medinė moliu tinkuota gynybinė siena. Tyrimais nustatyta,

sen
pri
tyt
8; I
nyč
da
rini
nėje
Stat
nos
arch
2000
Ger
rytin
arkin
gos v
aukš
buv
lausk
past
čio k
statin
vienu
mą, b
klaus
nesiek
vidalo
Morel
nio lie
(mūrin
Pranci
Numa
nybinis
egzistu
nybai p
Spe
yra viz

24 Pl
je: Girle
25 Ši

Pranciškonų vienuolynas vakarinėje Vilniaus senamiesčio dalyje įkurtas XIV a. pab.²⁴, gynybai pritaikyta Švč. Mergelės Marijos bažnyčia pastatyta XIV a. pab.–1421 m. (plg. Firkovičius, 1990š, 8; Drėma, 1991, 265; Kazlauskienė, 1996š). Į bažnyčios erdvinę-planinę struktūrą įtrauktos XIV a. datuotinos spėjamos koplyčios liekanos. Šio mūrinio statinio liekanos aptiktos bažnyčios šiaurinėje dalyje, tarp Šv. Ivono ir Šv. Lauryno koplyčių. Statinys ~8×8 m dydžio kvadrato plano, jo liekanos užfiksuotos ir 1997 m. atliktų archeologinių architektūrinių tyrinėjimų metu (Vaičekas, 2000š, 47–50, 73). Statinio išorė buvo tinkuota. Geriau išlikusioje šiaurinėje dalyje, vakarinėje ir rytinėje sienose, aptiktos laiptuoto skerspjūvio su arkinės konstrukcijos saramomis langų angos. Angos vidinėje pastato dalyje ~1 m pločio ir iki 1,6 m aukščio. Nuo pastato grindų paviršiaus vakarinė buvusi ~6,3 m, o rytinė ~4,5 m aukštyje (Kazlauskienė, 1996š; Katalynas ir kt., 2000š, 9). Po pastato pamatais rasti XIV a. paskutinio ketvirčio kapai (kapai 59–64), dalis jų apardyta statant statinį (Vaičekas, 2000š, 71, 73)²⁵. Ankstyvieji vienuolyno pastatai, ko gero, formavę uždara kiemą, buvo į pietus nuo bažnyčios. Vienuolynui priklausę pastatai XIV a. pab.–XV a. tikriausiai nesiekė Lydos g. Nėra aišku, ar būta cilindro pavidalo bokšto prie Lydos–Kėdainių g. sankirtos (plg. Morelowski, 1940–1942š, 308 paaišk.). Nors statinio liekanų tyrimų metu aptikti nepavyko, toks (mūrinis arba medinis) bokštas turbūt egzistavo, tik Pranciškonų vienuolynui jis veikiausiai nepriklausė. Numanoma jo paskirtis – saugoti vartus į miestą. Gynybinis įrenginys (bokštas ar vartų statinys?) galėjo egzistuoti vėlesnės, XV a.–XVI a. pr. statytos ir gynybai pritaikytos vienuolyno varpinės vietoje.

Spėjamas piliakalnis prie Tauro g. Greta Tauro g. yra vizualiai piliakalnį primenanti kalva, kurią iš

šiaurės ir šiaurės rytų riboja sklypai Pamėnkalnio g. 14 ir 10A. Šios molingos kalvos viršutinėje dalyje archeologiniai tyrinėjimai nebuvo atliekami. Šalia esančiame sklype Pamėnkalnio g. 18 autoriaus atliktų tyrimų metu rastas buitinės keramikos fragmentas datuotas XV–XVI a. (Katalynas, 2006, 77). Greta ankstyvo kelio, brastos per Nerį ir perkėlos Lukiškėse (Markevičienė, 2002, 36) link esanti kalva XIV–XV a. galėjo būti įtvirtinta. Nepatvirtintais duomenimis, į šiaurės vakarus nuo kalvos yra grublėtosios keramikos radimviečių. Galbūt čia būta ankstyvo piliakalnio.

Įtvirtinimai Dominikonų vienuolyno ir Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčios aplinkoje. Čia būta senovėje svarbių kelių sankirtos, matomos dar vad. Fiurstenhofo plane. Greta stovėjo XVIII a. pab. nugriautas neaiškos paskirties bokštas (Morelowski, 1940–1942š, 18 paaišk.). Gynybinius įtvirtinimus primenančių konstrukcijų aptikta ties vienuolyno šiaurine dalimi, prie A. Goštauto g. (Lasavickas, Legaitė, 1960š, 12). Vienuolyno teritoriją iš pietų ir pietvakarių supanti tvora plane formuoja pusiau apskritą kreivę – ji liudija archajišką valdos formą. Archeologinių tyrinėjimų metu ankstyvi kultūriniai sluoksniai nebuvo identifikuoti, iki 1,5 m storio kultūrinis sluoksnis apardytas kasant kapų duobes (Luchtanienė, 2000b).

Įtvirtinimai vadinamojoje Šv. Jurgio kalvoje (14:11 pav.). Jau XIV a.–XV a. pr. galėjo būti įtvirtinta Šv. Jurgio kalva, kurioje XVI a. pr. pastatyta bažnyčia ir Karmelitų vienuolynas. Tyrimais nustatyta, kad į vakarus nuo Šv. Jurgio bažnyčios buvusi kita kalva ar pačios Šv. Jurgio kalvos dalis, kuri nukasta XIX a. Nukastame sluoksnyje rasta ir XV a. radinių (Sarcevičius, 2005a, 224). Atkreiptinas dėmesys į Šv. Jurgio bažnyčios varpinės padėtį – jos ašis nesutampa su bažnyčios simetrijos ašimi. Galbūt taip atkartotas ankstesnio gynybi-

²⁴ Plačiau apie vienuolyną, šį ir kitus sakralinius pastatus bei juose buvusius gynybinius įrenginius žr. autoriaus straipsnyje: Girlevičius, 2008, p. 9–36.

²⁵ Šio straipsnio autoriaus nuomone, aptiktieji kapai galėtų būti datuojami XIV a. viduriu ar net pirmąja puse.

nio įrenginio orientavimas pasaulio šalių atžvilgiu. Apie įtvirtinimų formą galima spręsti iš vad. Fiurstenhofo plane pavaizduotų vienuolyno ribų kontūrų. Valda – netaisyklingo ovalo formos, jos formą atkartoja ne tik varpinė, bet ir kitas, vakarinėje valdos dalyje buvęs bokštas²⁶. M. Moreliovskis rekonstravo spėjamo įtvirtinimo planą ir mano, kad ši vieta buvo įtvirtinta jau XIV–XV a. Viena gynybinio įrenginio paskirčių – saugoti kelią į Lukiškių perkėlą (Morelowski, 1940–1942š, 259 paaišk.).

Įtvirtinimai Radvilų valdoje prie Neries (14:10 pav.). Tikėtina, kad jau XIV a.–XV a. pr. buvo įtvirtinta vėlesnės Radvilų valdos teritorija, bet dėl to, kad ši Vilniaus dalis mažai tirta, kol kas tai tik hipotezė. XIV a. kultūrinio sluoksnio horizontų ar radinių šioje vietoje nerasta arba jie neidentifikuoti. Svarbi yra šios vietos padėtis pilių atžvilgiu, vėlesnės valdos forma, primenanti ankstyvųjų gynybinių įtvirtinimų formą. Tyrimų Žygimantų g. važiuojamojoje dalyje metu aptikta mūrinių XV a. pr. ir XV a. pab.–XVI a. pr. datuotų pastatų, medinių statinių liekanų, siejamų su Radvilų rezidencija (Gendrėnas, Ožalas, 2003š; 2005, 184). XV a. viduriu datuotos mūro liekanos rastos sklype Radvilų g. 4/Tilto g. 17 (Vaicekauskas, 2003š, 30, 73, 76). Mūrinių įtvirtinimų šioje Vilniaus vietoje tikriausiai būta jau XV a. pradžioje.

Įtvirtinimai Bazilijonų vienuolyno vietoje (14:12 pav.). Jau XIV a. galėjo būti įtvirtinta kalva, kurioje, kaip manoma, 1350 m. buvo pastatyta cerkvė ir įsteigtas vienuolynas. Tai, kad vienuolynas minimas 1390 m. įvykių kontekste (Dambrauskaitė, 1983š, 4–5), leistų teigti, jog jis galėjo būti įtvirtintas jau XIV a. pab. Atkreiptinas dėmesys į kalvos padėtį Rusėnų ir Vokiečių miestų atžvilgiu – kalvoje galėjo būti Vilniaus pietinės dalies forpostas – įtvirtintas vienuolynas. XVI a. pastatytas vienuolynas, cerkvės ir varpinės pastatai veikusiai buvo pritaikyti gynybai. Var-

pinės vietoje galėjo būti XIV–XV a. gynybinės paskirties statinys (bokštas?), mat varpinė pastatyta greta stataus šlaito, neatitinka varpinės ir cerkvės išilginės ašys. Kita vertus, tai galėjo būti nulemta kitų priežasčių – varpinė taip orientuota siekiant, kad jos svoris tolygiau pasiskirstytų į šlaitą. Tyrimų metu XIV a. radinių ar statinių liekanų Bazilijonų vienuolyno teritorijoje nerasta arba jie neidentifikuoti. Į pietus nuo vienuolyno pastatų, buvusio vienuolyno sodo teritorijoje aptikta žmonių kapų be įkapių. Palaikai rasti kultūriniame sluoksnyje su XV a. pab. buitinės keramikos fragmentais (Poška, 2006).

Spėjamas piliakalnis vadinamajame Išganytojo kalne (14:13 pav.). Teigiama, kad čia būta piliakalnio – bastijos prie Bokšto g. fosos ribos pietrytiniame šlaite aptiktos rąstais sutvirtinto pylimo liekanos (Jučienė, 1971, 86). Tačiau argumentų, kodėl minimas pylimas priskirtas piliakalniui, nepateikiama. Medinėmis konstrukcijomis buvo sutvirtinami ir bastioniniai įrenginiai. Misionierių vienuolyno teritorijoje (Išganytojo kalno – *Mons Salvatoris* (lot.)) archeologiniai tyrinėjimai nebuvo atliekami, neištirtas šios vietos paleoreljefas. Kalva XVI a. pab. ar XVII a. pr. galėjo būti įtvirtinta bastioniniais įtvirtinimais (plg. Morelowski, 1940–1942š, 6, 13 paaišk.). Tikėtina, kad XIV a. čia taip pat būta gynybinių įrenginių, galbūt kalva vadintina piliakalniu. Šią hipotezę netiesiogiai patvirtina ir rekonstruojamos XIV a.–XV a. pr. miesto pietinės gynybinės linijos rytinės dalies orientavimas (žr. toliau tekste).

Įtvirtinimai Šv. Stepono bažnyčios aplinkoje galėjo būti įrengti jau XIV a. pab. Netoliese yra buvę mūriniai Pieno vartai (Morelowski, 1940–1942š, 313 paaišk.), pavaizduoti vad. Fiurstenhofo plane. V. Zahorskis teigė juos buvus prie Šv. Stepono bažnyčios šventoriaus, gatvės kampe prie bažnyčios. Buvusiame vieno aukšto namelyje savo viešnagės pas Jogailą metu esą gyvenęs vyskupas Zbignevas

²⁶ Greičiausiai tai bokštas, kurio liekanos nugriautos 1937 m. (Kieniewicz, 1938).

Olesnickis (Vojevodskaitė, 1986š, 8)²⁷. Jei šie duomenys teisingi, tai būtų pagrindas teigti, kad vietovė buvo įtvirtinta jau XIV a. pab.–XV a. pr. XVII a. pr. netoli Pieno vartų pastatytas gynybai pritaikytas Šv. Stepono bažnyčios pastatas – kaip gynybinių tradicijų tęsinys. Po Antrojo pasaulinio karo Šv. Stepono bažnyčios aplinkoje atliktų tyrimų metu XIV a.–XV a. pr. kultūrinio sluoksnio horizontų ir radinių rasti ar identifikuoti nepavyko.

Gynybiniai įrenginiai istoriniame Popinės priemiestyje. Aptariamuoju laikotarpiu galėjo būti įtvirtinta kalva, dabar tik iš vakarų juosiamą Kreivojo skersgatvio. Gynybinių įtvirtinimų tuometinio Kreivojo rato skg. aplinkoje ieškojo M. Moreliovskis (Markevičienė, 2002, 39). Jis atkreipė dėmesį į dabar tik istoriniuose planuose randamą ovalią tuometinio Kreivojo rato (*Krzywe Koło* – lenk.) skersgatvio formą. Atlikus Kreivojo skg. aplinkos archeologinių ir geologinių tyrimų analizę konstatuota, kad ankstyvų kultūrinio sluoksnio horizontų čia neaptikta ar neidentifikuota (Girlevičius, 2007ša, 11). Tai galėjo lemti tiek erozija, kilusi dėl žmogaus veiklos, tiek Kreivojo skg. aplinkos (reljefo, pačios gatvės) pokyčiai po II pasaulinio karo, tiek ir netinkamas vietų tyrimams parinkimas. Naujausių tyrimų metu Kreivojo skg. važiuojamojoje dalyje, ties pastatu 6, užfiksuotas 1,8–2 m storio kultūrinis sluoksnis²⁸. Radinių apatiniuose, iki 80 cm storio pilkos smėlingos žemės ir 10–15 cm storio juodos žemės sluoksniuose, nerasta. Galima spėti, kad šie sluoksniai yra gana ankstyvi. Ankstyvas gynybinis įrenginys galėjo būti ir netoliese esančioje vietovėje, prie Zarasų gatvės (iki Antrojo pasaulinio karo – „Saksų salos“ (*Saska kępa* – lenk.) gatvė), greta griovos krašto. Nuo seno galėjo būti įtvirtintas ir vadinamasis Žvyro kalnas (Girlevičius, 2007, 21). Netoliese yra Gedimino kapo kalno piliakalnis, bet ar čia buvo įtvirtinimų XIV a.–XV a. pr., kol kas nenustatyta.

Totorių gyvenvietės. Totoriai į Lietuvą atvežti Vytauto XIV a. pab. Manoma, kad Krymo totoriai neturėjo tradicijos statyti stacionarių gynybinių įtvirtinimų – jų karybos būdas paremtas mobilumu. Jie buvo apgyvendinami strategiškai svarbiose vietose, totorių gyvenvietės XIV a. buvo išdėstytos taip, kad gintų Lietuvos valstybės branduolį. M. Moreliovskis teigė, kad buvo įtvirtinta perkėla per Vilnią ties Užupiu, ten, kur vėliau pastatyti miesto gynybinės sienos Spaso (Išganytojo) vartai. Spėta, kad totorių gyvenvietės būta Tymo gatvės aplinkoje (Markevičienė, 2002, 37). Tyrimų metu didesnėje buvusio Tymo kvartalo dalyje užfiksuoti vėlyvi supiltos, suardytos struktūros kultūrinio sluoksnio horizontai. Manoma, kad ankstyvi kultūrinio sluoksnio horizontai glūdi giliau nei 3,0 m (Žukovskis, 2004š, 8). Tymo kvartale rasta buitinės keramikos fragmentų, datuotų XIV a. pab.–XV a. (Katalynas, 2006, 47). Šis faktas liudytų, kad minimu laikotarpiu ši Vilniaus vieta buvo apgyvendinta, bet ar tai totorių gyvenvietė ir ar gyveno jie Totorių g. aplinkoje, – nežinoma. Pagal XIV a. pab.–XV a. pr. radinių geografiją (Katalynas, 2006, 47, 49, įdėklas, pav. 1) galima daryti prielaidą, kad gyvenvietės būta į vakarus nuo Totorių g., ties Vilniaus g. (Katalynas, Vaitkevičius, 1995, 31). Dar dvi totorių gyvenvietės veikiausiai yra buvusios abipus perkėlos per Nerį – Totorių Lukiškėse ir Saltoniškėse (plg. Markevičienė, 2002, 36). Tai patvirtinti arba paneigti galėtų nuoseklūs archeologiniai tyrimai buvusioje Saltoniškių gyvenvietėje ir istoriniame Totorių Lukiškių priemiestyje.

Kiti gynybiniai įrenginiai. Gynybinę funkciją rytinėje Vilniaus senamiesčio dalyje galėjo atlikti malūnų pastatai (Markevičienė, 2002, 37). Gynybai pritaikyti galėjo būti ne tik Vytauto vyskupijai funduotas (dovanotas) Vyskupų (Morelowski, 1940–1942š, 87 paaišk.), bet ir Vaivados bei anks-

²⁷ Istorikė A. Vojevodskaitė tokiam Pieno vartų lokalizavimui nepritaria.

²⁸ 2007 m. tyrimų duomenys.

tyvasis Kunigaikščio malūnai. Jie stovėjo strategiškai svarbiose vietose, greta svarbių kelių. Rytprūsiuose malūnai buvo viena sudedamųjų gynybinio-administracinio komplekso dalių. Malūnų funkcija buvo dvejopa. Jų užtvankos formuodavo tvenkinius – papildomą kliūtį pilių prieigose. Mūriniai malūnų pastatai buvo pritaikomi gynybai. Be jau paminėtųjų XIV a.–XV a. pr., įtvirtinimų tikriausiai būta ir atokiau nuo dabartinio Senamiesčio. Įtvirtinimai galėjo būti įrengti sklype Antakalnio g. 4, greta svarbaus kelio į Šiaurės Rytų Lietuvą bei Daugpilį, kur XV a. pastatytas bokštinis namas (Tomoi, 2006š, 16–17). Greta natūralios griovos esanti vieta buvo tinkama priešojams, besiveržiančioms Užupio ir Kreivosios pilies (Markevičienė, 2002, 39) kryptimis (per Olandų ir Krivių g. trasas) ir galbūt Žemutinės pilies kryptimi sulaukyti²⁹. Kol kas neaišku, ar gynybos tikslais naudota Kalvarijų g. pradžioje buvusi kalvelė. Archeologinių tyrimų metu ankstyvo gynybinio įrenginio liekanų neaptikta arba nepavyko identifikuoti (plg. Černiauskas, 1952š). Kažkokių ankstyvų gynybinių įrenginių ar kontrolės punktų galėjo būti istoriniame Paplavų priemiestyje (vėlesniojo popieriaus malūno vietoje?), Rasose, bet patikimų duomenų apie tai neturime. XIV–XV a. pastatų liekanų ar kultūrinio sluoksnio horizontų čia aptikti nepavyko.

Apibendrinant galima teigti, kad dabartinio Vilniaus senamiesčio teritorijoje ir jo prieigose būta nemažai įtvirtintų vietų. Kol kas nepakanka duomenų detaliam nustatyti jų planinę struktūrą, įtvirtinimų pobūdį bei juos tiksliai datuoti. Gynybiniu požiūriu labiau įtvirtintos buvo Plikojo kalno papėdėje buvusios miesto dalys, vadinamieji Rusėnų ir Vokiečių miestai. Kitos apgyvendintos Vilniaus vietos (rajonai) galėjo būti aptvertos aštrikuolių (?) tvoromis, o gynybiniai pylimai, grioviai įrengti tik gynybiniu požiūriu svarbesnėse vietose.

XIV A. ANTROSIOS PUSĖS–XV A. PR. MIESTO GYNYBINĖ SISTEMA

Dėl duomenų trūkumo galima tik hipotetinė Vilniaus senamiesčio teritorijoje ir jos prieigose buvusių gynybinių įtvirtinimų raidos rekonstrukcija, atskleidžianti gynybinės koncepcijos pokyčius nuo XIV a. vidurio iki XV a. pr. Autoriaus nuomone, anksčiausiai, XIV a. pirmojoje pusėje–viduryje, galėjo būti fortifikuoti Rusėnų ir Vokiečių miestai. Nepaisant kovų su kryžiuočiais, dabartinėje Vilniaus senamiesčio teritorijoje gyventojų populiacija didėjo. Tai liudija XIV a. antrosios pusės–pabaigos radinių radimviečių arealo augimas (plg. Katalynas, Vaitkevičius, 2001). Pylimais su grioviais, medinėmis gynybinėmis sienomis, medžio užtvaramis didesnė Vilniaus senamiesčio teritorijos dalis galėjo būti įtvirtinta jau XIV a. paskutiniame ketvirtyje. Tiesioginių ir netiesioginių liudijimų mieste buvus tokius įtvirtinimus aptinkame rašytiniuose šaltiniuose.

Apie miesto (?) vartus, nekonkretizuodamas jų vietos, aprašydamas 1380 m. įvykius užsimena Motiejus Strijkovskis (1578 m.): „Tačiau Kęstutis mąstė, kaip Vilnių užimti. Dėl to apgaulingai vežimuose uždengė ginkluotus vyrus, ant viršaus užkrovęs į turgų vežamus daiktus. Taip juos į Vilnių pasiuntė. [...] Nustatytu laiku buvo atverti miesto vartai, o Kęstutis atšuoliavo iš už mišku apaugusio kalno, užėmė Vilnių su pilimis ir pagavo Jogailą su motina, Vitebsko kunigaikštienę ir išdaviku Vaidilą“ (Vilniaus Žemutinė, 2006, 52). Vertindami šį aprašymą turime atsižvelgti į šaltinio vėlyvumą bei aplinkybę³⁰, kad miesto vartais galėjo būti pavadinti vartai, buvę Vilniaus žemutinės pilies didžiajame mūrinių įtvirtinimų žiede. Vilniaus miesto (pilies?) pylimas paminėtas 1382 m. įvykių kontekste: „Kitą vasarą Kęstutis užvaldė Vilniaus pilį ir įvedė saviškių įgulą. Bet

²⁹ Neaišku, ar XIV–XV a. jau būta kelio T. Kosciuškos g. vietoje, ar kelias į Šiaurės Rytų Lietuvą ir Daugpilį ejęs dabartinio Kalnų parko teritorija ir Olandų g.

³⁰ Jei M. Strijkovskis naudojo ankstesniais, iki šiol neišlikusiais šaltiniais.

Jogaila paskui greitai atsiėmė. Šitokioje padėtyje Vytautas atžygiavo prie [Vilniaus] pylimo kariauti; pergalę laimėjo Jogaila, bet vieno ir kito pusėje [po] 300 buvo nukauta“ (Marburgietis, 1999, 176). Pylimas vakarinėje miesto dalyje paminėtas 1387 m. Ldk Jogailos privilegijoje Vilniaus vyskupijai: „...Be to, minėtajai bažnyčiai ir jos vyskui, kurie tik bus, priskiriame ir nuosavybėn atiduodame dalį mūsų Vilniaus miesto su sklypais ir namais, ir namų gyventojais, ir visomis priklausomybėmis. Atiduodamą miesto dalį skiria iš vienos pusės takas, einas nuo Vilniaus pilies tiesiog į kalną pro dešinę pusę Vilniaus miestiečio Čėskaus namų, paliesdamas mažųjų brolių [pranciškonų] namus, ir kelias, kuris eina iš kitos pusės to paties Čėskaus namų, esančių ties pylimu ir Šv. Mikalojaus bažnyčios šventoriumi ir tęsiasi ir apima iš kairės pusės iki kelio einančio į Trakų pilį ir nuo kitų miesto dalių atskiria minėto Čėskaus namus su priklausančiais jiems sklypais ir sodu, kurie įeina į tą [vyskupo] miesto dalį...“ (Lietuvos TSR istorijos, 1955, 58). Tai, kad rengiantis priešo atakai 1391 m. buvo statomi įtvirtinimai iš medžio, mini Janas Dlugošas (XV a. antroji pusė): „Lietuvos seniūnas Jaška iš Olešnicos, sudeginęs Vilnių, kad nesuteiktų pagalbos ir prieglaudos ateinančiam priešui [kunigaikščio Vytauto vadovaujamai kariuomenei], daugelyje vietų liepė iš kelmų padaryti vadinamąsias užtvartas arba kliūtis, kad būtų lengviau priešų neįsileisti į pilį“ (Vilniaus Žemutinė, 2006, 57). XIV a. pab. statyti ar rekonstruoti miesto įtvirtinimus galėjo paskatinti Ldk Jogailos 1387 m. Vilniui suteikta savivalda. Privilegijoje numatyta apjuosti miestą mūrine gynybine siena. Miesto įtvirtinimai juosė, tarpusavyje jungė Senamiesčio teritorijoje buvusius įtvirtintus rajonus. Užuominų apie įtvirtintas atskiras miesto dalis žinomuose rašytiniuose šaltiniuose nėra. Apie Vilniuje buvusius įtvirtinimus turime žinių tik iš nedetalizuoto Vilniaus aprašymo XIV a. metraš-

tyje, kur minima, kad keturios sienos yra medinės, o dvi mūrinės. Be to, šiame metraštyje paminėtos dvi upės – Neris ir Vilnia (Новгородская, 1950, 476). Tai, kad Vilniuje yra buvęs Kačergos upelis (Jogailos privilegijoje Vilniaus vyskupijai minimas kaip „upė“?), šiame metraštyje nepaminėta.

Gynybinės linijos vakarinėje miesto dalyje. Nuo įtvirtintos Vokiečių miesto dalies pietvakarinio kampo, apytikriai ties Šv. Mikalojaus bažnyčios šventoriaus pietvakariniu kampu, Jogailos privilegijoje Vilniaus vyskupijai minimas pylimas kiek išgaubta linija tęsėsi Lydos–Kėdainių g. sankirtos link – spėjamos vartų statinio ar (ir?) gynybinio bokšto vietos. Apie tai, kad šioje vietoje būta vartų, lyg ir būtų galima spręsti iš M. Strijkovskio aprašytų 1380 m. įvykių Kęstučiui užimant Vilnių: Kęstučio pajėgos galėjo atvykti iš Trakų senuoju keliu. Žmonių kaulų iš suardytų kapų aptikta į vakarus nuo bažnyčios pastato esančiame sklype Šv. Mikalojaus g. 5/15³¹ – galbūt pylimo aplinkoje (už jo?) žmonės laidoti jau XIV a. Ties Kėdainių–Trakų g. buvusį įtvirtintą rajoną pylimas juosė iš vakarų. Gynybinio griovio funkciją šios pylimo dalies išorėje atliko Kačergos upelis, kuris XIV–XV a. tikriausiai tekėjo tik nuo Vingrių šaltinių. Nuo sklypo Trakų g. 2 pylimas tęsėsi apytikre XVI a. pastatytos miesto sienos trasa. Sklypo Klaipeidos g. 7A tyrimų metu įžemyje užfiksuotos ilgų lygiagrečių bei pastariesiems statmenų rąstų žymės³² (9 pav.). Pylimo trasa veikiausiai tęsėsi Šv. Ignoto–Benediktinių g. sankirtos link, dešiniąja Kačergos upelio pakrante ar kiek toliau nuo jos. Netoli šios vietos, Šv. Ignoto g. 6, užfiksuotas pietvakarių–šiaurės rytų kryptimi orientuoto gynybinio griovio fragmentas. Pastato Šv. Ignoto g. 4/3 pietrytinėje dalyje būta XIV a. pab. (?)–XV a. datuotino bokštinio namo (Tomoi, 2006š, 21–22) ar kokio nors kito gynybinės paskirties statinio. Sklype Šv. Ignoto g. 6 XV–XVI a. įrengta įtvirtinta

³¹ 2007–2008 m. tyrimų duomenys.

³² 2007 m. tyrimų duomenys.

9 pav. Sklype Klaipėdos g. 7A smėlio įžemyje užfiksuotos pylimo medinių konstrukcijų žymės ir ūkinės duobės (?) kontūras. Vaizdas iš šiaurės.
A. Zalepūgienės nuotr.

valda (valdos?), XVII a. pirmojoje pusėje čia pastatyta gynybai pritaikyta (?) Šv. Ignoto bažnyčia. Į pietryčius nuo griovio tikriausiai būta pylimo, besitęsusio iki L. Stuokos-Gucevičiaus ir Liejyklos g. sankirtos. Medinių konstrukcijų liekanų aptikta pastato Totorių g. 25/3 archeologinių tyrinėjimų metu, greta XVI a. pradžioje statytos miesto sienos liekanų. Tuomet įžemyje užfiksuotos medinių konstrukcijų žymės traktuotos kaip medinių pagalbinių statybinių konstrukcijų liekanos (Girlevičius, 2002š, 5). Pastate Vilniaus g. 28/2 ir jo aplinkoje užfiksuotuose XIV–XV a. sluoksniuose randama bent dviejų gaisrų pėdsakų (Grišin, 1995š, 7; Skardžius, 1995š, 36–38, 47–48, 71). Gaisrus hipotetiškai galima susieti su mūšiais vakarinėje Vilniaus dalyje, miesto padegimais XIV a. antrojoje pusėje–pabaigoje. Tyrimų Benediktinių g. metu įžemyje rasta medinių konstrukcijų liekanų. Ties Benediktinių g. lokalizuo-

tas XV a. datuotas kelias-gatvė (Skardžius, 1995š, 47–48, 78, 83). Zonoje tarp šių įtvirtinimų trasos ir rekonstruojamos kitos gynybinės linijos Šv. Ignoto–Dominikonų–Trakų g. rajone (žr. toliau tekste) aptikta XIV a. radinių (Katalynas, Vaitkevičius, 2001, 71, 73, pav. 4, 5). Čia net iki XVII a. pr. buvo gamybinė zona – metalų lydimo ir apdirbimo dirbtuvės (Grišinas, 1987š, 15; Daminaitis, 2000, 54–56; Luchtanienė, 2003š, 5–6). Ši Vilniaus vieta XIV a.–XV a. pr. tikriausiai nebuvo užstatyta mediniais gyvenamaisiais namais.

Vakarinėje Vilniaus dalyje randama ir kitos gynybinės linijos kontūrų. Jie ėjo nuo įtvirtinto rajono Kėdainių–Trakų g. aplinkoje šiaurinės ribos (griovio?) iki Sapiegų ir Dominikonų

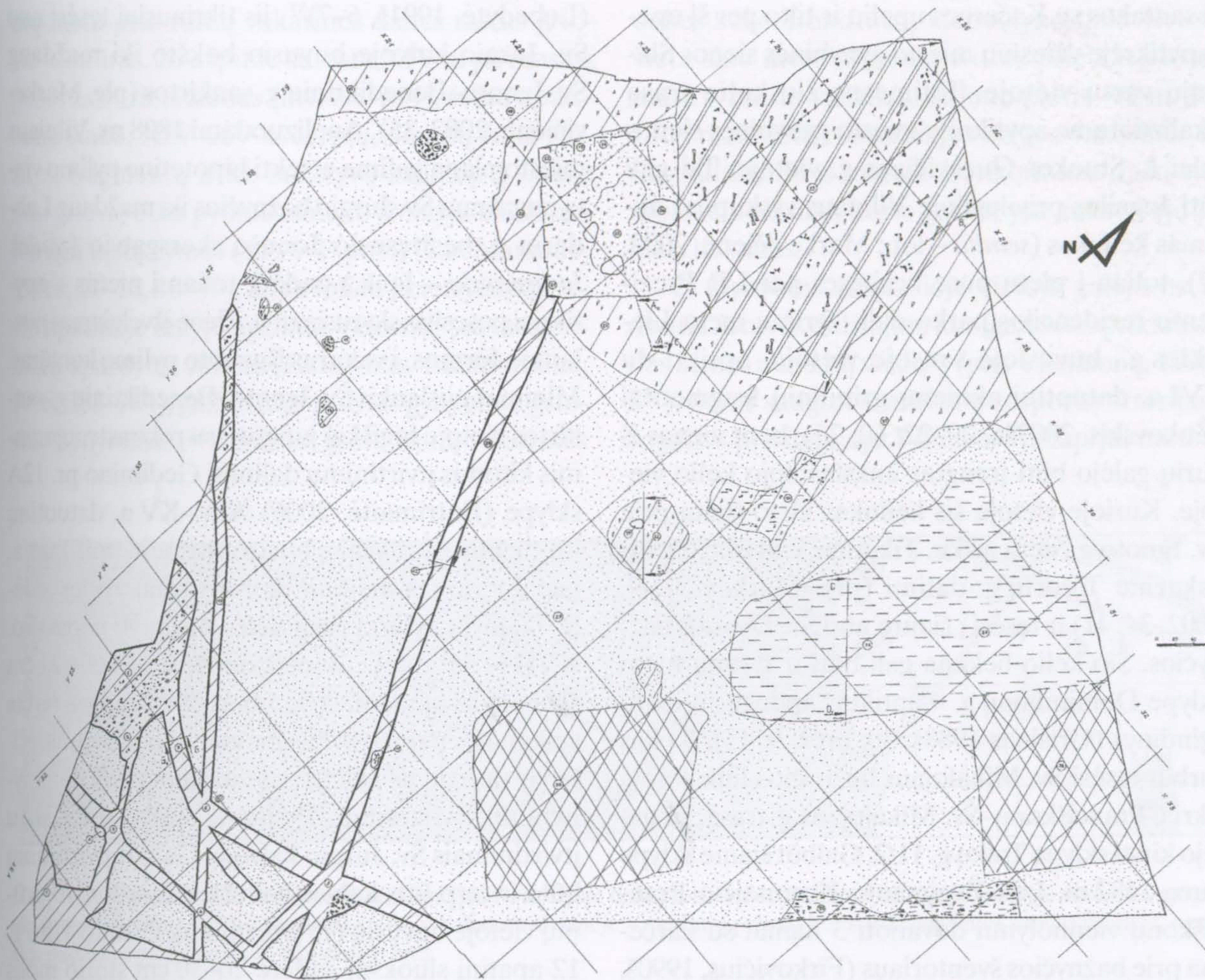
vienuolynų valdas skyrusios ribos sklypuose Dominikonų g. 4, 6³³ – Šv. Ignoto g. 9, 7, toliau per sklypą Šv. Ignoto g. 5 iki Kačergos upelio slėnio ar anksčiau aprašytųjų įtvirtinimų ties pastatu Šv. Ignoto g. 4/3, kurio vietoje XIV a. pab. (?)–XV a. pastatytas bokštinis namas. Argumentai:

1. Pylimo (?) su grioviu ribą galima nustatyti Trakų g. šiaurinės dalies užstatymo struktūroje. Pastatų statybą arčiau Trakų g. iš dalies lėmė ankstyvų gynybinių įrenginių padėtis. Ne vėlesnio nei XV a. mūrinio užstatymo liekanų yra pastato Trakų g. 10 rūsyje³⁴. Čia užfiksuoti XIV a. kultūrinio sluoksnio horizontai su dviejų gaisrų pėdsakais.³⁵ Gaisrus galima susieti su čia vykusiomis kovomis, miesto padegimais. Aukštesniuose kultūrinio sluoksnio horizontuose rasta XV a. puodyninių koklių kryžmine anga fragmentų. Tokių koklių

³³ Čia pylimas darė link šiaurės vakarų kryptimi.

³⁴ Architekto R. Zilinsko tyrimai ir informacija.

³⁵ 2007 m. tyrimų duomenys.

10 pav. Sklype Šv. Ignoto g. 9 smėlio išemyje užfiksuotos spėjamo gynybinio įrenginio (pylimo ar medinės gynybinės sienos medinių konstrukcijų žymės brėžinio kairėje), ūkinių duobių kontūrai. R. Žukovskio brėž.

sąvarta rasta 2007 m. sklypo Trakų g. 8 šiaurinėje dalyje (Girlevičius, 2007šb, 7–8). Pastato Trakų g. 10 vidiniame kieme aptiktas jį dalijęs vakarų–rytų kryptimi orientuotas griovys³⁶.

2. Archeologinių tyrimų metu sklypo Šv. Ignoto g. 9 rytinėje dalyje užfiksuotos apytikriai pietų–šiaurės kryptimi orientuotos didelės medžio konstrukcijos liekanos (10 pav.). Jos išsiskiria savo dydžiu. Kai kurių horizontalių rąstų kontūrai smėlyje yra 7 m ar ilgesni (Luchtanienė, 2002a, 200; 2002ša, 26, brėž. 6). Autoriaus

nuomone, tai – pylimo ar medinės gynybinės sienos liekanos.

3. Greta Šv. Ignoto ir Dominikonų g. buvusios valdos įtvirtintos mūro sienomis XV–XVI a. Tai gali būti susiję su gynybos tradicijų šioje miesto dalyje tęstinumu.

4. Viena šių įtvirtinimų paskirčių – saugoti kelią nuo senojo tilto per Nerį, XV a. buvusio apytikriai Karaliaus Mindaugo tilto vietoje (Morelowski, 1940–1942š, 80 paaš.). Kelio trasa veikiausiai tęsėsi kairiaja Vilnios senvagės pakrante

³⁶ 2007–2008 m. tyrimų duomenys.

iki santakos su Kačergos upeliu ir tilto per šį upelį apytikrėje vėlesnių miesto gynybinės sienos Šlaipiųjų vartų vietoje. Tolimesnę šio kelio trasą lokalizuotume apytikrėje miesto gynybinės sienos palei L. Stuokos-Gucevičiaus g. vietoje. Tai gali būti Jogailos privilegijoje Vilniaus vyskupijai minimas keliukas (*semita* – lot.; Markevičienė, 2002, 37), toliau į pietų pusę besitęsęs per LR Prezidento rezidencijos parko dalį. Tyrimų metu Liejyklos g., buvusioje sausoje vietoje, aptikti du XVI a. datuoti akmenų grindinių fragmentai (Žukovskis, 2007ša, 20–22, 60, 75), bent vienas iš kurių galėjo būti įrengtas ankstesniojo kelio vietoje. Kurioje vietoje šis keliukas kirto šlaitą prie Šv. Ignoto g., nėra aišku. Tikėtina, kad jis ėjo pietvakarine Totorių g. dalimi (plg. Markevičienė, 2002, 34, 41) ir tęsėsi į šiaurę nuo Šv. Dvasios bažnyčios. Šio kelio liekana gali būti ir tyrimų metu sklype Dominikonų g. 4 aptiktas apdegusių lentų grindinys (Grišinas 1988š, 30, brėž. 9, 15). Kelias turbūt tęsėsi Šv. Mikalojaus bažnyčios link – apytikriai Pranciškonų–Šv. Mikalojaus g. trasa. Jis galėjo kirsti sklypą Trakų g. 11/2. Galbūt šiame sklype buvo 1432 m. Ldk Žygimanto Kęstutaičio Pranciškonų vienuolynui dovanoti 3 namai su karčema prie bažnyčios šventoriaus (Firkovičius, 1990š, 8). Sklypo vakarinėje dalyje aptikta rytų–vakarų kryptimi orientuotos XV a. pab.–XVI a. pr. mūro sienos dalis (Luchtanienė, 2002šb, 92–93).

Neaiškus rekonstruojamos gynybinės linijos santykis su spėjamai įtvirtintu rajonu Šv. Ignoto–Totorių g. rajone, kuris galbūt užėmė didesnę plotą, o jo įtvirtinimų (?) liekanos užfiksuotos sklype Šv. Ignoto g. 9. Nenustatyti gynybinio (?) griovio, lygiagretaus su Trakų g., tikslesni parametrai, šiaurės rytų–pietvakarių kryptimi orientuotoje įtvirtinimų atkarpoje neaptikta pylimo liekanų. Vis dėlto Vilniaus vakariniai įtvirtinimai tęsėsi šiaurės kryptimi – Šv. Ignoto–Totorių–Ž. Liauksmiņo g. šlaitu. Pylimas čia minimas dar XVI a.

(Lebedytė, 1991š, 6–7)³⁷, jis tikriausiai tęsėsi nuo Šv. Jurgio kalvoje buvusio bokšto iki maždaug Šv. Ignoto–Benediktinių g. sankirtos (plg. Markevičienė, 2002, 35). Analizuodami 1808 m. Vilniaus miesto planą galime atsekti hipotetinę pylimo vietą pagal nuo Šv. Jurgio bažnyčios iki maždaug Labdarių g. besitęsusio Jonušo skersgatvio (*zaulek Janiszewski* – lenk.) padėtį, toliau į pietus – apytikriai posesijas skyrusia riba. Plane išvelgiamas puslankio formos, į vakarus išgaubto pylimo kontūras. Minimas puslankis Šv. Ignoto–Benediktinių g. sankirtos vietoje logiškai jungtųsi su rekonstruojamomis kitomis įtvirtinimų dalimis. Gedimino pr. 12A sklype (Butrimaitė, 2006) XIV–XV a. datuotinių kultūrinio sluoksnio horizontų neidentifikuota, pagal aptiktas medinių konstrukcijų žymes smėlio įžemyje pylimo parametrų nustatyti nepavyko. XVII a. datuotoje ūkinėje duobėje rastas ~21 cm skersmens akmeninis bombardos sviedinys. Jis čia veikusiai pateko priešams atakuojant pylimą. Kita vertus, čia jis galėjo patekti šaunant iš pilių gynybinių įtvirtinimų. Pylimas, matyt, jungėsi su įtvirtinimais Šv. Jurgio kalvoje. Galbūt įtvirtinimų būta ir tarp šios kalvos bei vėlesniųjų Radvilų rūmų vietoje buvusių (?) įtvirtinimų. Pastato Tilto g. 12 apatinį sluoksnį sudarė 20–30 cm storio molis (Jučienė, 1977š), kuris čia galėjo patekti iš suardyto pylimo ar kitokio pobūdžio gynybinio įtvirtinimo. Nustatyta, kad pastato gatvės fasadas pastatytas ant ankstesnio gatvės grindinio (Jučienė, 1977š).

Pietinė pilių prieigų gynybinė linija. Ši XIV a. antrąja puse (?) datuotina gynybinė linija tęsėsi nuo įtvirtintos Sereikiškių dalies per Šv. Mykolo bažnyčios vietą pietine Šv. Mykolo g. puse, toliau – per Universiteto teritoriją ir tęsėsi iki LR Prezidento rezidencijos rūmų ar L. Stuokos-Gucevičiaus–Liejyklos g. sankirtos. Argumentai:

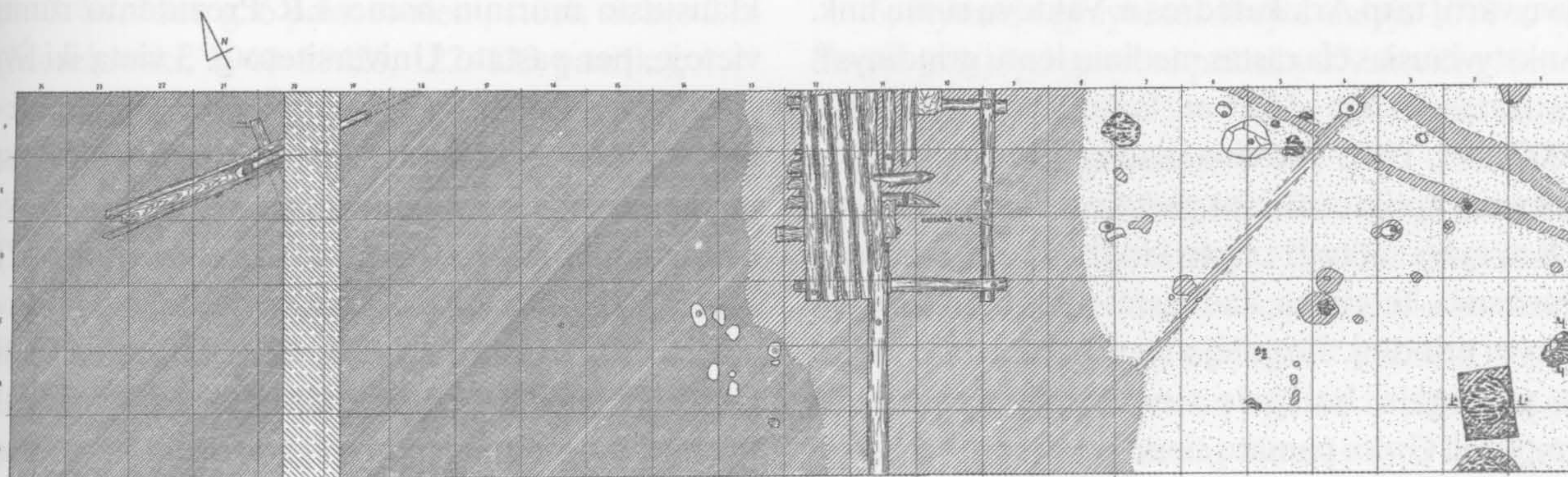
1. LR Prezidento rezidencijos rūmų aplinkoje būta gynybinio griovio ir pylimo. 1995 m. tyri-

³⁷ Šaltinis nenurodytas.

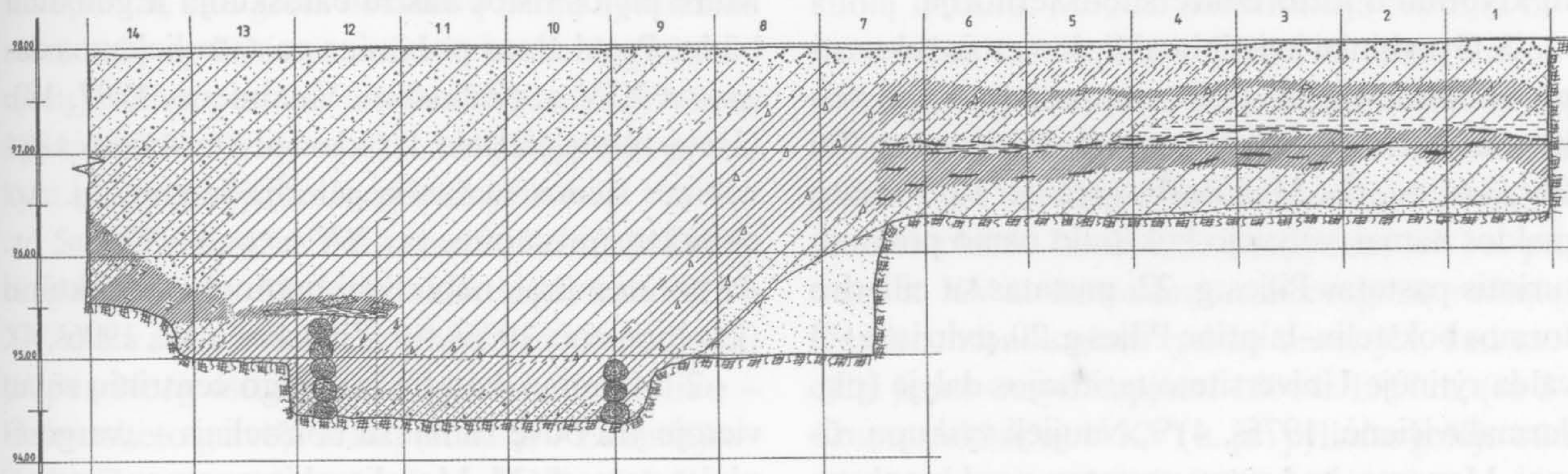
mų metu prie rūmų vakarinės dalies rastas griovio kontūras. Jo užpilde surasta XIV a. pirmosios pusės žalvarinis žiedas (inv. Nr. M4), švino apdirbimo šlako, XIV–XV a. čerpių, dengtų žalia glazūra, fragmentų ir kt. ankstyvų radinių. Į šiaurę nuo griovio būta pylimo: smėlio išemyje užfiksuotos ilgų rąstų žymės (11:A–B pav.) (Luchtanienė, 1996š, 11–16, 46–49). Kiek toliau į pietryčius griovio apatinėje dalyje aptiktas vėlesnio pastato pamatų apardytas luotas (Katalynas, Luchtanienė, 1998, 383–384), galbūt atplukdytas gynybiniu grioviu. Gynybiniai įtvirtinimai greta rūmų vakarinės

dalies suko Bonifratrų vienuolyno link. Griovio vieta šiuo metu matoma tvoros prie Liejyklos g. mūre – mūras suskilęs, skilimo plotis ~9 m. Prie LR Prezidento rezidencijos sklypo vakarinės dalies kultūrinio sluoksnio horizontuose rasti stori molio sluoksniai, kurie galbūt yra ankstyvųjų pylimų liekanos.

2. Gynybinė linija šioje vietoje galėjo ne tik riboti Lietuvos didžiajam kunigaikščiui priklausiusias žemes nuo kitų valdų³⁸ (plg. Vileikienė, 1996š, 5³⁹), bet ir saugoti svarbias transporto arterijas – Jogailos privilegijoje Vilniaus vyskupijai minimą

11A pav. 1995 m. dab. LR Prezidento rezidencijos teritorijoje tirto ploto 9 planas. Plano kairėje ir viduryje matomas gynybinio griovio užpildas, XVI a. medinių statinių liekanos, dešinėje – medinių pylimo konstrukcijų žymės smėlio išemyje, neaiškios paskirties perkasi. V. Vainilaičio brėž.

11B pav. 1995 m. dab. LR Prezidento rezidencijos teritorijoje tirto ploto 9 šiaurinės sienelės išklotinė, kurios kairėje matomas gynybinio griovio užpildas, dešinėje – smėlio išemio lygis. V. Vainilaičio brėž.

³⁸ Galbūt formavo ankstyvosios pilies (pilininko) jurisdikos pietinę dalį.

³⁹ Istorikė mano, kad čia buvusio kelio vakarinė dalis skyrė kunigaikščio ir Goštautų valdas. Autoriaus nuomone, Goštautų valdos Vilniuje tikriausiai nesudarė vientiso masyvo.

kelia aplink miestą (*via circum civitatem* – lot.) ir jo atšaką ties vėlesne Bernardinų bažnyčia. Ta atšaka Bernardinų g. trasa tęsėsi iki Žemutinės pilies teritorijos, kirto vartus su XIV a. statytais dviem apskrito plano bokštais. Autoriaus nuomone, išorinė Katedros aikštės pietvakarinėje dalyje buvusi gynybinė siena taip pat saugojo šio kelio atkarpą. Toliau į šiaurės vakarus kelias dar kartą kirto Vilnios senvagę ir jungėsi su anksčiau aprašyto ankstyvojo kelio trasa. Ši kelio atkarpa tiesiogiai atsišakojo į Žemutinės pilies teritoriją – vėlesniųjų, vadinamųjų Pilies vartų kryptimi ankstyvų vartų tarp Arkikatedros ir Valdovų rūmų link. Ankstyviausias čia rastas medinių lentų grindinys⁴⁰ datuotas 1320⁴¹–1343 m. laikotarpiu (Pukienė, 2007, 191, 193). Tikėtina, kad kelio aplink miestą liekanos aptiktos tiriant pastato Pilies g. 13 vietą. 4,8 m gylyje atkasti „rašto klojiniai“ ant durpingo sluoksnio. Teigiama, kad rąstai sukloti taip, lyg sudarytų grindinį. Jie gulėjo ne po dabartinio pastato pamatais, bet prie sienos ir tęsėsi vakarų kryptimi. Greta pamatų sienos rasti vertikalūs rąstai. Medinis „grindinys“ datuotas XIII–XIV a. (Jučienė, 1973ša, 3–4, 8). Galima daryti prielaidą, kad Šv. Mykolo g. trasa praeityje tęsėsi vakarų kryptimi ir kirto Universiteto teritoriją.

3. Gynybiniai įtvirtinimai šioje vietoje rekonstruoti atsižvelgiant į vėlesnių pastatų, kurie veikiausiai buvo pritaikyti gynybai, išsidėstymą. Tai Bernardinų, Šv. Mykolo bažnyčios, Reformatų maldos namai, vėlyvojo bokštinio namo požymių turintis pastatas Pilies g. 22, pastatas su cilindro formos bokštelio–laiptine Pilies g. 20, įtvirtinta (?) valda rytinėje Universiteto teritorijos dalyje (plg. Jarmalavičienė, 1975š, 4)⁴², Naujieji vyskupų rūmai. Manoma, kad rūmų pastatas, o gal ir ankstyvas, XIV a. datuotinas, šioje vietoje stovėjęs statinys priklausė įtakingiems LDK didikams Goštautams (Vileikienė, 1996š, 8–9). XIV–XV a. čia

galėjo gyventi vienuoliai pranciškonai (plg. Kirkoras, 1991, 80). Autoriaus nuomone, neatsitiktinė yra ir arbaletų dirbtuvių Pilies g. 14, 16 (Grišinas, 1986š, 20; Rackevičius, 1999) padėtis rekonstruojamo gynybinio įrenginio ir kelio atžvilgiu.

Detalesni rekonstruojamos gynybinės linijos parametrai kol kas nėra aiškūs. Nežinia, ar šie įtvirtinimai buvo ištisiniai, ar gynybinė linija vakaruose turėjo tąsą šiaurės – Vilniaus žemutinės pilies – kryptimi.

Antroji pietinė pilių prieigų gynybinė linija galėjo būti vėlyvesnė. Ji tęsėsi nuo Goštautams (?) priklausiusio mūrinio namo LR Prezidento rūmų vietoje, per pastato Universiteto g. 3 vietą iki Šv. Jonų bažnyčios varpinės ir per Bernardinų vienuolyno kiemą iki Sereikiškių įtvirtintosios dalies, apytikriai per Bernardinų bažnyčios pastatą. Ši gynybinė linija rekonstruota ar atstatyta (įrengta?) XV–XVI a. sandūroje. Argumentai:

1. Mūrinės gynybinės sienos, aptiktos prie Goštautų (?) namo, ir paties ankstyvo pastato orientavimas pasaulio šalių atžvilgiu. Pastato liekanos yra LR Prezidento rezidencijos rūmų rūsyje, centrinėje pastato dalyje. Čia užfiksuoti ankstyvo mūro sienų fragmentai su skliautų pėdų liekanomis. Mūro plytos rištos mišriu baltiškuoju ir gotikiniu būdu. Pagal šiuos požymius pastato liekanos datuotos XIV a. (Zilinskas, Valainienė, 1997, 13). Greta rūmų pietinio fasado aptikta mūrinės gynybinės sienos su šaulių galerija fragmentų. Architektų nuomone, tai XV a. pab.–XVI a. pr. datuoti mūrai, nebūdingi buitinei architektūrai (Luchtanienė, 1996š, 46; Zilinskas ir kt., 1996š, 4).

2. Manoma, kad Universiteto centrinių rūmų vietoje yra buvę rūmai su bokšteliais – „vargonininko namas“. M. Moreliovskio nuomone, pastatas, kurį M. Jasinskis pardavė kolegijai, buvo bent su trimis plane apskritos formos kampiniais bokštais, kurių du esą išlikę pastato šiaurės vakarinia-

⁴⁰ Iš tyrimo medžiagos aiškėja, kad vėlesniame grindinyje lentos galėjo būti panaudotos antrą kartą.

⁴¹ Kunigaikščio Algirdo Vitebsko valdymo pradžia.

⁴² Nurodoma prie kelio trasos buvus renesansinę posesijinę sieną.

me ir pietvakariniame kampuose (prie fasado Universiteto g.), o trečiojo vieta nustatyta pietrytinėje tuomečio pastato dalyje, ties Universiteto rektorato rytinės dalies ir Didžiojo kiemo pietvakarinio kampo susikirtimo vieta. Bokštai buvę su šaudymo angomis (Morelowski, 1940–1942š, 118–119 paaišk.)⁴³. Ketvirtą bokštą M. Moreliovskis lokalizavo Universiteto aulos šiaurės vakariniame kampe. Dar vienas bokštas rekonstrukciniame plane vaizduojamas M. K. Sarbievijaus kiemo kampe. Bokštų liekanų, autoriaus duomenimis, po II pasaulinio karo nebuvo aptikta.

3. Šv. Jono g. 6 pastato sienų storis siekęs 2 m (Morelowski, 1940–1942š, 122–123 paaišk.).

4. Dabartinės Šv. Jonų bažnyčios varpinės vietoje tikriausiai yra buvęs XIV a. pab.–XV a. pr. datuotinas bokštas ar kitoks pastatas (Jaloveckas, Dambrauskaitė, 1972, 103, pav. 25). Jei teisingas yra V. Zahorskio teiginys, kad apatinė varpinės dalis – buvusios klebonijos pamatai (Jaloveckas, Dambrauskaitė, 1972, 89), galima teigti, kad čia būta gynybinio statinio. Kitaip būtų sunku paaiškinti, kodėl varpinės pamatai – 2 m pločio. Varpinės vietoje buvusiam pastate iki 1571 m. gyveno kalvis Stanius (plg. anksčiau paminėtus duomenis apie tai, kad greta bokštinių namų aptinkama su metalų apdirbimu susijusių archeologinių radinių), vėliau pastatas atiteko klebonijai (Drėma, 1984, 12–15). Gynybos tikslams galėjo būti pritaikyta ir ankstyvoji Šv. Jonų bažnyčia.

5. Prie bažnyčios būta svarbių kelių sankirtos, turgavietės. M. Moreliovskis teigė, kad XIV–XV a. čia susiję keliai iš Ukmergės (senuoju tiltu per Nerį, išilgai Kačergos upelio, toliau – Universiteto gatve), Trakų (senasis – Žemaitijos–Žydų–Gaono g. trasa, naujasis, XV a. – J. Basanavičiaus–Trakų–Dominikonų–Šv. Jono g. trasa), Minsko (per Aušros vartų vietą, įstrižai Rotušės

aikštės, toliau Stiklių–Gaono g. trasa), Polocko ir Vitebsko (per Užupį, pro Skaisčiausios Dievo Motinos cerkvę, toliau – Literatų g. per dabartinio pastato Pilies g. 24 vietą). Turgavietę jis lokalizavo greta Šv. Jono gatvės (Morelowski, 1940–1942š, 152 paaišk.). Rekonstruota senųjų kelių susikirtimo vieta leistų logiškai pagrįsti spėjamos turgavietės Šv. Jono g. aplinkoje ir XIV a. pab. pradėtos statyti Šv. Jonų bažnyčios bei į rytus nuo jos esančiame kvartale aptiktų ankstyvųjų pastatų liekanų padėtį⁴⁴, vėlyvą Pilies g. vidurinės dalies kilmę (plg. Markevičienė, 2002, 33–34, 37).

6. Rytinėje gynybinės linijos dalyje XVI a. viduryje pastatyti gynybai pritaikyti Valavičių rūmai (Zilinskas, 1989š, 2–3) – vėlyvo bokštinio namo požymių turintis pastatas.

7. XVI a. pr. pylimo liekanos tirtos Bernardinių vienuolyno (Maironio g. 11) vidiniams kieme. Čia aptikta medžio konstrukcija, įrengta buvusios žvyro kalvos pietrytiniame šlaite⁴⁵ (12:A–C pav.). Ji pastatyta iš horizontalių eglinių ir pušinių rąstų, orientuotų pietvakarių–šiaurės rytų kryptimi. Išlikusių horizontalių rąstų skersmuo 15–18 cm, ilgis ~4–6,5 m. Greta konstrukcijos rytinės dalies rasta iki 50 cm storio ir 2,2 m ilgio eglinių rąstų ar kuolų liekanų. Medinė konstrukcija tvirtinta horizontaliais rąstais, kurie jungti su jiems statmenais rąstais, padarant atitinkamos formos iškartas, o šlaito pusėje buvę galai tikriausiai buvo įkasti ar sukalti į jį. Didesnėje kiemo dalyje apatinis kultūrinio sluoksnio horizontas datuotinas XVI a. pr., rasta ir XV a. datuotinių archeologinių radinių. Dendrochronologiniu tyrimu nustatyta, kad medžiai jiems statyti nupjauti 1504 ir 1517 m. (su 3–4 metų paklaida).⁴⁶ XVI a. pr. pylimas galėjo būti pastatytas ankstesnio įtvirtinimo vietoje.

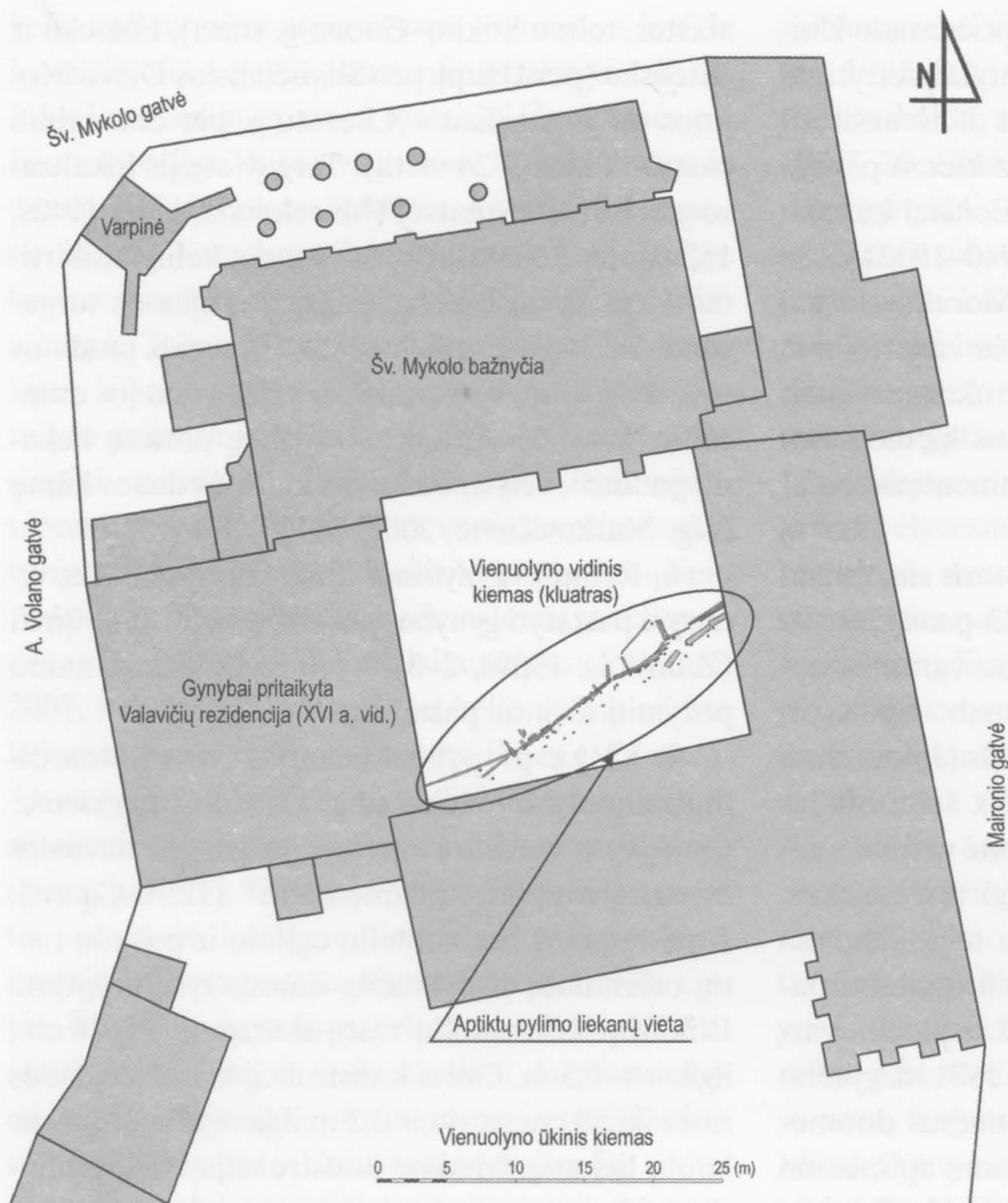
Nėra tiksliai nustatyta, ar ši pilių prieigas saugojusi gynybinė linija egzistavo jau XIV a. pab.–

⁴³ Remtasi T. Makovskio Vilniaus panoramos analize ir taikomųjų tyrimų duomenimis.

⁴⁴ Architekto R. Zilinsko duomenimis, šį kvartalą senovėje kirtęs skersgatvis.

⁴⁵ 2007 m. tyrimų duomenys.

⁴⁶ Medienos mėginių dendrochronologinę analizę atliko V. Vainilaitis.

12A pav. Vilniaus Bernardinių (klarisių) vienuolyno planas ir jame aptikto pylimo liekanos. L. Girlevičiaus brėž.

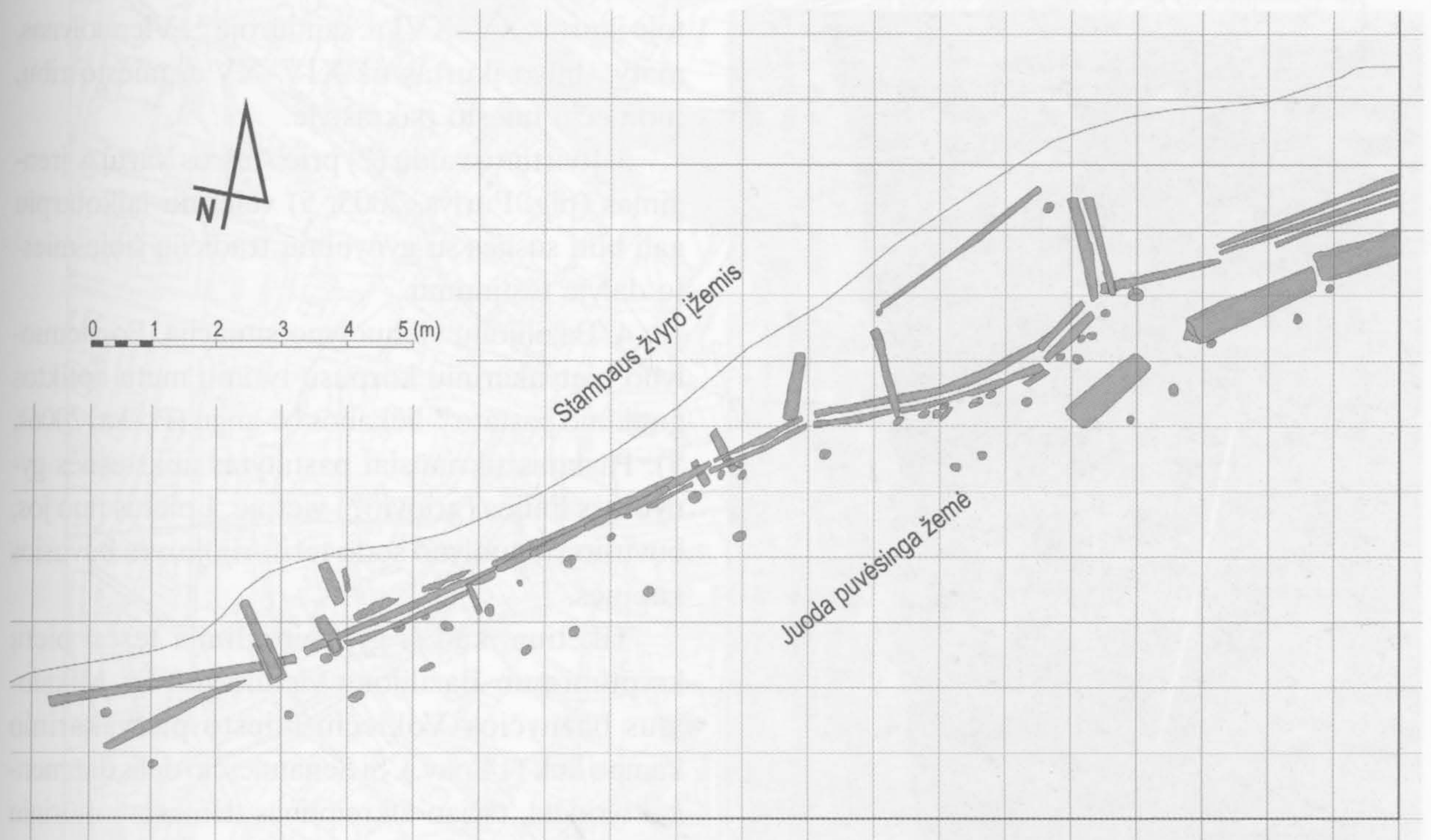
XV a. pr., bet jos egzistavimas XV a. pab.–XVI a. pr. abejonių nekelia.

Gynybinė linija nuo senosios turgavietės iki Pranciškonų vienuolyno nustatoma pagal vėlesnius gynybai pritaikytus pastatus. Gynybai pritaikyti pastatai su bokšteliais Dominikonų g. 15/Gaono g. 1, Šv. Jono g. 1/Gaono g. 2 (neiškles), Dominikonų g. 11 (pietinis korpusas) XV–XVI a. tikriausiai buvo pastatyti ankstyvosios gynybinės linijos vietoje. Greta rekonstruojamos gynybinės linijos yra buvusi Senoji (Didžioji) sinagoga. Manoma, kad mūrinis pastatas šioje vietoje pastatytas XVI a. viduryje, sinagogos pietvakarinio fasado vietoje nurodoma buvus plane pusiau apskritą ky-

šulį – bokštelį (Morelowski, 1940–1942š, 101 paaišk.). Krokuvoje, Šydluve, Lucke, Žulkieje būta gynybai pritaikytų sinagogų (Bogdanowski, 1996, 550), tokia galėjo būti ir Vilniaus senoji sinagoga. Prie rekonstruojamos gynybinės linijos yra pastatas Vokiečių g. 26. Ankstyviausia yra pietrytinė pastato dalis. Gotikiniame mūre yra baltiškojo mūro rišimo relikto, mūras datuotas XIV a. (Zilinskas ir kt., 1997š). Stačiakampio plano pastatas stovėjo galu į Vokiečių g. Išlikę šio pastato rūšiai. Šiaurės vakarinėje rūšio sienoje būta angų. Aptiktas įėjimo į rūšį profiliuoto, tinkuoto angokraščio fragmentas. Rūšyje išlikusios ir kitos archajiškos architektūrinės formos. Ankstyvo mūro rasta taip pat šiaurinėje sienoje pirmo aukšto lygyje. Įtvirtinimai išgaubta linija greičiausiai tęsėsi iki Pranciškonų vienuolyno varpinės vietos ar ankstyvo statinio bažnyčios pastato šiaurinėje

dalyje. Iš istorinių šaltinių žinome, kad tarp šios ir vakarinės gynybinės linijos atkarpos greta naujojo Trakų kelio (Dominikonų–Trakų g. trasos) būta didikams Goštautams, Vainoms, Siesickiams, Sapiegoms priklausiusių valdų, mūrinių pastatų, rūmų. Daug rūmų prie naujojo Trakų kelio stovėjo XVII–XVIII a. Jei ši įtvirtinimų linijos rekonstrukcija yra reali, jos paskirtis galėjo būti 1387 m. Vilniaus vyskupijai skirtosios miesto dalies, senojo Trakų kelio trasos apsauga. Kol kas nėra aišku, koks buvo šios gynybinės linijos santykis su įtvirtintu (?) ankstyvojo Vilniaus rajonu Auksiniame kalne.

Pietinė miesto gynybinė linija juosė miesto gy-

12B pav. 2007 m. Vilniaus Bernardinių (klarisių) vienuolyne aptikto pylimo liekanų planas. L. Girlevičiaus brėž.

venamąją teritoriją iš pietų. Šioje Vilniaus senamiesčio dalyje (pvz., Subačiaus g. aplinkoje) gyventa XIV–XV a. sandūroje (Katalynas, Vaitkevičius, 2001, 73, pav. 5; Jonaitis, 2007b). Teritorija, kur galėjo būti vakarinė šių įtvirtinimų dalis, gana mažai tyrinėta. Apatinis kultūrinio sluoksnio horizontas Šiaulių g. 3 datuotas XV–XVI a., bet jis gerokai suardytas (Tebelškis, 1979ša, 7). Skvere prie Arklių g. aptikta ankstyvos medinės konstrukcijos, galbūt tvoros, liekanų, XV–XVI a. radinių (Dzikas, 1979š, 14–15). Nedatuoto griovio liekanų būta šlaite į šiaurę nuo Šv. Dvasios cerkvės. Šlaito viršutinėje dalyje (tarp Šv. Dvasios cerkvės ir Subačiaus g.) archeologų užfiksuotos tranšėjos 75–83 m matomas ~7 m pločio perkasimas (?), daugiau nei 1 m įgilintas į smėlio žemį (Tebelškis, 1979šb, brėž. 11–12). Medinių kuolų liekanos ir nedidelio griovio kontūras užfiksuoti Šv. Dva-

sios vienuolyno teritorijoje, prie miesto gynybinės sienos liekanų (Ušinskas, 1983š, 6–8), tačiau šių duomenų nepakanka norint nustatyti gynybinės linijos trasą. Argumentai spėjamos gynybinės linijos egzistavimui pagrįsti:

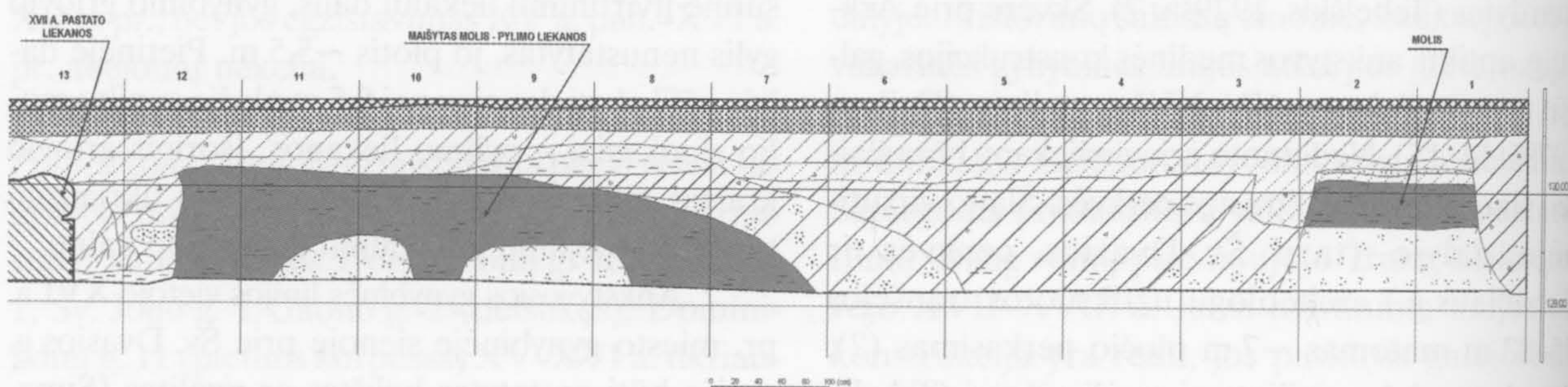
1. Gynybinio griovio ir pylimo liekanos užfiksuotos A. Strazdelio g.⁴⁷ (13 pav.). Tyrinėta tik viršutinė įtvirtinimų liekanų dalis, gynybinio griovio gylis nenustatytas, jo plotis ~5,5 m. Pietinėje dalyje užfiksuoti daugiau nei 5,5 m pločio supilto molio sluoksniai – pylimo liekanos. Išorinis griovio kraštas plūktas moliu. Šie įtvirtinimai tikriausiai tęsėsi iki spėjamo piliakalnio Išganytojo kalne.

2. Ankstyvosios gynybinės linijos vietoje XVI a. pr. miesto gynybinėje sienoje prie Šv. Dvasios g. galėjo būti pastatytas bokštas ar rizalitas (Simanavičius, 1988š, 6). Yra duomenų, kad stačiatikių vienuolynas Šv. Dvasios moterų vienuolyno vie-

⁴⁷ 2007 m. tyrimų duomenys.

12C pav. 2007 m. Vilniaus Bernardinių (klarisių) vienuolyne aptikto pylimo vaizdas iš vakarų tyrimų metu. T. Poškos nuotr.

13 pav. Tranšėjos A. Strazdelio g. rytinės sienelės fragmentas. Kairėje matoma gruntu užpildo griovio vieta, dešinėje – griovio kraštą tvirtinantis sluoksnis iš molio virš smėlio žemio. Vaizdas iš pietų. L. Girlevičiaus brėž.

toje įkurtas XV–XVI a. sandūroje⁴⁸. Vienuolynas, matyt, buvo įkurtas už XIV–XV a. miesto ribų, tuomečio miesto pakraštyje.

3. Įtvirtintų valdų (?) prie Aušros Vartų g. įrengimas (plg. Purlys, 2005, 5) vėlesniu laikotarpiu gali būti susijęs su gynybinių tradicijų šioje miesto dalyje tęstinumu.

4. Bazilijonų vienuolyno situacija. Po vienuolyno pietvakariniu korpusu tyrimų metu aptiktos gotikinio pastato⁴⁹ liekanos be angų (Poška, 2006š, 5). Pastatas tikriausiai pastatytas ankstesnės gynybinės linijos (griovio?) vietoje. Į pietus nuo jos, buvusio vienuolyno sodo teritorijoje, yra buvusios kapinės.

Tikėtina, kad ši gynybinė linija tęsėsi pietų kryptimi nuo Bazilijonų vienuolyno Šv. Mikalojaus bažnyčios–Vokiečių miesto pietvakarinio kampo link (14 pav.). Ši Senamiesčio dalis dar menkai tyrinėta, tačiau atkreiptinas dėmesys į mūrinių pastatų, esančių tarp Arklių ir Rūdninkų g., deformacijas, taip pat į tą faktą, kad prie pastato Arklių g. 5 geologinių tyrimų metu užfiksuotas daugiau kaip 6 m storio kultūrinis sluoksnis⁵⁰.

Nežinia, ar XIV a. apgyvendinta teritorija miesto gynybinės sienos Rūdninkų vartų, Ligoninės, Žemaitijos g. aplinkoje buvo įtvirtinta. Lieka neaišku, ar būta kokios nors gynybinės linijos šiauriniame Išganytojo kalno šlaite Vaivados malūno link. Atsižvelgiant į šios vietos strateginę reikšmę

⁴⁸ <http://vienuolynai.mch.mii.lt/V64-75/Vilnstaciat.htm> – teiginį patvirtinantis šaltinis nepateikiamas.

⁴⁹ Išskyrus šį pastatą, cerkvę ir varpinę, kitur buvusio Bazilijonų vyrų vienuolyno teritorijoje ankstyvo mūro neaptikta.

⁵⁰ 2008 m. tyrimų duomenys.

I - ○ II - — III - ■ IV - ■ V - ■ VI - — VII - ■ VIII - +

14 pav. Hipotetinė XIV a. pab.–XV a. pr. Vilniaus miesto įtvirtinimų schema:

I – įtvirtintos vietos; II – gynybinės linijos; III – XIV a.–XV a. pr. mūriniai pastatai mieste; IV – XIV a.–XV a. pr. sakraliniai pastatai; V – malūnai; VI – svarbesni keliai (gatvės); VII – vandens telkiniai; VIII – kapinės (laidojimo vietos) XIV a.–XV a. pr. 1 – pilių įtvirtinimai; 2 – Kreivoji pilis (iki 1390 m.); 3 – įtvirtintoji Rusėnų miesto dalis; 4 – įtvirtintoji Vokiečių miesto dalis; 5 – įtvirtintas rajonas Sereikiškėse; 6 – įtvirtintas rajonas tarp Šv. Ignoto ir Totorių g.; 7 – įtvirtintas rajonas Auksiniame kalne; 8 – įtvirtintas rajonas greta Kėdainių–Trakų g.; 9 – įtvirtintas rajonas Bokšto–Šv. Kazimiero–Augustijonų g. aplinkoje; 10 – įtvirtintas rajonas vėlesnėje Radvilų valdoje; 11 – įtvirtinimai Šv. Jurgio kalvoje; 12 – įtvirtinimai vėlesniojo Bazilijonų vienuolyno vietoje; 13 – spėjamas piliakalnis Išganytojo kalne.

vėlesniais laikais, anksčiau aprašytosios linijos kryptį, galima spėti, kad ir čia būta įtvirtinimų. Tokie įtvirtinimai galėjo saugoti ne tik Vilniaus prieigas iš rytų, bet ir Jogailos privilegijoje Vilniaus vyskupijai minimą kelią aplink miestą. Remiantis tyrimų duomenimis, senąją kartografinę medžiagą, galima hipotetiškai apibrėžti kelio kontūrus. Nuo Vaivados malūno ir tilto (dabartinio Paupio tilto vietoje) pagal laikrodžio rodyklę⁵¹ jie ėję vad. Fiurstenhofo plane pažymėtu keliu į spėjamą piliakalnį, toliau Subačiaus gatve, kirto vėliau mūriniais namais užstatytus kvartalus ir tęsėsi iki Dysnos g. ir Šv. Mikalojaus – pirklių globėjo – bažnyčios. Nuo Šv. Mikalojaus g. tęsėsi rekonstruojamo vakarinio pylimo vidine puse iki dabartinės S. Daukanto aikštės. Toliau kelias, kirsdamas Universiteto teritoriją, tęsėsi apytikre Šv. Mykolo g. trasa, Malūnų ir Paupio gatvėmis iki Paupio tilto. XIV a. pab.–XV a. pr. tai galėjo būti vienas svarbiausių Vilniaus kelių. Vėliau šio kelio trasa sunyko, buvo užstatyta pastatais; vad. Fiurstenhofo Vilniaus miesto plane matome tik jos relikthus. Kelio juosiami plotai buvo apgyvendinti netolygiai, sodybos ar jų grupės kūrėsi ir greta kitų (tolimųjų) kelių. XV a. pr. miestas dar nebuvo atsigavęs nuo karo tik praūžusių antpuolių, todėl 1413–1414 m. Vilnių aplankęs Žiliberas de Lanua susidarė įspūdį, kad jo užstatymas netvarkingas.

Remiantis tyrimo rezultatais galima daryti prielaidą, kad XIV a. paskutiniame ketvirtyje–pabaigoje–XV a. pr. būta vientisos Vilniaus gynybinės sistemos: apgyvendintoji dabartinio Senamiesčio teritorija buvo apjuosta įtvirtinimų linijomis. Nėra pagrindo teigti, kad visi šiame straipsnyje minimi Vilniaus gynybiniai įrenginiai egzistavo vienu metu – jiems ginti būtų prirėkę nemažo gynėjų skaičiaus, o miesto gyventojų turbūt dar nebuvo itin daug.

XIV a. antrojoje pusėje–XV a. pr. mieste buvę gynybiniai įrenginiai skirti ne tik pilių prieigoms

ginti. Įtvirtinimų buvo tiek atskirose miesto dalyse, tiek didesnėje dabartinio Senamiesčio dalyje. Būta ir „forpostų“, nutolusių nuo miesto centrinės dalies. Vilniaus gynybai veikiausiai buvo pasirinkta laipsniško atsitraukimo taktika – t.y. priešui puolant jos gynėjai pamažu traukėsi pilių link, priešui užleisdami įtvirtintus „forpostus“ miesto prieigose ir atskiras miesto dalis. Tuo galima paaiškinti šaltiniuose minimą didelį skaičių žmonių Kreivojoje pilyje jos 1390 m. šturmo metu.

Ankstyvieji gynybiniai įtvirtinimai galėjo lemti bent dalies XIV a. antrosios pusės–XV a. pr. kelių situaciją. Svarbesniųjų kelių ir ankstyvųjų gynybinių linijų susikirtimo vietose (pvz., prie Lydos g.) tikriausiai būta įtvirtintų vartų, bokšto pavidalo statinių. Panašiais principais XIV a.–XV a. pr. veikiausiai buvo įtvirtinta ir dalis kitų aptariamą laikotarpį LDK ir kaimyninių kraštų miestų.

Ateityje reikėtų nuosekliau panagrinėti santykį tarp spėjamų ankstyvųjų miesto įtvirtinimų ir Vilniaus paleoreljefo, detaliau ištirti ankstyvąjį hidrologinį tinklą. Tai jau kitiems, didesnės apimties tyrimams, keltini uždaviniai.

VĖLESNI MIESTO IR MIESTE BUVĘ GYNYBINIAI ĮVIRTINIMAI, ĮRENGTI IKI MIESTO GYNYBINĖS SIENOS PASTATYMO ARBA JĄ STATANT

XV a. miesto gynybai skirta mažiau dėmesio. Tai lėmė palankiai susiklosčiusios istorinės aplinkybės, pirmiausia 1410 m. laimėtas Žalgirio mūšis. Anksčiau įtvirtintose vietose įrengti nauji gynybai pritaikyti objektai – bokštiniai namai, įtvirtintos valdos ir rezidencijos, sakraliniai pastatai ir jų ansambliai. Bokštinio namo J. Basanavičiaus g. 4 vietoje (Tomoi, 2006š, 20–21) viena paskirčių buvo kontroliuoti tiltą per Kačergos upelį naujojoje Trakų kelio trasoje. Bokštinis namas Latako g. 2

⁵¹ Kai žiūrime į šiaurės kryptimi orientuotą Vilniaus planą.

(Tomoi, 2006š, 6–9) ir vėlesnė įtvirtinta valda kontroliavo svarbius kelius iš rytų.

XV a. dalis ankstesniųjų gynybinių įrenginių nebeteko savo reikšmės. XV a. vyko miesto perplanavimas, kūrėsi centras su Rotušė, savo ruožtu lėmęs ir infrastruktūros pokyčius. Vykstant intensyviai miesto plėtrai medžio ir grunto bei mediniai gynybiniai įtvirtinimai veikiauusiai buvo išardomi ir panaudojami ūkio reikmėms. Gynybiniai grioviai užpilami buitinėmis ir statybinėmis atliekomis, pylimų liekanomis. Nuošalesnėse vietose (pvz., A. Strazdelio g. aplinkoje) buvę įtvirtinimai buvo matomi dar XVII a. pr. Vis dėlto nemaža dalis senosios gynybinės sistemos sudedamųjų dalių buvo rekonstruojamos, fortifikuojamos dažniausiai mūriniais įtvirtinimais ar tiesiog jų vietose statant gynybai pritaikytus pastatus, jų junginius, ansamblius. Regis, XV a. mūro sienomis buvo įtvirtintos atskiros Vokiečių miesto (mūrinė gynybinė (?) siena tarp pastatų Didžiojoje g. 15 ir 17, gynybinė siena (?), pavaizduota T. Makovskio 1600 m. graviūroje Rotušės aikštės vietoje), Rusėnų miesto (siena su kontraforsais prie Šv. Paraskevijos cerkvės) dalys. Iki XVI a. pirmame ketvirtyje pastatant mūrinę Vilniaus miesto gynybinę sieną buvo rekonstruota ar naujai įrengta pilių teritorijos prieigas iš pietų pusės saugojusi (antroji) gynybinė linija, veikiauusiai ir vakariniai pilių prieigų įtvirtinimai (Totorių g. aplinkoje). Organizuojant miesto gynybą XV a.–XVI a. pr., stant gynybinius įrenginius, gynybai pritaikytus pastatus didelė atsakomybė tekusi diduomenei bei religinių bendruomenių vyresnybei. Nemaža dalis XV a.–XVI a. pr. statytųjų sakralinių pastatų, rezidencijų buvo pritaikyti (valdovo valia?) gynybai. Gynybai pritaikyti pastatai senųjų įtvirtinimų vietose dažnai statyti ir XVI–XVII a.

IŠVADOS

1. Vilniaus miesto branduolys formavosi Pilies ir Plikojo piliakalnių papėdėse. Ilgainiui atskiros gyvenvietės suformavo du nevienalyčius

masyvus: Žemutinį ir Aukštutinį miestus. Manoma, kad XIII a.–XIV a. pirmaisiais dešimtmečiais Pilies ir Plikojo kalno papėdėse buvusios gyvenvietės įtvirtintos pylimais, trumpalaikiai gynybai pritaikytomis medinėmis konstrukcijomis.

2. Iki XIV a. vidurio Pilies kalno papėdėje pastatyta Žemutinė pilis, turėjusi du mūrinių įtvirtinimų žiedus. Didysis mūrinių įtvirtinimų žiedas apjuosė centrinę, rezidenciją aptarnavusią tuomečio miesto dalį. Rezidencijos funkciją atlikusi Aukštutinė pilis tikriausiai jau XIV a. (pirmojoje pusėje?) buvo mūrinė.

3. Plikajame kalne buvusi Kreivoji pilis ir jos papiliai turėjo medinius bei medžio ir grunto įtvirtinimus. Kreivosios pilies ir jos papilių sunaikinimas 1390 m. antpuolio metu buvo vienas veiksnių, lėmusių spartesnį Vilniaus senamiesčio teritorijoje buvusios miesto dalies apgyvendinimą.

4. Fiziškai nuo pilių teritorijos atskirta miesto dalis buvo nevienalytė, ją sudarė atskiri įtvirtinti rajonai, kurių bendras bruožas – jie trapecijų arba viename gale platėjančio ovalo formos, plačiuoju galu orientuoti numanoma prieš puolimo kryptimi.

5. Rajonai fortifikuoti pylimais su grioviais arba medinėmis sienomis. Pylimai formuoti iš medinių rėstų konstrukcijų, jų ertmes užpildant gruntu, tam panaudojant molį ir riedulius. Gruntas pilamas iš pylimų išorinėje pusėje kastų griovių, kurie buvo ~2 m gylio, iki 5–9 m pločio. Tikslūs įtvirtinimų parametrai nėra aiškūs, kaip ir jų gynybinis pajėgumas. Kai kuriuose rajonuose (Rusėnų ir Vokiečių miestų įtvirtintose dalyse) tikriausiai jau XIV a. pab. (?)–XV a. pr. medinės gynybinės sienos keitė mūrines.

6. Anksčiausiai apgyvendinta dabartinio Vilniaus senamiesčio rytinė dalis. Iš XIV a. pirmojoje pusėje čia įkurtos stačiatikių gyvenvietės išsivystė vadinamasis Rusėnų miestas. XIV a. antrojoje pusėje ar pabaigoje buvo įtvirtinta šio miesto rajono dalis tarp dabartinių Didžiosios ir Bokšto g.

7. Tikriausiai jau Ldk Gedimino valdymo lai-

kotarpiu įkurtas katalikų gyvenamasis rajonas – Vokiečių miestas – vakarinėje Senamiesčio dalyje. XIV a. antrosios pusės–pabaigos(?) įtvirtinimų – medinės gynybinės sienos ar pylimo su medžio konstrukcijomis liekanų ir gynybinių griovių aptikta archeologinių tyrimų metu sklype Gano g. 8, greta Ašmenos–Mėsinių g. sankirtos. Vokiečių miesto dalies pakraščiuose stovėjo XIV a. antrosios pusės–pabaigos gynybai pritaikyti mūriniai statiniai.

8. Dabartinio Senamiesčio teritorijoje XIV a. pabaigoje–XV a. pradžioje būta ir kitų įtvirtintų rajonų. Manome, kad tokių įtvirtinimų būta Seikiškėse, miesto dalyse greta dabartinių Bokšto, Šv. Kazimiero, Augustijonų g., Šv. Ignato ir Totorių g., Kėdainių, Trakų g. Nors įrodymų trūksta, spėjama, jog įtvirtintų lokalių miesto dalių būta ir vėlesnėje Radvilų valdoje prie Neries, vadinamajame Auksiniame kalne. Mažiausiai žinoma apie rytinės ir šiaurės rytinės Vilniaus dalies gynybinius įtvirtinimus.

9. Sakraliniai pastatai (pvz., XIV a. pab.–XV a. pirmosios pusės Pranciškonų vienuolynas ir bažnyčia Vilniaus vakarinėje dalyje, Šv. Jonų bažnyčia, XIV a. viduryje (?) įkurtasis stačiatikių Šv. Trejybės vienuolynas) statyti įtvirtintų rajonų paribiuose, greta gynybinių linijų, dažniausiai vidinėse įtvirtinimų pusėse. Tiek jos, tiek kiti gynybai pritaikyti pastatai sudarė įtvirtinimų visumą.

10. XIV a.–XV a. pr. Vilniaus prieigose būta įtvirtintų kalvų, dalis kurių sąlyginai vadintinos piliakalniais. Tai kalva prie Tauro gatvės, vadinamoji Šv. Jurgio kalva, kalvos istoriniame Popinės priemiestyje, vadinamasis Išganytojo kalnas. Įtvirtintos kalvos – forpostai strateginę reikšmę, matyt, turėjo ir vėlesniais laikais. Tikėtina, kad įtvirtinimų būta vėlesnių Šv. Stepono bei Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčių aplinkoje.

11. XIV a. antrojoje pusėje–pabaigoje atskiros Vilniaus senamiesčio įtvirtintos vietos sujungtos į vientisą junginį. Didelę dabartinio Senamiesčio dalį juosė gynybinės linijos iš pylimų, dažniausiai turėjo griovius, kurių funkciją kartais atlikdavo

vandens kliūtys. Šiuose įtvirtinimuose būta vartų, tikriausiai ir gynybinių bokštų, į juos buvo įjungiami ir mūriniai pastatai.

12. Dabartinio Vilniaus senamiesčio ir istorinių priemiesčių teritorijoje XIV a.–XV a. pradžioje buvę gynybiniai įtvirtinimai buvo skirti ne tik miesto (plačiąja prasme), bet ir Vilniaus pilių prieigų apsaugai. Senosios gynybinės sistemos vietoje gynybiniai įrenginiai, gynybai pritaikyti statiniai, pastatai statyti iki pat XVII a. pirmosios pusės. Tad net kintant Vilniaus gynybos koncepcijai XVI–XVII a. matoma senųjų gynybinių tradicijų tęsa.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

Baronas D., 2006 – Pirmieji pranciškonų žingsniai Lietuvoje // *Studia franciscana Lithuanica*. Vilnius, 2006. T. 1, p. 9–31.

Batūra R., 1964 – XIV a. Vilniaus miesto gynybiniai įtvirtinimai // *Statyba ir architektūra*. Vilnius, 1964. Nr. 7, p. 13–15.

Bešėnienė D., 1978š – Teritorijos tarp Stiklių g. ir Stiklių skg. žvalgomųjų archeologinių tyrimų ir žemės kasimo darbų priežiūros bei fiksacijos ataskaita. Vilnius, 1978. LIIR, f. 1, b. 472.

Biekšienė B., 1984š – Administracinis pastatas Vilniuje, Bokšto 21. Paruošiamieji darbai. 1-mos eilės architektūriniai tyrimai. 1984. VAA, f. 2, b. 1135–5.

Bogdanowski J., 1996 – *Architektura obronna w krajobrazie Polski od Biskupina do Westerplatte*. Warszawa–Kraków, 1996.

Bumblauskas A., 2005 – Senosios Lietuvos istorija. Vilnius, 2005.

Butėnas E., 2006a – Tyrinėjimai Šiltadaržio g. 4 // ATL 2004 metais. Vilnius, 2006, p. 215–216.

Butėnas E., 2006b – Žvalgomieji tyrinėjimai Bokšto g. 17, 21A // ATL 2004 metais. Vilnius, 2006, p. 214.

Butrimaitė R., 2006 – Tyrinėjimai Gedimino pr. 12A // ATL 2005 metais. Vilnius, 2006, p. 328–330.

Dambrauskaitė T., 1983š – Respublikinės reikšmės kultūros paminklas buv. Bazilijonų vyrų vienuo-

lynas Vilniuje, Gorkio 73. Istoriniai tyrimai. Istorinė apybraiža. 1983. VAA, f. 1019, ap. 11, b. 5204.

Daminaitis V., 1995š – 1995 m. Vilniuje, Didžioji gt. 17 vykdytų žemės kasimo darbų archeologinės priežiūros ataskaita. 1995. PRIA, f. 5, b. 6983.

Daminaitis V., 1998š – 1998 m. Vilniuje, Stiklių g. Nr. 3 vykdytų archeologijos tyrimų ataskaita. 1998. LIIR, f. 1, b. 3066.

Daminaitis V., 2000 – Archeologiniai tyrimai Šv. Kotrynos bažnyčioje // Kultūros paminklai. Vilnius, 2000. T. 7, p. 53–56.

Daminaitis V., 2002 – Archeologiniai tyrinėjimai Vilniuje, Šv. Mikalojaus / Augustijonų gatvėse bei žvalgomieji tyrinėjimai Daukanto a. Nr. 1 // ATL 2001 metais. Vilnius, 2002, p. 180–181.

Daminaitis V., 2007 – Tyrinėjimai ir žvalgomieji tyrinėjimai Vilniuje // ATL 2006 metais. Vilnius, 2007, p. 363–365.

Daugudis V., 1994 – Nauji duomenys apie Vilniaus Plikojo (Trijų kryžių) kalno praeitį // Lietuvos mokslas. Vilnius, 1994. T. 2, 2–3 knyga, p. 162–175.

Daugudis V., Lisanka A., 1982 – Vilniaus Žemutinės pilies arsenalo teritorijos archeologiniai tyrinėjimai 1978 m. // Muziejai ir paminklai. Vilnius, 1982. T. 4, p. 41–46.

Drėma V., 1984 – Vilniaus universiteto Didžiojo (Akademijos) kiemo pietinis sparnas // Architektūros paminklai. Vilnius, 1984. T. 9, p. 12–33.

Drėma V., 1991 – Dingęs Vilnius. Vilnius, 1991.

Dzikas L., 1979š – Skvero Arklių gatvėje archeologinių tyrimų ataskaita. 1979. VAA, f. 1019, ap. 11, b. 5014.

Firkovičius R., 1989š – Kulto pastatai ir jų vietos Vilniaus mieste. Katalikų bažnyčių ir vienuolynų istorijos apybraižos (XIII–XX a.). Istoriniai tyrimai. 1989. VAA, f. 1019, ap. 11, b. 4481.

Firkovičius R., 1990š – Kulto pastatai ir jų vietos Vilniaus mieste. Katalikų bažnyčių ir vienuolynų istorijos apybraižos (XIII–XX a.). Istoriniai tyrimai. 1990. T. 2. VAA, f. 1019, ap. 11, b. 4483.

Gendrėnas G., 1980š – Vilnius. Tiesos g. 12. Slėptuvei iškastoje duobėje atliktų archeologinių tyrimų ir žemės darbų, susijusių su komunikacijų tiesimu, archeologinės priežiūros ataskaita. 1980. LIIR, f. 1, b. 887.

Gendrėnas G., 1983š – Vilnius. 1983. K. Giedrio g. Nr. 6. Mechanizuotų žemės darbų archeologinės priežiūros ataskaita. 1983. LIIR, f. 1, b. 1076.

Gendrėnas G., Ožalas E., 2003š – Žygimantų gatvės rekonstrukcija. Prieiga per internetą: <<http://www.lietuvospilys.lt>>

Gendrėnas G., Ožalas E., 2005 – Žvalgomieji archeologiniai tyrimai Vilniuje, statomo Karaliaus Mindaugo tilto prieigose // ATL 2002 metais. Vilnius, 2005, p. 184–185.

Girininkas A., Semėnas V., 1995 – XIII a. Rėkučių gynybinis įrenginys // Kultūros paminklai. Vilnius, 1995. T. 2, p. 28–35.

Girlevičius L., 2002š – Archeologijos tyrinėjimų, vykdytų Totorių g. 25/3, Vilniuje, 2002 metais ataskaita. 2002. LIIR, f. 1, b. 3899.

Girlevičius L., 2003ša – Archeologijos tyrinėjimų ir žvalgymų, vykdytų Vilniuje, Trakų g. 2/24, 2002–2003 metais ataskaita. 2003. LIIR, f. 1, b. 3919.

Girlevičius L., 2003šb – Archeologijos tyrinėjimų, vykdytų Gaono g. 8, Vilniuje, 2002 metais ataskaita. 2003. LIIR, f. 1, b. 3918.

Girlevičius L., 2004ša – Archeologinių tyrinėjimų ir žvalgymų, vykdytų Trakų g. Nr. 2/24, Vilniuje, 2003 metais ataskaita. 2004. LIIR, f. 1, b. 4103.

Girlevičius L., 2004šb – Archeologijos tyrinėjimų, vykdytų Gaono g. Nr. 8, Vilniuje, 2003 metais ataskaita. 2004. LIIR, f. 1, b. 4102.

Girlevičius L., 2005š – Archeologinių tyrinėjimų ir žvalgymų, vykdytų Trakų g. 2, Vilniuje, 2004–2005 m., ataskaita. 2005. LIIR, f. 1, b. 4313.

Girlevičius L., 2006š – Gaono g. 8, Vilniuje, 2005 m. atliktų archeologinių tyrinėjimų ir žvalgymų ataskaita. 2006. APCAA.

Girlevičius L., 2007 – Vilniaus bastioniniai įtvirtinimai XVII–XVIII amžiuje // Lietuvos istorijos studijos. Vilnius, 2007. T. 19, p. 9–23.

Girlevičius L., 2007ša – Sklypai Kreivasis skg. Priešprojektiniai darbai. T. 2. Archeologinė pažyma apie sklypuose (kadastro Nr.: 0101/0042:35; 0101/0042:36; 0101/0042:39; 0101/0042:41; 0101/0042:45; 0101/0042:35; 0101/0042:47) vykdytus archeologinius tyrinėjimus. 2007. Byla saugoma UAB „Senojo miesto architektai“ archyve.

Girlevičius L., 2007šb – Trakų g. 8, Vilniuje,

2007 m. atliktų archeologinių žvalgomųjų tyrinėjimų ataskaita. 2007. APCAA.

Girlevičius L., 2008 – Gynybai pritaikyti sakraliniai pastatai ir sakralinių pastatų ansambliai XIV–XVIII a. // Lietuvos istorijos studijos. Vilnius, 2008. T. 21, p. 9–36.

Grišin V., 1995š – Vilnius, 15 kvartalas. 1994 m. archeologinių tyrimų ataskaita. 1995. LIIR, f. 1, b. 2345.

Grišinas V., 1986š – Gyvenamas namas Vilniuje, Gorkio g. 14–16. Archeologinės priežiūros ir tyrimų ataskaita. 1986, VAA, f. 1019, ap. 11, b. 6647.

Grišinas V., 1987š – Vilnius, pastato Garelio g. 4 išplėtimas. Archeologinių tyrimų ataskaita. I dalis. Lauko darbai 1986 m. 1987. LIIR, f. 1, b. 1430.

Grišinas V., 1988š – Vilnius, Garelio g. 4 pastato išplėtimas. Archeologinių tyrimų ataskaita. T. I. 1988. LIIR, f. 1, b. 1357.

Gudynaitė B., Zilinskas R., 2000 – Architektūros tyrimai Vilniaus Katedros aikštėje 1998–1999 m. // Kultūros paminklai. Vilnius, 2000. T. 7, p. 109–119.

Jaloveckas R., Dambrauskaitė T., 1972 – Buvusios Šv. Jono bažnyčios Vilniuje restauraciniai tyrimai // Architektūros paminklai. Vilnius, 1972. T. 2, p. 89–104.

Jankevičienė A., 2002a – Dviejų stilių sintezė XVI a. Vilniaus cerkvių architektūroje // Vilniaus dailės akademijos darbai. Vilnius, 2002. T. 26, p. 167–179.

Jankevičienė A., 2002b – Vilniaus Bernardinų pastatų ansamblis ir jo architektūros kilmės problemos // Vilniaus dailės akademijos darbai. Vilnius, 2002. T. 26, p. 43–88.

Jarmalavičienė R., 1974š – Gyvenamas namas Vilniuje Gorkio gatvė Nr. 46. Architektūriniai tyrimai. 1974. VAA, f. 1019, ap. 11, b. 5433.

Jarmalavičienė R., 1975š – VVU-tas, Gorkio g. 13 pietinis korpusas. Architektūriniai tyrimai. Vilnius, 1975. VAA, f. 1019, ap. 11, b. 6644.

Jonaitis R., 2007a – Tyrinėjimai Rotušės aikštėje ir jos prieigose // ATL 2006 metais. Vilnius, 2007, p. 365–368.

Jonaitis R., 2007b – Tyrinėjimai Subačiaus g. 11 // ATL 2006 metais. Vilnius, 2007, p. 368–372.

Jučienė I., 1971 – Artilerijos bastionas // Lietuvos pilys. Vilnius, 1971, p. 76–88.

Jučienė I., 1973ša – 1973 m. Vilniaus m. gyv. na-

mo Gorkio 13 archeologinių tyrimų ataskaita. 1973. VAA, f. 1019, ap. 11, b. 174.

Jučienė I., 1973šb – Vilniaus Dailės instituto (buv. Bernardinų vienuolyno) archeologinių tyrimų ataskaita. 1973, f. 1019, ap. 11, b. 6359.

Jučienė I., 1977š – Vilnius, gyv. namas Tiltų g. Nr. 12. 1975 m. žemės darbų archeologinės priežiūros ataskaita. 1977. LIIR, f. 1, b. 560.

Jurginis J., Šidlauskas A., 1988 – Kraštas ir žmonės: geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.). Vilnius, 1988.

Katalynas K., 1988š – M. Gorkio (Pilies, Didžiosios) gatvės kapitalinis remontas. Archeologinės priežiūros ataskaita. 1988. LIIR, f. 1, b. 1382.

Katalynas K., 1990š – Archeologiniai tyrimai Vilniuje, Malūnų g. 3, 5. I etapas. Ataskaita. I dalis (tekstas, tyrinėjimų nuotraukos). 1990. LIIR, f. 1, b. 1673.

Katalynas K., 2000 – Vilnius XIII amžiuje. Mitai ir faktai // Kultūros paminklai. Vilnius, 2000. T. 6, p. 207–219.

Katalynas K., 2006 – Vilniaus plėtra XIV–XVII a. Vilnius, 2006.

Katalynas K., Luchtanienė D., 1998 – Tyrinėjimai Vilniuje, Reprezentacinių rūmų teritorijoje, 1996–1997 metais // ATL 1996 ir 1997 metais. Vilnius, 1998.

Katalynas K., Vaitkevičius G., 1995 – Vilniaus miesto raida XIV–XVII amžiais // Baltų archeologija. Vilnius, 1995. Nr. 4 (7), p. 25–32.

Katalynas K., Vaitkevičius G., 2001 – Vilniaus plėtra iki XV amžiaus // Kultūros paminklai. Vilnius, 2001. T. 8, p. 68–76.

Katalynas K., Valužytė J., Zilinskas R., 2000š – Fiurstenhofo plano legenda. 2001. APCAA.

Kazlauskienė D., 1996š – Švč. Mergelės Marijos (Pranciškonų) bažnyčia, AtR 64a, Vilniuje, Trakų g. Nr. 9. Architektūriniai tyrimai. Kartogramos ir retrospekcijos. 1996. PRIA, f. 5, b. 7076.

Kirkoras A. H., 1991 – Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes. Vilnius, 1991.

Kitkauskas N., 1989 – Vilniaus pilys. Statyba ir architektūra. Vilnius, 1989.

Kitkauskas N., 2001 – Vilniaus pilių architektūros raida // Lietuvos pilių archeologija. Klaipėda, 2001, p. 153–172.

Kitkauskas N., 2005 – Mūras su baltiškąja plytų perriša Lietuvoje // Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai. Vilnius, 2005. T. 19, p. 145–175.

Kvizikevičius L., Sarcevičius S., 2006 – Žvalgomieji tyrinėjimai Malūnų g. sklypuose 4, 6 // ATL 2004 metais. Vilnius, 2006, p. 246–249.

Lasavickas S., Legaitė R., 1960š – Vilniuje, Tiesos gatvėje, kasamos trasos architektūrinių–archeologinių tyrimų aprašymas. 1960. VAA, f. 1019, ap. 11, b. 35.

Lasavickas S., Petravičiūtė B., 1984š – LIMTI sklypas Vilniuje, Giedrio 8. Archeologiniai–architektūriniai apmatavimai. 1984. VAA, f. 2, b. 322–127.

Lebedytė R., 1991š – „Dinamo“ d-jos past. (buv. Radvilų rūmai) Vilniuje, Liejyklos 2. Istoriniai–meniniai tyrimai. Istorinė–meninė apybraiža. 1991. VAA, f. 1019, ap. 11, b. 6320.

Lietuvos piliakalniai, 2005 – Lietuvos piliakalniai. Atlasas (sudarytojai Z. Baubonis ir G. Zabie-la). Vilnius. 2005. T. III.

Lietuvos TSR istorijos, 1955 – Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. Vilnius, 1955. T. 1.

Lipakovienė S., 1989ša – Gotikinio namo pamatų liekanų tyrimai ir fiksacija Totorių g-vėje. 1989. VAA, f. 2, b. 322–138.

Lipakovienė S., 1989šb – XV–XVIII a. res. reikšmės arch. paminklas gyv. namas Didžioji 17/1. Priešprojektiniai darbai. Architektūriniai tyrimai iškėlus gyventojus. 1989. VAA, f. 2, b. 881–134a.

Luchtanienė D., 1996š – Archeologiniai tyrimai Vilniuje, Menininkų rūmų komplekse (ATR–45). (S. Daukanto a. 3/8, Universiteto gt. 6, Totorių gt. 28). Tyrinėjimų aprašymas. 1996. LIIR, f. 1, b. 2743.

Luchtanienė D., 2000a – Tyrimai Reprezentacinių rūmų ansamblio teritorijoje Vilniuje // ATL 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 452–457.

Luchtanienė D., 2000b – Vilniaus Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčios šventoriaus tyrinėjimai 1998 m. // ATL 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 399–400.

Luchtanienė D., 2002a – Archeologiniai tyrimai Vilniuje Šv. Ignoto g. Nr. 9 // ATL 2001 metais. Vilnius, 2002, p. 198–202.

Luchtanienė D., 2002b – Reprezentacinių rūmų ansamblio (ATR 45) S. Daukanto g. Nr. 3/8, Uni-

versiteto g. Nr. 6, Totorių g. Nr. 28 Vilniuje tyrinėjimai // ATL 2000 metais. Vilnius, 2002, p. 166–167.

Luchtanienė D., 2002ša – Vilniaus senojo miesto vietos (A 1610 K1), Šv. Ignoto g. 9 Vilniaus mieste archeologinių tyrinėjimų 2001 metais ataskaita. 2002. LIIR, f. 1, b. 3793.

Luchtanienė D., 2002šb – Archeologiniai žvalgymai Trakų g. 11/2 // Luchtanienė D., Archeologiniai žvalgymai Vilniaus senamiestyje ir urbanistikos paminklo teritorijoje 2001 metais. 2002. APCAA, p. 92–97.

Luchtanienė D., 2003š – Vilniaus senojo miesto vietos (A 1610 K1), Šv. Ignoto g. 9 Vilniaus mieste archeologinių tyrinėjimų 2002 metais ataskaita. 2003. LIIR, f. 1 b. 3972.

Luchtanienė D., 2006a – Tyrinėjimai Ašmenos–Mėsinių–Dysnos g. sankirtoje (Vilniaus senojo miesto 60 kvartale) // ATL 2004 metais. Vilnius, 2006, p. 251–253.

Luchtanienė D., 2006b – Tyrinėjimai Šiltadaržio g. 6 // ATL 2005 metais. Vilnius, 2006, p. 357–360.

Luchtanienė D., Girlevičius L., 2000š – Žvalgomieji archeologiniai tyrimai Kosciuškos g. 1A Vilniuje 2000 metais. 2000. LIIR, f. 1, b. 3557.

Marburgietis V., 1999 – Naujoji Prūsijos kronika. Vilnius, 1999.

Markevičienė J., 2002 – Pamiršta hipotezė arba Vilniaus miesto sandara XIV–XV amžiuje // Menotyra. 2002, Nr. 3 (28), p. 30–45.

Maroszek J., 1999 – Ulice Wilna w XIV–XVIII wieku // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. Warszawa, 1999. Nr. 1–2, p. 163–186.

Merkys V., 1959 – Vilniaus miesto gynybiniai įtvirtinimai 1503–1805 metais // Iš lietuvių kultūros istorijos. Vilnius, 1959. T. 2, p. 193–213.

Misevičius S., 1980ša – Buv. Baltramiejaus bažnyčia. Paruošiamieji darbai. Architektūriniai tyrimai. 1980. VAA, f. 2, b. 1010–2.

Misevičius S., 1980šb – Buv. Baltramiejaus bažnyčia. Paruošiamieji darbai. Pradiniai darbai. 1980. VAA, f. 2, b. 1010–1.

Montvilaitė E., Ožalas E., 2007 – Vilniaus Žemutinės pilies pietinės dalies bei Valdovų rūmų pietinio korpuso 2004–2006 m. tyrimai // ATL 2006 metais. Vilnius, 2007, p. 183–192.

Morelowski M., 1940–1942š – Vilnius prieš 1655 metus. Rekonstrukcinio plano 318 numerių paaiškinimas. 1940–1942. VAA, f. 1019, ap. 11, b. 4358.

Poška T., 2006 – Bazilijonų vienuolynas Vilniuje, Arklių g. 18 – Aušros Vartų g. 7 // ATL 2005 metais. Vilnius, 2006, p. 218–219.

Poška T., 2006š – Archeologiniai tyrinėjimai Aušros Vartų g. 7 – Arklių g. 18 (buv. Bazilijonų vienuolyno teritorijoje). Ataskaita. Vilnius, 2006, APCAA.

Poška T., Girlevičius L., 2007 – Žvalgymai Pylimo gatvėje // ATL 2006 metais. Vilnius, 2007, p. 379–381.

Pukienė R., 2007 – Mediniai XIV a. kelio grindiniai Vilniaus Žemutinėje pilyje. Dendrochronologinė analizė ir datavimas // Vilniaus Žemutinė pilis XIV a.–XIX a. pradžioje. 2005–2006 m. tyrimai. Vilnius, 2007, p. 182–194.

Purlys E., 1993 – Vilniaus Šv. Mikalojaus bažnyčios 1989 metų natūros tyrimai // Architektūros paminklai. Vilnius, 1993. T. 13, p. 29–35.

Purlys E., 2005 – Totorių Street 25/3 Vilnius: History and Architecture. Vilnius, 2005.

Rackevičius G., 1999 – Arbaletų dirbtuvės Vilniuje (XIV a. II pusė – XV a. I pusė) // Lietuvos archeologija. Vilnius, 1999. T. 18, p. 175–183.

Rackevičius G., 2005 – Vilniaus Žemutinės pilies teritorijos Valdovų rūmų šiaurinio korpuso prieigų tyrimai // ATL 2002 metais. Vilnius, 2005, p. 141–145.

Račinskas R., 1988š – Pastatas Vilniuje, Didžioji 16, Vilniaus senamiesčio 43 kvartalas. Paruošiamieji darbai. Architektūriniai tyrimai. 1988. VAA, f. 1019, ap. 11, b. 5494.

Račinskas R., 1993š – Vidaus kiemo tarp namų Didžioji 14–16 ir Savičiaus 6 fasadų architektūriniai tyrimai, fragmentinės restauracijos projektas ir kiemo perdengimo pasiūlymai. 1993. VAA, f. 2, b. 58–1217.

Sarcevičius S., 1998š – 1997 m. Vilniuje, Kosciuškos gt. Nr. 3 vykdytų archeologinių tyrimų ataskaita. T. 1 (tekstas, nuotraukos, invent. lentelės). 1998. LIIR, f. 1, b. 2894.

Sarcevičius S., 2005a – Archeologiniai tyrinėjimai Vilniuje, požeminės automobilių aikštelės vie-

toje (Gedimino pr.) // ATL 2002 metais. Vilnius, 2005, p. 224–225.

Sarcevičius S., 2005b – Tyrinėjimai Vilniuje, Maironio g. 2 // ATL 2003 metais. Vilnius, 2005, p. 220–221.

Sarcevičius S., Kvizikevičius L., 2007 – Vingrių šaltinių aplinka Vilniuje // ATL 2006 metais. Vilnius, 2007, p. 438–441.

Simanavičius Ž., 1988š – Vilniaus miesto siena Birštono g. ties Šv. Dvasios vienuolynu. Priešprojektiniai darbai. Architektūriniai–archeologiniai apmatavimai ir architektūriniai tyrimai. 1988. VAA, f. 2, b. 1318–8.

Skardžius E., 1995š – 1993–1994 m. Vilniaus senamiesčio 15 kvartalo kap. remontui–restauracijai vykdytų žemės darbų archeologinės priežiūros fiksacijos ir žvalgomųjų tyrimų ataskaita. II dalis. 1995. LIIR, f. 1, b. 2428.

Striška G., 2006 – Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorijos vidinio kiemo tyrimai // ATL 2005 metais. Vilnius, 2006, p. 159–163.

Striška G., 2007 – Pilies kalno šiaurinės papėdės užstatymo raida pagal archeologinių tyrimų duomenis // Vilniaus Žemutinė pilis XIV a.–XIX a. pradžioje. 2005–2006 m. tyrimai. Vilnius, 2007, p. 159–181.

Tebelškis P., 1979ša – Gyvenamojo pastato Vilniuje, Šiaulių g. 3 kapitalinis remontas. Žemės kasimo darbų archeologinės priežiūros ir fiksacijos darbų ataskaita. 1979. LIIR, f. 1, b. 721.

Tebelškis P., 1979šb – Magistralinių šiluminių tinklų tiesimo į Paupio–Rasų rajonus IV–VI statybos etapo žemės kasimo darbų archeologinės priežiūros ir fiksacijos darbų ataskaita. 1979. LIIR, f. 1, b. 650.

Tomoi F., 2006š – Civilinė-gynybinė architektūra Vilniuje XIV–XV a. Magistro darbas. Darbas saugomas Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto Archeologijos katedros archyve. Vilnius, 2006.

Ušinskas V., 1983š – Šv. Dvasios vienuolyno Vilniuje žvalgomųjų archeologinių tyrimų 1982 metais ataskaita. Vilnius, 1983. LIIR, f. 1, b. 1072.

Ušinskas V., 1985š – 1983 m. archeologinių tyrimų Vilniuje, K. Giedrio g. 8 ataskaita. Tomas I.

Tyrinėjimų duomenų aprašymas. 1985. VAA, f. 1019, ap. 11, b. 5859.

Vaicekauskas A., 1996 – Archeologiniai tyrinėjimai Vilniuje, Kosciuškos g. Nr. 3 // ATL 1994 ir 1995 metais. Vilnius, 1996, p. 271–275.

Vaicekauskas A., 1996š – Archeologinių tyrimų Vilniuje, Kosciuškos g-vėje 3 ataskaita. 1996. LIIR, f. 1, b. 2474.

Vaicekauskas A., 2000š – 1997 m. archeologijos tyrinėjimų Vilniuje, Trakų gt. 9, Švč. Mergelės Marijos ėmimo į dangų pranciškonų bažnyčios viduje (plotai Nr. I ir Nr. III) mokslinė ataskaita. 2000. Ataskaita saugoma tyrinėjimų vadovo asmeniniame archyve.

Vaicekauskas A., 2003š – 2003 m. archeologinių žvalgymų Vilniaus senojo miesto vietos (A1610K1) ir urbanistikos paminklo teritorijos (UV70) ribose ataskaita. 2003. LIIR, f. 1, b. 4156.

Vainilaitis V., 1992 – Vilniaus senamiesčio Augustijonų g. 3 archeologiniai tyrimai // ATL 1990 ir 1991 metais. Vilnius, 1992. T. 2, p. 63–65.

Vainilaitis V., 1994š – Archeologiniai tyrimai Vilniuje, Maironio g. 6. Vidinis kiemas. Ataskaita. 1994. LIIR, f. 1, b. 2156.

Vainilaitis V., 2005 – Archeologiniai tyrimai Vilniuje, tarp Ašmenos, Mėsinių, Dysnos gatvių // ATL 2002 metais. Vilnius, 2005, p. 237–238.

Vaitkevičius G., 2000 – Ankstyvasis Vilnius: įrodomumo vingiai // Kultūros paminklai. Vilnius, 2000. T. 7, p. 174–184.

Valeckas R., 1989š – Buv. Bernardinų vienuolyno (XVI–XIX a. archit. paminklo) archit. tyrimai. Vilnius, Maironio 6. Architektūriniai tyrimai (neišskėlus naudotojų). 1989. T. 1. VAA, f. 1019, ap. 11, b. 6384.

Vėlius G., 2005 – Kernavės miesto bendruomenė XIII–XIV amžiuje. Vilnius, 2005.

Vileikienė L., 1996š – Reprezentacinių rūmų ansamblis AtR–45 Vilniuje (S. Daukanto 3/8, Universiteto 6, Totorių 28) restauravimas ir pritaikymas Lietuvos Respublikos Prezidentūrai. Reprezentacinių rūmų ansamblio istoriniai tyrimai. Tekstinė dalis. 1996. PRIA, f. 5, b. 7055.

Vilniaus Žemutinė, 2006 – Vilniaus Žemutinė pilis XIV a.–XIX a. pradžioje. 2002–2004 m. istorinių šaltinių paieškos. Vilnius, 2006.

Vojevodskaitė A., 1986š – Vilniaus senamiesčio

57 kvartalo namų Rūdininkų gt. Nr. 11, 13 ir 15 istorinių tyrimų ataskaita. 1986. VAA, f. 1019, ap. 11, b. 6859.

Zabiela G., 1998 – Laidosena pagoniškojoje Lietuvoje // Lietuvos archeologija. Vilnius, 1998. T. 15, p. 351–379.

Zabiela G., 2001 – Nuo medinės prie mūrinės pilies (Motai Europoje ir Lietuvoje) // Lietuvos pilių archeologija. Klaipėda, 2001, p. 11–38.

Zilinskas R., 1989š – XVI–XIX a. resp. reikšmės arch. paminklas buv. bernardinų vienuolynas Vilniuje Maironio 11 / Švietimo 13. I eilės architektūriniai tyrimai. 1989. VAA, f. 1019, ap. 11, b. 6440.

Zilinskas R., Bėčienė I., Gasparavičienė S., 1997š – Pastatas Vilniuje, Vokiečių g. 26. Žvalgomieji architektūros, žvalgomieji polichromijos, istoriniai tyrimai. 1997. PRIA, f. 5, b. 7159.

Zilinskas R., Račinskas R., Valeckas R., 1996š – Reprezentacinių rūmų Vilniuje, S. Daukanto a. 3/8 architektūriniai tyrimai. 1996. PRIA, f. 5, b. 7008.

Zilinskas R., Valainienė R., 1997 – Architektūros ir polichromijos tyrimai // Statyba ir architektūra. 1997, Nr. 6, p. 13–15.

Žukovskis R., 2003š – Žvalgomųjų archeologinių tyrimų ir žvalgymų Kūdrų g. Vilniuje 2002 metais ataskaita. 2003. LIIR, f. 1, b. 4169.

Žukovskis R., 2004š – Archeologinių žvalgymų Kūdrų g. Vilniuje 2003 metais ataskaita. 2004. LIIR, f. 1, b. 3925.

Žukovskis R., 2007ša – S. Daukanto a. 3/8, Vilniuje, Reprezentacinių rūmų ansamblio (G277K) restauravimo ir pritaikymo Lietuvos Respublikos Prezidento rezidencijai 2006 metais vykdytų archeologinių tyrimų ataskaita. I dalis (tekstinė dalis, fonuottraukos, brėžiniai, priedai). 2007, APCAA.

Žukovskis R., 2007šb – Žvalgomieji archeologiniai tyrimai Bokšto g. 21A, Vilniuje, 2006 m. 2007, APCAA.

Добрянский Ф., 1904 – Старая и новая Вильна. Вильна, 1904.

Яковлев В., 1995 – История крепостей. Эволюция долговременной фортификации. Санкт-Петербург, 1995.

Новгородская, 1950 – Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. Москва – Ленинград, 1950.

SANTRUMPOS

APCAA – UAB Archeologijos projektų centro „Antiqua“ archyvas

ATL – Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje

LIIR – Lietuvos istorijos instituto rankraštynas

PRIA – UAB Projektavimo ir restauravimo instituto archyvas

VAA – Vilniaus apskrities archyvas

THE FORTIFICATIONS OF VILNIUS IN THE 14TH – EARLY 15TH CENTURIES

Linas Girlevičius

Summary

During the 14th – early 15th century, Vilnius was fortified by various defensive installations. During the 13th century – the first decades of the 14th century, the settlements at the feet of Castle (*Pilies*) and Bald (*Plikasis*) hills probably consisted of wooden constructions, which were suitable for short-term defence, and ramparts, but little the information has been found and recorded during excavations and the information is insufficient for the reconstruction of the fortifications. The masonry Upper Castle – Residence was probably built in the 14th century and the Lower Castle, which had two fortified masonry rings, was built at the foot of Castle Hill by the mid-14th century. The Curvum Castrum located on Bald Hill and the settlements at its foot had wood and earth fortifications, which were destroyed during the incursion in 1390.

The eastern part of the present-day territory of Vilnius Old Town was the earliest inhabited location in historical times. The so-called ‘Ruthenian city’ mentioned in written sources developed from an Orthodox settlement founded by the first half of the 14th century. An analysis of the situation of the more recently discovered masonry structures, burial sites, and ecclesiastical buildings allows one to state that a fortified part of this city existed between present-day Didžioji

and Bokšto Streets in the second half – late 14th century. Under the rule of Grand Duke Gediminas, the ‘German city’, a Catholic residential district, had probably already been founded in the western part of the Old Town. The remains of this area’s fortifications, which date to the second half – late 14th century (tower-shaped masonry structures, defensive ditches, and suspected wooden defensive walls or ramparts) have been identified.

Other fortified settlements also probably existed during the late 14th – early 15th century in the territory of present-day Vilnius Old Town. It is thought that such fortifications existed in Sereikiškės, in the urban areas between Bokšto – Šv. Kazimiero – Augustijonų Streets, Šv. Ignoto – Totorių Streets, Kėdainių – Trakų Streets, and on the later Radvila holdings near the Neris, i.e. on so-called Golden Hill (Polish: *Złota góra*). A common feature of the fortified city districts is their configuration: a trapezium or widening oval shape with the wide end facing in the likely direction of an enemy attack. The fortified city districts were fortified by ramparts with ditches or wooden defensive walls. It is possible to hypothetically state that the wooden defensive walls in the fortified ‘Ruthenian’ and ‘German’ city districts were replaced in the late 14th – early 15th century with masonry walls. It is thought that

Catholic and Orthodox churches were built alongside (usually inside) the defensive lines on the peripheries of the fortified districts. The Franciscan monastery and church (in the western part of Vilnius), the Church of Sts. John, and mid-14th-century(?) Holy Trinity Orthodox Monastery that were built in the late 14th – first half of the 15th centuries, were probably suitable for defence. The last was created on an easily defended hill. In the 14th – early 15th century, other fortified hills, some of which are conditionally called hill forts, also existed in Vilnius and in its immediate vicinity: the hill beside Tauro Street, so-called St. George's hill, the hills in the historical Popinė (Polish: *Popowszczyzna*) suburb, and the so-called Hill of Our Saviour (Latin: *Mons Salvatoris*). The fortified hills – outposts also maintained their strategic importance in later times. It is likely that fortifications existed in the vicinity of the Churches of St. Stephen and of Sts. James and Philip. The fortified sites in Vilnius Old Town were joined together with ramparts and ditches in the second half – late 14th century in order to form unified fortifications. A significant part of the present territory of the Old Town was surrounded in the second half – late 14th century by defensive lines that consisted of ramparts, which usually had ditches or water obstacles that functioned as moats. These fortifications had gates and probably also defensive towers. They also incorporated masonry buildings. The ramparts consisted of wooden log constructions filled with soil taken from the ditches which were dug outside the ramparts. On the basis of archaeological research, it was established that the ditches were ~2 m deep and 5–9 m wide. The clay and boulders were in part used in constructing these ramparts. The least information exists on the defensive fortifications in the eastern part of Vilnius during the period under discussion.

The defensive fortifications in the territory of present-day Vilnius Old Town and its historical suburbs were intended not only for the defence

of the city (in the broad sense) but also of the approaches to the castles in Vilnius. The old defensive system consisted in places of fortifications as well as buildings and structures that were suitable for defence. These had been erected by the first half of the seventeenth century.

*Translated
by Ramunė Butrimaitė*

THE LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. The gate construction of the ramparts and defensive wall (Bogdanowski, 1996, fig. 30).

Fig. 2. Types of rampart designs by Bogdanowski (1996, fig. 26): A – a rampart fortified with rope constructions; B – a rampart fortified with sharp poles; C – a cross-cover log rampart; D – a log 'box' rampart with filled or empty cavities; E – a mixed construction rampart with stones and timber.

Fig. 3. Diagram of a wooden defensive wall (Bogdanowski, 1996, 539).

Fig. 4. The firing platform and loopholes in the early defensive wall (Bogdanowski, 1996, 523).

Fig. 5. The remains of wooden rampart constructions found during excavations on Kosciuškos Street. View from the E (plan by Girlevičius after Vaicekauskas A., 1996š, brėž. Nr. 29 (*author R. Liutkevičius*)).

Fig. 6A. The plan of the excavations and the shape of the reconstructed defensive ditch at the suspected site of the defensive wall at Gaono St. 8 (*plan by L. Girlevičius*).

Fig. 6B. The suspected remains, found during the excavations at Gaono St. 8, of the NE part of the 'German city's' wooden defensive wall or rampart. View from the NE (*photo by L. Girlevičius*).

Fig. 6C. The set of defensive ditch seen on the natural sand layer during excavations in Gaono Street 8. View from the north-east (*photo by L. Girlevičius*).

Fig. 7. General view of the excavation with the

visible shape of the defensive ditch in the natural sand layer at St. Ignoto St. 6 (*photo by L. Girlevičius*).

Fig. 8A. The NW part of the defensive ditch in relation to the cultural layers found during the excavations at Trakų St. 2/24. View from the W (*photo by L. Girlevičius*).

Fig. 8B. Traces of the wooden rampart constructions, the remains of the city's defensive wall, and the remains of a masonry pillar (sixteenth century), which are visible in the natural sand layer and were found during the excavations at Trakų St. 2/24. View from the S (*photo by L. Girlevičius*).

Fig. 9. Traces of the wooden rampart constructions and the contour of a rubbish pit found during the excavations at Klaipėdos St. 7A. View from the N (*photo by A. Zalepūgienė*).

Fig. 10. The suspected remains of a defensive installation (a rampart or traces of a wooden defensive wall) and the outlines of rubbish pits found during excavations in Šv. Ignoto Street 9 (*plan by R. Žukovskis*).

Fig. 11A. Plan of the excavation (area no. 9) at the Presidential Palace (the filled defensive ditch, the remains of sixteenth-century wooden buildings, traces of wooden rampart constructions, and unidentified ditches (*plan by V. Vainilaitis*).

Fig. 11B. The N profile of the excavation (area no. 9) at the Presidential Palace (on the left – defensive ditch fill, on the right – the level ground surface) (*plan by V. Vainilaitis*).

Fig. 12A. Plan of the Bernadine Nunnery and the rampart remains (*plan by L. Girlevičius*).

Fig. 12B. Plan of the rampart remains found during the 2007 excavation at the Bernadine Nunnery (*plan by L. Girlevičius*).

Fig. 12C. General view of the rampart found during the 2007 excavations at the Bernadine Nunnery. View from the W (*photo by T. Poška*).

Fig. 13. The remains of the rampart and ditch in the E profile during the excavations on Strazdelio Street (*plan by L. Girlevičius*).

Fig. 14. Hypothetical scheme of the fortifications in Vilnius during the late 14th – early 15th century:

I – fortified sites; II – defensive lines; III – masonry buildings (14th – beginning of 15th century); IV – ecclesiastical buildings (14th – beginning of 15th century); V – mills; VI – important routes (streets); VII – water; VIII – cemeteries (14th – beginning of 15th century).

1. The castles fortifications; 2. “Curved” castle (till 1390); 3. The fortified part of the “Ruthenian” (‘Russian’) settlement; 4. The fortified part of the ‘German’ settlement; 5. The fortified habitat area in Sereikiškės; 6. The fortified habitat area between Šv. Ignoto and Totorių Streets; 7. The fortified habitat area on “Golden” hill; 8. The fortified habitat area between Kėdainių and Trakų Streets; 9. The fortified habitat area between Bokšto, Šv. Kazimiero, and Augustijonų streets; 10. The fortified settlement at the later Radvila estate; 11. The fortifications on St. George's hill; 12. The fortifications at the later site of the Basilian monastery; 13. The suspected hill-fort site (the Hill of Our Saviour).